

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**KUR'ÂN-I KERİM'DE R-Ş-D KÖKÜ VE SEMANTİK
ANALİZİ**

İsmail Hakkı ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Süleyman NAROL

Konya-2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM R-Ş-D KÖKÜNÜN SEMANTİK ANALİZİ

1.1. R-ş-d Kökünün Etimolojik Yapısı	4
1.1.1. Lügatlerde R-ş-d Kökü	6
1.1.2. R-ş-d Kökünün Anlam Tahlili	8
1.1.3. R-ş-d ile Eş/Yakın Anlamlı Kelime Kökleri.....	12
1.1.3.1. ه-د-ي Kökü.....	12
1.1.3.2. د-ل-ل Kökü	13
1.1.3.3. ص-و-ب Kökü	13
1.1.3.4. ح-ل-ص Kökü.....	14
1.1.3.5. ق-و-م Kökü.....	14
1.1.3.6. س-د-د Kökü	14
1.1.3.7. ح-ق-ق Kökü	15
1.1.4. R-ş-d ile Zıt/Karşıt Anlamlı Kelime Kökleri	15
1.1.4.1. غ-و-ي Kökü.....	15
1.1.4.2. ض-ل-ل Kökü.....	16
1.2. R-ş-d Kökünün İslam Öncesi Dönemde Kullanımı.....	16
1.3. R-ş-d Kökünün İlk Dönem İslam Kaynaklarında Kullanımı	23
1.3.1.Hadis Mecmualarında Kullanımı	23
1.3.2. Edebî Eserlerde Kullanımı	28
1.3.3. Siyer Kaynaklarında Kullanımı.....	33
1.4. Bölüm Değerlendirmesi	45

İKİNCİ BÖLÜM KUR'ÂN-I KERİM'DE R-Ş-D KÖKÜ

2.1. R-ş-d Kökünün Türevlerinin Mekî Sûrelerde Anlamları	46
2.1.1. رُشِد Formunun Anlamları	46
2.1.2. رَشَد Formunun Anlamları	60
2.1.3. رَشَاد Formunun Anlamları	73
2.1.4. رَشِيد Formunun Anlamları	78
2.1.5. مُرْشِد Formunun Anlamları.....	86

2.2. R-ş-d Kökünün Türevlerinin Medenî Sûrelerde Anlamları	88
2.2.1. رُشْد Formunun Anlamları	88
2.2.2. رَاشِد Formunun Anlamları	93
2.2.3. يَرْشُد Formunun Anlamları	96
2.3. R-ş-d Kökünden Türeyen Kavramların Değerlendirmesi	98
2.3.1. Kur'ân-ı Kerim'de رُشْد Kavramı	98
2.3.2. Kur'ân-ı Kerim'de رَاشِد Kavramı	100
2.3.3. Kur'ân-ı Kerim'de رَشَاد Kavramı.....	101
2.3.4. Kur'ân-ı Kerim'de رَشِيد Kavramı	101
2.3.5. Kur'ân-ı Kerim'de مُرْشِد Kavramı.....	102
2.3.6. Kur'ân-ı Kerim'de رَاشِد Kavramı.....	102
2.4. Bölüm Değerlendirmesi	102
SONUÇ.....	105
KAYNAKLAR	109

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerim insanların hidâyet rehberi olup Peygamberimizin (s.a.v.) bize emanet ettiği iki mühim kaynaktan birincisidir. Bu sebeple insanların dünyada huzur içinde yaşamaları ve ahirette de kurtuluşa ermeleri için Kur'ân-ı Kerim'i hayatlarına yansıtmaları büyük önem arz etmektedir. Allah Teâlâ bu kitapta insanlara hitap ederek onları muhatap almış, âyetler üzerinde düşünmelerini istemiş, emirlerini ve yasaklarını bildirmiş, geçmiş ümmetlerden örnekler vermiş, dünya ve ahiret hayatına dair birçok malumat sunmuştur. Bu hitabın doğru bir şekilde anlaşılması ise âyetlerin doğru bir şekilde anlamlandırılması ve açıklanması ile mümkün olabilir. İçinde bulunduğumuz zaman ile Kur'ân-ı Kerim'in indirildiği zaman arasındaki farkın büyük olması bu kitabın mesajlarının anlaşılabilmesi hususunda birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. İnsanların yaşam biçimleri ve dünya görüşleri, coğrafyadan ve kültürden kaynaklı farklılıklar, teknolojik gelişmeler gibi farklı etmenlerin insanların zihin dünyasını etkilediği bir gerçektir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in doğru anlaşılması için kelimelerin sadece bugünkü anlamları ile hareket etmek doğru bir hareket tarzı olmayacaktır.

Semantik analiz yöntemi kelimelerin tarihsel değişimini ve gelişimini inceleyerek metinlerin anlamlarının doğru bir şekilde ortaya konmasını hedeflemektedir. Bu çalışmada ele alınan *r-ş-d* kökü semantik analiz yöntemi ile incelenecektir. Çalışma iki bölümden oluşmakta olup ilk bölümde nüzul öncesi dönemden başlanarak bu kökle ilgili kelimelerin edebî ve tarihî metinlerdeki kullanımı analiz edilecektir. Klasik ve modern sözlüklerin yardımı ile bu kökle ilgili kelimelerin anlam çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerim'de yer alan *r-ş-d* kökünden türeyen kelimelerin incelemesi yapılacaktır. Âyetler dilbilimsel açıdan incelenecektir. Daha sonra âyetlerin tefsir eserlerinden incelemesi yapılacak ayrıca âyetlerde yer alan bu kelimelere Türkçe meallerde hangi anlamların verildiği aktarılacaktır. Sonuç kısmında ise çalışmada elde edilen bulgulara yer verilecektir.

Bu çalışmayı meydana getirirken konusunun belirlenmesinden itibaren desteklerini esirgemeyen, tavsiye ve yönlendirmeleri ile çalışmanın zenginleşmesine vesile olan danışman hocam Doç. Dr. Süleyman NAROL'a teşekkür ediyorum.

Ayrıca ders aşamasında verdikleri bilgilerle ve yapılan çalışmalarla ufukumuzun genişlemesine vesile olan hocalarımız Doç. Dr. Muhammed ERSÖZ'e, Doç. Dr. Mehmet KAYA'ya ve Prof. Dr. Hüseyin AYDIN'a teşekkür ediyorum. Bu süreç zarfında daha az zaman ayırmak mecburiyetinde kaldığım kıymetli ailem ve çocuklarımdan helallik istiyor, sabırla beni destekledikleri için teşekkür ediyorum.

İsmail Hakkı ÖZDEMİR
Konya-2023

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail Hakkı ÖZDEMİR
	Numarası	204267001007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Temel İslam Bilimleri
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Süleyman NAROL
	Tezin Adı	KUR'ÂN-I KERİM'DE R-Ş-D KÖKÜ VE SEMANTİK ANALİZİ

ÖZET

Bu çalışma giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde *r-ş-d* kökünün semantik analizi yapılmıştır. Klasik ve modern sözlüklerden yararlanılarak bu kökün türevleri ve anlam çerçevesi ortaya konmuştur. Bu kökle yakın anlamlı kelime kökleri ile karşıt anlamlı kelime kökleri ayrı başlıklarda incelenmiştir. Ayrıca bu kökten türeyen kelimelerin nüzul öncesi dönemdeki kullanımıyla ilk dönem İslam kaynaklarındaki kullanımı incelenmiştir.

İkinci bölümde ise *r-ş-d* kökünden türeyen kelimelerden Kur'ân-ı Kerim'de yer alanlar ilgili başlıklar altında incelenmiştir. Bu bölümde âyetlerin dilbilimsel tahlili yapılmış, daha sonra tefsir eserlerindeki bilgiler incelenerek kelimelerin anlam çerçevesi hakkında bilgi toplanmıştır. Bu âyetler Türkçe meallerden de incelenerek kelimelerin anlamları ile ilgili farklı görüşlerin bir araya getirilmesi sağlanmıştır.

Bu çalışma *r-ş-d* kökünün temel anlamının tarihî süreç içerisinde değişmediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerim'de bu kelimeler bağlama göre farklı anlamlar ifade edebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Semantik, Anlam, R-ş-d.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail Hakkı ÖZDEMİR
	Numarası	204267001007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Temel İslam Bilimleri
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Süleyman NAROL
	Tezin İngilizce Adı	R-SH-D ROOT IN THE QUR'AN AL-KAREEM AND ITS SEMANTIC ANALYSIS

ABSTRACT

This study consists of an introduction, two main sections, and a conclusion. In the first section, a semantic analysis of the root *r-sh-d* is conducted. Utilizing classical and modern dictionaries, the derivatives and the semantic framework of this root are presented. The roots with similar meanings and the roots with opposite meanings have been examined under separate headings. Furthermore, the usage of words derived from this root in the pre-Islamic period and their usage in early Islamic sources are examined.

In the second section, the words derived from the *r-sh-d* root that are found in the Qur'an are examined under relevant headings. In this section, linguistic analysis of the verses was conducted, followed by examining the information in exegesis works to gather knowledge about the semantic framework of the words. These verses are also examined in Turkish translations to bring together different perspectives on the meanings of the words.

This study demonstrates that the fundamental meaning of the *r-sh-d* root has not changed throughout the historical process. However, in the Qur'an, these words can express different meanings depending on the context.

Keywords: Exegesis, Qur'an, Semantics, Meaning, R-sh-d.

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
H.z.	: Hazreti
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallâhü anh-anhâ
r.h.	: Rahmetüllâhi aleyh
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusu, Kur'ân-ı Kerim'de farklı formları yer alan *r-ş-d* köküdür. Bu çalışmada *r-ş-d* kökü etimolojik ve semantik açıdan analiz edilecektir. *R-ş-d* kökünün ve bu kökten türeyen kelimelerin Arapçada kullanım şekilleri klasik ve modern dönem eserlerinden yararlanılarak araştırılacaktır. Bu kökten türeyen kelimelerin yer aldığı âyetlerin siyak ve sibakını dikkate alarak ilgili âyetlerin konusunun, içeriğinin ve bağlamının tespit edilmesi önemli görülmektedir. Bu kapsamda âyetlerle ilgili eserlerde tespit edilen bilgiler zikredilerek konuların arka planının daha iyi anlaşılması mümkün görülmektedir. Ortaya konan bu bilgiler ışığında kelimelerin anlamının daha doğru tespit edileceği öngörülmektedir. Hem nüzul öncesi dönem hem de nüzul sonrası dönem incelenerek *r-ş-d* kökünden türeyen kelimelerin anlam kapsamı hakkında araştırma yapılacaktır.

2. Amaç

Kur'ân-ı Kerim'in doğru şekilde anlaşılması hususundaki araştırmalar müfessirler başta olmak üzere âlimlerin üzerinde çalıştığı önemli bir alan teşkil etmektedir. Bu maksatla sarf, nahiv, belâğat başta olmak üzere birçok farklı bilim dalından yararlanma gereği hâsıl olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kelimelerin semantik açıdan incelenmesi de hatalı ve yanlış anlamların ortaya çıkmasını engelleyecek bir yöntem olarak görülmektedir. Bu çalışmadaki amaç *r-ş-d* köküyle bağlantılı âyetlerin anlamlarını doğru bir şekilde tespit etmektir. Yine *r-ş-d* kökünden türeyen kelimelerin Kur'ân-ı Kerim'de hangi anlamlarda kullanıldığını tespit ederek mealler başta olmak üzere modern ve klasik tefsir eserlerindeki kullanımlarıyla karşılaştırmak hedeflenmiştir. Tarihî süreç içerisinde kavramların anlamlarında değişiklikler meydana gelmişse bunu ortaya çıkarmak da çalışmanın hedefleri arasında yer almaktadır.

3. Önem

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bazı kavramlar Müslümanların kültürel hayatında derin etkilere sahip olmuştur. İslam, iman, salat, zikir gibi kavramlar örnek olarak zikredilebilir. *R-ş-d* köküyle ilgisi bulunan *rüşd*, *irşad*, *mürşid*, *râşid* gibi kelimeler

de kuşkusuz bu tür kavramlardandır. Bu çalışmada *r-ş-d* kökünden türeyen kelimelerin ifade ettiği anlamlar semantik analiz yöntemiyle araştırılacaktır. Dolayısıyla *r-ş-d* kökünden türeyen kavramların tarihî arka planını ortaya çıkarmak, ilgili âyetlerin mealleri ve tefsirleri hususunda katkı sunabilir.

4. Yöntem ve Kaynaklar

Konunun araştırılmasında nübüvvet öncesi döneme dair bilgi veren kıssa, şiir vb. bilgilerden istifade edilecektir. Klasik Arapça sözlükler, modern Arapça sözlükler, hadis eserleri, tefsirler, garîbü'l-Kur'ân ve me'âni'l-Kur'ân türü eserler yararlanılacak kaynaklar arasında yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlü ile *r-ş-d* kökünden türeyen kelimelerin anlamlarında farklılaşmalar olmuşsa tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bakımdan tefsir eserleri ve hadis kaynakları gibi dinî eserlerden elde edilecek bilgilerin çalışmanın merkezinde yer alacağı belirtilmelidir. Çalışmada literatür taraması, kelime analizi, metin analizi, teorik araştırma vb. yöntemlere başvurulacaktır.

Kaynaklarla ilgili şu bilgilerin aktarılması faydalı olacaktır. Tez çalışması için konu belirlenmesi aşamasında *r-ş-d* köküyle ilgili yaptığımız literatür taramasında Esra HACİMÜFTÜOĞLU tarafından yazılmış *Kur'ân-ı Kerîm'de Rüşd Kavramı ve Bu Kavramla Bağlantılı Kelimelerin Analizi* isimli bir makale olduğunu gördük. Bu çalışmayı tetkik ettiğimizde *rüşd* kavramı ile ilgili kısa bir malumat verilip konunun *irşad* ve *irşadla ilgili kavramlar* özelinde ele alındığını belirledik. Bu makale faydalı bir çalışma olmakla birlikte konunun dar bir çerçevede çalışılmış olması, önemli kavramları barındıran *r-ş-d* köküyle ilgili daha geniş bir çalışma yapılmasına ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bu kökle ilgili başka bir çalışmanın bulunmaması sebebiyle daha kapsamlı bir çalışma yapmak için konumuzu bu şekilde tespit ettik.

Biz bu konuda çalışmamızı sürdürürken Mohammed AL-JAMALI tarafından hazırlanmış *Kur'ân'da Rüşd Kelimesinin Semantik Analizi* / التحليل الدلالي لمفهوم الرشد في القرآن الكريم isimli Arapça hazırlanmış bir yüksek lisans tezinin yayımlandığını tespit ettik. Konu belirleme aşamasında mevcut olmayan bu çalışmayı incelediğimizde konunun geniş bir biçimde ele alındığını gördük. Bazı hususlarda bu çalışmaya müracaat ederek konunun eksik kalan taraflarını tespit etmeye özen gösterdik. Ayrıca

bizim çalışmamızın bu çalışmadan farklı özgün yanlarının olduğu gör÷lmektedir. Özellikle *r-ş-d* kökünün türevlerinin yer aldığı her bir âyetin başlıklandırılması, bu başlıklar altında âyetlerle ilgili tespit edilen sebab-i nüzullerin ve kıraat farklılıklarının aktarılması, âyetlerin terkip olarak incelenmesi bu kapsamda sayılabilir. Yine her bir âyetteki *r-ş-d* köküyle ilgili kelimeler hakkında müfessirlerin görüşlerinin tespit edilerek bir arada sunulması çalışmamıza değeri katmıştır. Ayrıca âyetlerdeki bu kökle ilgili kelimelerin anlamlarının birçok Türkçe mealinden karşılaştırmalı olarak verilip konuyla ilgili tahlillerin yapılması da çalışmamızın özgün taraflarını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

R-Ş-D KÖKÜNÜN SEMANTİK ANALİZİ

Bu bölümde *r-ş-d* kökü semantik açıdan incelenecektir. Semantik analiz yöntemi ilgili kavramların geçmişten günümüze geçirmiş olduğu değişimleri ortaya koymak için başvurulmuş bir metottur. Bu bölümde *r-ş-d* kökünün semantik analizi için öncelikle kelimenin etimolojik yapısı incelenecektir. Bunun için klasik lügatlerden kelime köküyle ilgili tespit edilen bilgiler derlenerek sunulacaktır. Daha sonra modern dönem lügatlerden de istifade edilerek bu kökün fiil ve isim formları tahlil edilecektir. Sonraki safhada bu kökle eş/yakın ve zıt/karşıt anlamlı kelime kökleri ayrı başlıklar altında sunulacaktır.

Lügatlerle ilgili çalışmalardan sonra *r-ş-d* kökünün türevlerinin kullanımıyla ilgili daha doğru bilgilere ve örneklere ulaşmak için İslam öncesi dönemden başlayarak tespit edilen şiir ve nesir türü eserler tetkik edilecektir. Bu amaçla önce bu kökün türevlerinin İslam öncesi dönemdeki kullanımları bir araya getirilerek tahlil edilecektir. Daha sonra da ilk dönem İslam kaynaklarından hadis, edebiyat, tarih gibi farklı alanlara ait ilk eserlere müracaat edilecektir. Böylelikle bu kökün kullanımıyla ilgili tarihî arka plan daha etkili bir şekilde incelenmiş olacaktır. Bölüm sonunda elde edilen veriler analiz edilerek bulunan sonuçlar paylaşılacaktır.

1.1. R-ş-d Kökünün Etimolojik Yapısı

Kelimelerin ifade ettiği anlamları doğru bir şekilde tespit etmek için tarihî süreçlerin tahlil edilmesi önem arz etmektedir. Çünkü kelimeler binalar gibi bir temel üzerinde yükselmektedir ki bu temel de köktür. Bir binanın mukavemetini tespit etmek için o binanın temeli hakkında sağlam bir bilgiye ihtiyaç duyulacağı gibi kelimelerin ifade ettiği anlam zenginliğini ortaya koymak için de o kelimenin kökenine inmek gerekmektedir. Bu itibarla öncelikle *r-ş-d* kökünün etimolojik yapısı hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir.

Bu kökün etimolojik yapısı incelendiğinde “ر-ش-د” harflerinin birleşiminden meydana geldiği görülmektedir. Lügatlerde bu harflerle türetilen iki kelime kökü

bulunduğu belirtilmektedir. Bunlar *r-ş-d* ve *ş-r-d* kökleridir.¹ Öncelikle *ş-r-d* kökünün *r-ş-d* köküyle anlam ilgisinin bulunup bulunmadığının araştırılması gerekmektedir.

Sözlüklerde *ş-r-d* kökünün hayvanların sahibinden kaçmasını ifade etmek için kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. “شَرَدَ الْبَعِيرُ” ifadesi *deve kaçtı* anlamına gelmektedir. “فَرَسٌ شَرُودٌ” ifadesi *sahibine karşı âsî ve inatçı olan at* anlamında kullanılmıştır. Ayrıca bu kelime *hedefsiz, başıboş dolaşma* anlamında kullanılmaktadır. Nitekim Araplar “حَيَوَانٌ شَرُودٌ” ifadesini *başıboş dolaşan hayvan* anlamında kullanmışlardır. “أَشْرَدْتُه” şeklindeki kullanım ise *(onu) yanımdan uzaklaştırdım, kovdum* anlamını ifade etmektedir. Bir kimse için söylenen “شَرَدَ عَنْ الطَّرِيقِ” ifadesinde o kişinin *yoldan saptığı, doğruluktan ayrıldığı* belirtilmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de bu kökün bir defa yer aldığı görülmektedir. Bu kök ilgili âyet-i kerimede şu şekilde yer almıştır. (فَإِمَّا تَنْفَقْنَهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرَدُ بِهِمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ) “Eğer onları savaşta yakalarsan, bunlar(a) vereceğin ceza) ile arkalarındakileri de dağıt ki ibret alsınlar.”² Burada anlamın kelimenin tef’ıl bâbından gelmesi sebebi ile müteaddilik ifade edecek şekilde *dağıtmak* anlamında yer aldığı görülmektedir.

Sonuç olarak *ş-r-d* kökünün *kaçma, başıboş dolaşma, kovma, sapma, âsî ve inatçı olma, dağıtma* gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. *R-ş-d* kökü ise *doğruluk, hidâyet, sapkınlıktan ve sapmadan uzak olma* gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla bu kökle *r-ş-d* kökü arasında anlam olarak yakınlık bulunmamaktadır. Bu köklerin ifade ettiği anlamlar dikkate alındığında aralarında bazı açılardan karşıt anlam ilişkisi bulunduğu görülmektedir. *R-ş-d* kökünde bulunan *olgunluk* ve *akıllanma* anlamının, *ş-r-d* kökünde bulunan *başıboşluk* ve *dağınıklık* anlamının karşıtı olduğu söylenebilir.³

¹ Ebû Abdurrahman el-Ferâhidî Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî (Beyrut: Dârun ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 6/241; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, thk. Muhammed Avad (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 2001), 11/220.

² *Kur’an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Enfâl 8/57.

³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, 6/241; Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, 11/220; Ebû Bekr Muhammed İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Lüga*, thk. Ramzî Münîr Ba’lebekî (Beyrut: Dâru’l-İlm lil-Melâyîn, 1987), 2/628.

1.1.1. Lügatlerde R-ş-d Kökü

R-ş-d köküyle ilgili klasik lügatlerde yer alan bilgiler derlenerek aşağıda sunulacaktır. Bu şekilde kelimelerin kullanım biçimleri ve anlam kapsamıyla ilgili lügatlerdeki bilgilerin değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

R-ş-d kökü sülâsî mücerred olup birinci ve dördüncü bâbdan türevleri bulunmaktadır. Birinci bâbdan çekimi رُشِدًا - رُشِدٌ - رُشِدٌ şeklidir. Bu şekildeki kullanımda anlam “رُشِدٌ” (sapkınlık) kelimesinin zıddı olan *doğru, doğruluk* şeklinde olmaktadır. Dördüncü bâbdan çekimi ise رُشِدًا - رُشِدٌ - رُشِدٌ şeklidir. Bu çekimde anlam “رُشِدًا” (dalâlet) kelimesinin zıddı olarak *hidâyet, doğruluk, doğru yol* anlamında kullanılmaktadır.⁴

Bazı âlimler *r-ş-d* kökünün anlamlarını yukarıda anlatılan şekilde bâblara göre ayırırken bazıları da sülâsî bâblara göre bir anlam farkı oluşmadığını belirtmişlerdir. Her iki bâbdan da anlamın hem gayyin (رُشِدٌ) hem de dalâletin (رُشِدًا) zıddı olduğunu belirtmişlerdir.⁵ Bazı âlimler ise yine bâblardan kaynaklı bir anlam farkının bulunmadığını belirtmekle birlikte *r-ş-d* kökünün sadece (رُشِدٌ) kelimesinin zıt anlamlısı olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşe göre dalâletin (رُشِدًا) zıddı *hidâyet*, sapkınlığın (رُشِدٌ) zıddı ise *rüşd* olmaktadır.⁶ Lügatlerde *r-ş-d* kökünün genel olarak *hidâyet, istikâmet ve delâlet* gibi kelimelerle açıklandığı görülmektedir.⁷

Arapların bir kişinin işi ve yolu düzgün olduğu zaman “رُشِدٌ فُلَانٌ” ifadesini kullandıkları görülmektedir. Bu durumda anlam *falan kişi doğru yolda; işi, yaşayışı güzel* şeklinde olmaktadır.⁸ *R-ş-d* kökünün mastarının birinci bâbdan “رُشِدٌ” dördüncü

⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîd fi'l-Lüga*, thk. Muhammed Hasan Ali Yasin (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994), 7/300; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), 3/175.

⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 11/220.

⁶ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, 2/629; İsmail b. Hamad el-Farabi Ebu'n-Nasr el-Cevherî, *es-Sihah Tacü'l-Lügati ve Sihahü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1987), 2/474; Ebû'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân el-Dâvûdî (Şam: Dâru'l-Kalem, 1992), 354.

⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 11/220; Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, thk. Mektebü Tahkîkî't-Turâs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 282; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd* (İstanbul: Dâru'd-Da've, 1989), 1/346; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra* (Kahire: İlmü'l-Kütüb, 2008), 2/894; Sa'dî Ebû Cîb, *Kâmûsu'l-Fıkhî* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1988), 148.

⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242.

bâbdan ise “رَشْد” şeklinde geldiği belirtilmektedir. Anlamlar arasında şöyle bir nüans olduğu aktarılmaktadır. “رَشْد” kelimesi daha umumî olup hem dünya hem ahiret için kullanılmaktadır. “رَشْد” kelimesi ise sadece ahirete yönelik olarak kullanılmaktadır.⁹

“رَشْدَة” kelimesi “غَيَّة” kelimesinin zıt anlamlısı olarak doğruluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca Araplar çocuğun yetişkinliğe ulaştığını belirtmek için “وَلَدٌ لِرَشْدَةٍ” ifadesini kullanırlar. Henüz yetişkin olmayanlar için ise “وَلَمْ يَهْدَ إِلَى رَشْدَةٍ” derler. Bu durumda “رَشْدَة” ifadesi *doğruyu fark edecek çağ, ergenlik ve olgunluk* anlamında kullanılmaktadır.¹⁰

Arapların kelimeyi “رَشْدَة” şeklinde “şın” harfinin cezmi ile kullandıklarında anlamın değiştiği görülmektedir. “وَلَدٌ فَلَانٌ لِّغَيْرِ رَشْدَةٍ” şeklindeki bir kullanımla “وَلَدٌ لِّغَيَّةٍ” anlamının kastedildiği belirtilmektedir. İbn Abbas (r.a.) da “غَيْرُ رَشْدَةٍ” ifadesiyle bir kişinin babası zannettiği kişinin aslen babası olmadığını kastedildiğini belirtmiştir. Kaynaklarda “رَشْدَة” ifadesinin “زُنْيَة” (zinadan doğan kişi) ifadesinin zıddı olarak kullanıldığı belirtilmektedir.¹¹

Arapların şu şekildeki manzum bir kullanımında da bu durum görülmektedir.

لِذِي غَيَّةٍ مِنْ أُمِّهِ وَلِرَشْدَةٍ فَيَغْلِبُهَا فَحُلٌّ عَلَى النَّسْلِ مُنْجِبٌ

“Annesinden gelen gayye (zina sebebi ile doğmuş) veya raşde (nikahlı birliktelikten doğmuş) kimsenin soyu üzerine doğumun sebebi olan erkek, anneye galip gelir.”¹²

Buradan da anlaşılacağı üzere “رَشْدَة” kelimesi *neslin zinadan uzak ve saf olması* anlamında kullanılmaktadır.

Arapların yolculukta gitmeyi kastettikleri hedef için “الطَّرِيقُ الْأَرْشَدُ” ifadesini kullandıkları görülmektedir. Yani bu sözle *hedefe (doğruya) ulaştırarak yol* anlamı

⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, 354; Ebu'l-Bekâ el-Hanefî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 476.

¹⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242; Cevherî, *es-Sıhah Tacü'l-Lügati ve Sıhahü'l-Arabiyye*, 2/474.

¹¹ Cevherî, *es-Sıhah Tacü'l-Lügati ve Sıhahü'l-Arabiyye*, 2/474; Ezherî, *Tehzibü'l-Lüga*, 3/58, 11/220; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282.

¹² Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242.

kastedilmektedir. “مَرَشِدٌ” kelimesi de *hedefler* anlamında çoğul olarak kullanılmaktadır.¹³

Lügatlerde, avucu dolduran (büyüklükteki) sert taşa ve kayaya “الرَّشَادُ” denildiği bilgisi yer almaktadır. Yine “الرَّشَادُ” kelimesinin su teresinin ismi olan “الرَّحْفُ” yerine kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak şöyle bir durumdan bahsedilir. Su teresi birçok hastalığın tedavisinde kullanılmış. Irak halkı bu bitkisinin ismini söylemenin yoksunluk-mahrumiyet getireceğine inanır ve uğursuz sayarmış. Bu sebeple insanlar su teresine “حَبُّ الرَّشَادِ” *raşâd bitkisi-tahılı* demişler.¹⁴ Lügatlerde ayrıca “râşid” kelimesinin fareye lakap olarak “أُمُّ رَاشِدٍ” şeklinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır.¹⁵

İf'âl bâbından mastar olan “رِشَادٌ” kelimesinin ise *hidâyet, delâlet ve yönlendirme* anlamına geldiği belirtilmektedir.¹⁶

1.1.2. R-ş-d Kökünün Anlam Tahlili

R-ş-d köküyle ilgili araştırmamızın bu kısmında modern dönem kaynaklara da müracaat edilerek konu özetlenecektir. Bu başlık altında r-ş-d kökünün Araplar arasında kullanımı bulunan fiil ve isim türevlerine yer verilecektir. Kelimelerin anlamlarıyla ilgili tespit edilen bilgiler kısaca belirtilecektir. Bu kapsamda bazı kullanım örnekleri sunulacaktır.¹⁷

Sülâsî mücerred olan r-ş-d kökünün ziyade bâblardan da türevleri bulunmaktadır. Bu bakımdan kelimelerin anlamlarını daha doğru tespit etmek için kelimeler bâblarına göre tasnif edilecektir. Kelimelerin bâblarını belirtmek için mâzî ve müzârî formları birlikte verilecektir. Kelimelerin anlamlarını verirken mâzî kısımla iktifa edilecektir. Bu kökün fiil formları verildikten sonra isim formları da bâbları dikkate alınarak zikredilecektir. Konu aşağıda maddeler halinde sıralanacaktır.

¹³ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, 2/629; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282.

¹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 11/221; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282.

¹⁵ Cevherî, *es-Sıhah Tacü'l-Lügati ve Sıhahü'l-Arabiyye*, 2/474; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282.

¹⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242.

¹⁷ Mohammed Al-Jamali, *Kurân'da (Rüşd) Kelimesinin Semantik Analizi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 46.

1. Sülâsî Formları

R-ş-d kökünün sülâsî olarak birinci ve dördüncü bâbdan türevlerinin olduğu görülmektedir. Bu bâblardan gelen fiil formları şu şekildedir:

(رَشَدَ - يَرْشُدُ): *R-ş-d* kökünün birinci bâbdan kullanımında anlam *doğru yolu buldu, ergenlik çağına girdi, başarılı oldu* şeklinde olmaktadır.¹⁸

(رَشَدَ - يَرْشُدُ): Bu kökün dördüncü bâbdan kullanımı anlamda bir değişiklik yapmamaktadır. Yine *doğru yolu buldu, ergenlik çağına girdi, başarılı oldu* manalarında kullanılmaktadır. Arapların “رَشَدَ الصَّبِيَّ” ifadesi *çocuk ergenlik çağına girdi* anlamını ifade etmektedir. Yine “رَشَدَ فَلَانٌ” şeklindeki kullanımla *kişinin hidâyeti bulması, doğru yolda olması* anlatılmaktadır. “رَشَدَ الشَّخْصُ أَمْرَهُ” şeklindeki kullanımda ise *kişinin işinde başarılı olduğu* belirtilmektedir.¹⁹

Sülâsî bâblardan gelen isim formları şu şekilde sıralanabilir:

(رُشْد): Birinci bâbdan master²⁰ olan bu kelime *hak yolda devam etmek*,²¹ *doğruluk*,²² *hidâyet, istikâmet, olgunluk, ergenliğe girmek*²³ manalarına gelmektedir.

(رَشَاد): Birinci bâbdan master²⁴ olup *bir şeyi yerine koymak, olgunluk, erişkinlik, tere bitkisi, sert taş veya kaya* anlamlarında kullanılmaktadır.²⁵

(رَشَد): Dördüncü bâbdan master²⁶ olan bu kelime *doğru yol, hidâyet, istikâmet, olgunluk*²⁷ anlamlarına gelmektedir.

¹⁸ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabîyyeti'l-Muâsıra*, 2/894; Sa'dî Ebû Cîb, *Kâmûsu'l-Fıkhî*, 148; Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2017), 475.

¹⁹ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/175; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabîyyeti'l-Muâsıra*, 2/894; Sa'dî Ebû Cîb, *Kâmûsu'l-Fıkhî*, 148; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 475.

²⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîd fi'l-Lüga*, 7/300.

²¹ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282.

²² Sa'dî Ebû Cîb, *Kâmûsu'l-Fıkhî*, 148.

²³ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282; Sa'dî Ebû Cîb, *Kâmûsu'l-Fıkhî*, 148; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 475.

²⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242.

²⁵ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282; Sa'dî Ebû Cîb, *Kâmûsu'l-Fıkhî*, 148; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 475.

²⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242.

²⁷ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282; Sa'dî Ebû Cîb, *Kâmûsu'l-Fıkhî*, 148; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 475.

(رَشْدَة): Bu kelime nesebin belli ve sağlam olması, nikahlı beraberlikten *doğma*²⁸ manalarında kullanılmaktadır.

(رَاشِد): İsmi fâil olup *hak yolda olan, hidâyete ermiş*,²⁹ *erişkin, olgun, akıllı* anlamlarını ifade etmektedir. Araplar yaş olarak ergenliğe giren kimseler için bu ifadeyi kullanmışlardır. Bu kelime aynı zamanda *doğru yoldan ayrılmayan, tam olarak hidâyet üzere olan kimse* anlamındadır. Dört halife için Arapçada “الرَّاشِدُونَ” ifadesinin kullanılması bunu göstermektedir.³⁰

(رَشِيد): Sıfatı müşebbehe olup *ergenliğe girmiş, işi ve yolu düzgün olan, doğruluk üzere sabit olan, düşünceli, akıllı* manalarına gelmektedir. Arapların yaş olarak ilerlemiş bir çocuk için “أَنْتَ رَشِيدٌ الْآنَ” şeklindeki kullanımı bu kelimenin akıllanmış, buluşa ermiş kimse için kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca (الرَّشِيد) kelimesi *kullarını hidâyete ve doğruya yönelten* manasında Allah'ın isimlerindendir.³¹

(مَرَّاشِد): Mimli mastar olup müfred kullanımı bulunmayan çoğul bir kelimedir. *Yolların götüreceği hedefler* anlamında kullanılmaktadır. Kelime anlamının *hedefler, amaçlar* olduğu söylenebilir.³²

2. Rubâî Formları

Îf'al ve tef'ıl bâblarından türevlerinin olduğu görülmüştür.

(أَرَشَدَ - يُرَشِدُ): Îf'al bâbından kullanımında anlam *doğru yolu gösterdi, ergenlik çağına girdi, yönlendirdi*³³ şeklinde olmaktadır.

(رَشَدَ - يُرَشِّدُ): R-ş-d kökü tef'ıl bâbında *doğruya yöneltti, yönlendirdi, rüşdüne hükmetti* anlamlarında kullanılmaktadır.³⁴

²⁸ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346; Sa'dî Ebû Cîb, *Kâmûsu'l-Fıkhî*, 148.

²⁹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/175; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 485.

³¹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/895; Sa'dî Ebû Cîb, *Kâmûsu'l-Fıkhî*, 148; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 475.

³² İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346.

³³ Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/894.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/175; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/894.

Arapların “أَرْشَدَ فَلَانًا إِلَى الشَّيْءِ” şeklindeki kullanımı *filanı bir şeye yönlendirdi* anlamına gelmektedir. “رَشَدَ الْقَاضِي الصَّبِيَّ” şeklindeki kullanımda ise *hâkimin bir çocuk için buluş çağına girdiğine, akıllandığına hükmettiği* belirtilmektedir.³⁵

Bu bâblardan gelen isim formları şu şekilde sıralanabilir:

(إِرشَاد): İf'al bâbından mastar olup *hidâyet, delâlet, rehberlik, yönlendirme*³⁶ anlamlarına gelmektedir.

(مُرْشِد): İf'al bâbından ismi fâil olup *yol gösteren, rehber, doğruya yönelten kişi*³⁷ manalarında kullanılmaktadır.

(تَرْشِيد): Tef'ıl bâbından mastar olup *doğruya yönlendirme*³⁸ anlamına gelmektedir.

3. Humâsî Formları

Humâsî bâblardan bir formu tespit edilememiştir.

4. Südâsî Formları

Sadece istif'al bâbından türevlerinin olduğu görülmüştür.

(إِسْتَرْشَدَ - يَسْتَرْشِدُ): R-ş-d kökü istif'al bâbında *doğru yolu talep etti, yol sordu, yönlendirildi, doğruyu buldu* anlamlarında kullanılmaktadır. Arapçadaki “إِسْتَرْشَدَ الشَّخْصُ فَلَانًا” şeklindeki kullanım *bir şahıs filandan kendisini yönlendirmesini (doğruyu göstermesini) istedi* anlamını ifade etmektedir.³⁹

Bu bâbdan gelen isim formları şu şekilde sıralanabilir:

(إِسْتِشَاد): Mastar olup *doğru olanı araştırmak, hidâyet talep etmek*⁴⁰ anlamlarına gelmektedir.

(مُسْتَرْشِد): İsmi fâil olup *doğru yolu arayan, hidâyet talep eden*⁴¹ manasında kullanılmaktadır.

³⁵ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 3/175; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/894.

³⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 11/220; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîd fi'l-Lüga*, 7/300; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 475.

³⁷ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 475.

³⁸ Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/894.

³⁹ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 282; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, 1/346; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/894.

⁴⁰ Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/894.

1.1.3. R-ş-d ile Eş/Yakın Anlamlı Kelime Kökleri

Araştırmacılar kelimelerin anlamlarını ifade edebilmek için zihinlerde adeta bir resim oluşturmaya çalışırlar. Bu resmi oluştururken farklı kök ve kavramlardan yararlanmak mecburiyeti hasıl olmaktadır. Üzerinde çalıştıkları kavramların şiir, hadis, âyet gibi kaynaklardaki kullanımlarından yararlanarak en alakalı kelimeleri tespit etmeyi hedeflemişlerdir. R-ş-d köküyle ilgili kelimelerin açıklanabilmesi için yararlanılan farklı kelime kökleri bu başlık altında incelenecektir. Bu şekilde hem anlam benzerlikleri hem de anlamlar arasındaki nüanslar tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.1.3.1. ه-د-ي Kökü

Bu kök sülâsî mücerredin ikinci (هَدَى - يَهْدِي) bâbındandır. Lügatlerde anlamının (أَرْشَدَهُ) ve (دَلَّهَ) şeklinde verildiği görülmektedir. Bu durumda anlam *doğru yolu gösterdi, yönlendirdi* şeklinde olmaktadır. Hidâyet kavramı da bu bâbdan mastardır.⁴²

Kaynaklarda r-ş-d kökünden türeyen kelimelerin anlamlarını tespit etmek için bu köke müracaat edildiği görülmektedir. Özellikle *irşad* kelimesinin anlamı için *hidâyet* kavramına yer verildiği söylenebilir.⁴³ Bu iki kavramın kullanım alanları hususunda farklı görüşlerin olduğu da belirtilmelidir. Askerî bu durumu şu şekilde açıklamaktadır.

“İrşad bir şeyi yola sokmak, onu açığa çıkarmak demektir. Hidâyet ise (bir şeye) *ulaştıracak yolda yerleşmektir*. Hidâyet, *delâlet eden şey* anlamında kullanılmıştır. Bu iyiye, doğruya olabileceği gibi kötüye de olabilir. Örnek olarak *hidâyet* kelimesi Fâtîha sûresi 1/6. âyette (إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) “doğru yola iletme” anlamına gelirken, Sâffât sûresi 37/23. âyette (فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ) “cehennem yoluna iletme” anlamında kullanılmaktadır.”⁴⁴

⁴¹ Ahmed Muhtar, *Mu‘cemü’l-Lügati’l-Arabîyyeti’l-Muâsıra*, 2/894.

⁴² Ahmed Muhtar, *Mu‘cemü’l-Lügati’l-Arabîyyeti’l-Muâsıra*, 3/2336; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1239.

⁴³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, 6/242; Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, 11/220.

⁴⁴ Ebû Hilal el-Hasen İbn Abdillâh Askerî, *el-Furûku’l-Lüğaviyye* (Kahire: Dâru’l-İlm ve’s-Sekâfe, ts.), 209.

Kefevî ise *rüşd* kelimesinin hem şerî hem de dünyevî olarak *istikâmet üzere olmak* anlamında kullanıldığını belirtir. Bununla birlikte rüşdün daha çok akıl yoluyla *istikâmeti bulmak* anlamında kullanıldığını ekler. Rüşdün *hidâyet* anlamında kullanıldığını da aktarır.⁴⁵ Hidâyetin anlamının ise *bir yol üzere delâlet etmek* olduğunu söyler. Hidâyetin *tevbe, ilham, kitap, delil* gibi birçok anlamının bulunduğunu aktarır. Bunlardan bir tanesinin de *irşad* olduğunu belirtir. Sonuç olarak *hidâyet* kelimesinin anlam olarak, *rüşd* kelimesinden daha geniş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶

1.1.3.2. د-ل-ج Kökü

Lügatlerde sülâsî mücerredin birinci ve ikinci bâblarından türevlerinin olduğu belirtilmektedir. Birinci bâbdan (دَلَّ - يَدُلُّ) geldiğinde anlamının *bir şeye yönelmek, bir şeyi işaret etmek, hidâyet ve irşad* olarak verildiği görülüyor. İkinci bâbdan (دَلَّ - يَدُلُّ) geldiğinde ise *iffetli ve vakarlı olmak* anlamında kullanıldığı görülmektedir. Yine kadınların naz ve cilve yapmaları da bu kelimelerle ifade edilmektedir. Daha çok delâlet mastarının *irşad* olarak açıklandığı görülmektedir.⁴⁷

1.1.3.3. ص-و-ب Kökü

Sülâsî mücerredin birinci bâbından (صَابَ - يَصُوبُ) gelmektedir. *İsabet, doğruluk, yağmur yağması, uygunluk* gibi anlamlarda kullanıldığı belirtilmiştir.⁴⁸ Bu kökün lügat eserlerinde *r-ş-d* kökünün anlamlandırılmasında kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹ Bu kökten mastar formunda gelen (صَوَّبَ) kelimesinin ise daha çok tefsir eserlerinde *r-ş-d* kökünden gelen kelimelerin anlamlandırılmasında *doğruluk* anlamında kullanıldığı görülmüştür.⁵⁰

⁴⁵ Kefevî, *el-Küllîyyât*, 476; Esra Hacımuftuoğlu, “Kur’ân-ı Kerîm’de Rüşd Kavramı ve Bu Kavramla Bağlantılı Kelimelerin Analizi”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/61 (Mart 2015), 38.

⁴⁶ Kefevî, *el-Küllîyyât*, 952.

⁴⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, 8/8; İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Lüga*, 1/114; Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, 14/47; Ahmed Muhtar, *Mu’cemü’l-Lügati’l-Arabiyyeti’l-Muâsıra*, 1/762.

⁴⁸ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Lüga*, 1/351; Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, 12/177; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 686.

⁴⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, 6/242; Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, 11/220.

⁵⁰ Ebû Cafer b. Cerir Muhammed et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Şâkir (Mekketü’l-Mükerrame: Dâru’t-Terbiye ve’t-Türas, ts.), 5/416; Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, ts., 2/407; Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisaburi es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân* (Cidde: Dâru’t-Tefsir, 2015), 23/207.

1.1.3.4. ص-ل-ح Kökü

Sülâsî mücerredin birinci (صَلَح - يَصْلُح), üçüncü (يَصْلُح - صَلَح) ve beşinci (صَلَح -) bâblarından türevleri bulunmaktadır. Anlamının bablara göre değişmediği belirtilmektedir. *Faziletli olmak, münasip olmak, erdemli olmak* gibi anlamlara gelmektedir. R-ş-d kökünün anlamlandırılmasında (صَلَح) ve (إِصْلَاح) master formlarının kullanıldığı görülmektedir. (صَلَح) kelimesi *doğruluk, fazilet, yetkinlik* anlamında kullanılırken (إِصْلَاح) kelimesinin *düzeltilmek, düzgün hale getirmek* anlamlarını ihtiva ettiği söylenebilir.⁵¹ Tefsir eserlerinde r-ş-d kökünün anlamlandırılmasında bu kökten istifade edildiği görülmektedir.⁵²

1.1.3.5. ق-و-م Kökü

Sülâsî mücerredin birinci bâbından (قَامَ-يَقُومُ) gelmekte ve *ayağa kalkmak, yapmak, desteklemek* gibi anlamlara gelmektedir. Konumuzla ilgili kısmı istifal bâbındaki anlamı olmaktadır. Bu bâba nakledildiğinde *doğruluk, düzeltme, doğru yolda olma* gibi anlamlar ifade etmektedir. R-ş-d kökünün anlamlandırılmasında *istikâmet üzere olmak, doğruluk* anlamında kullanılmıştır.⁵³

1.1.3.6. س-د-د Kökü

Sülâsî mücerredin birinci (سَدَّ-يَسُدُّ) ve ikinci (سَدَّ-يَسِدُّ) bâblarından türevleri bulunmaktadır. Birinci bâbdan anlamı *kapamak, tıkamak, set yapmak* şeklindedir. İkinci bâbdan anlamı ise *doğru olmak, isabet etmek, uygun davranmak* şeklinde olmaktadır. Bu kökün (سَدَّاد) şeklinde gelen master formu r-ş-d kökünün anlamlandırılmasında *doğruluk, uygunluk* anlamında kullanılmıştır.⁵⁴

⁵¹ Askerî, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, 256; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/1311; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 681.

⁵² Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1423), 1/358; Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İmâmi'ş-Şâfiî*, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (Riyad: Dâru't-Tedmûriyye, 2006), 2/524; Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 7/576.

⁵³ Cevherî, *es-Sihah Tacü'l-Lügati ve Sihahü'l-Arabiyye*, 5/2018; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 3/1874; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 988; Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 13/116; Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 8/422.

⁵⁴ Askerî, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, 42; Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 13/114; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/422; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/1047; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 562.

1.1.3.7. ح-ق-ق Kökü

Bu kökün sülâsî mücerredin birinci (حَقَّ-يَحُقُّ) ve ikinci (حَقَّ-يَحِقُّ) bâblarından çekimi bulunduğu görülmektedir. Birinci bâbdan anlamı *tasdik etmek, doğrulamak* şeklinde, ikinci bâbdan anlamı ise *gerçek olmak, doğru olmak* şeklinde verilmektedir. Konumuzla ilgili olan anlam *doğru* anlamında kullanılan ikinci bâbdan (حَقَّ) mastarı olmaktadır. Özellikle tefsir eserlerinde *r-ş-d* kökünün anlamlandırılmasında bu kelimededen istifade edildiği görülmüştür.⁵⁵

1.1.4. R-ş-d ile Zıt/Karşıt Anımlı Kelime Kökleri

Bir kelime veya kavramın ne olduğunun zihinlerde netleşmesi için yakın anlamlı, benzer kelime köklerinden yararlanılmaktadır. Yakın anlamlı kelimeler, kavramlar hakkında bilgi verse de çok defa bunun yeterli geldiği söylenemez. Siyah beyazla, hak bâtılla, iman küfürle daha net tarif edilebilmektedir. Dolayısıyla zıt kavramların birbirlerini daha kolay açıkladıkları akıldan uzak değildir. Bu sebepten dolayı dil âlimleri kavramların karşıt anlamlılarını da eserlerinde zikretme ihtiyacı hissetmişlerdir. *R-ş-d* köküyle karşıt anlamlı kullanıldığı tespit edilen kelime kökleri bu başlık altında sıralanacaktır.

1.1.4.1. غ-و-ي Kökü

R-ş-d köküyle ilgili bilgi veren pek çok eserde bu kökün *ğ-v-y* kökünün nakızı olduğu bilgisi yer almaktadır.⁵⁶ Peygamberimizin (s.a.v.), ismi *Benî Muğviye* olan bir kavmi, *Benî Raşde*; ismi *Ğayyân* olan bir kişiyi de *Raşdân* olarak isimlendirmesi bu iki kavramın zıt anlamlar ifade ettiğine delil olarak kaynaklarda yer almıştır.⁵⁷

Ğ-v-y kökünün sülâsî mücerredin ikinci (غَوَى يَغْوِي) ve dördüncü (غَوَى يَغْوِي) bâbından türevleri olduğu görülmektedir. Rüşdün zıt anlamlısı olarak kullanılan *ğayy* kelimesi de ikinci bâbdan mastar olarak kullanılmaktadır. Lügatlerde anlamın *yoldan*

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/307; Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl ez-Zeccac, *Meâni'l-Kur'ân ve I'râbühû* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 5/235; Mâturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/427; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/550; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 1/530; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 256.

⁵⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/242; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, 2/629; Cevherî, *es-Sıhah Tacü'l-Lügati ve Sıhahü'l-Arabiyye*, 2/474.

⁵⁷ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Habîbürrahman el-Azamî (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1983), 2/43; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, 2/629.

çıkarmak, sapıtmak olarak açıklandığı görülmektedir.⁵⁸ Kefevî Arapların her bir şerri *ğayye* her bir hayrı da *raşâd* olarak isimlendirdiklerini söylemektedir.⁵⁹ Yine (وَلَدٌ غَيَّيٌّ) tabirinin *zinadan olan çocuk* manasında kullanıldığı birçok kaynakta yer almaktadır.⁶⁰ Ayrıca ğ-v-y kökünün kişinin istek ve iradesi ile *doğruluktan ayrılması, doğru yolu terk etmesi* anlamını ihtiva ettiği belirtilmiştir. Bu sebeple bu kökün insanlar gibi akıllı varlıklara mahsus olarak *sapma, sapkınlık* anlamında kullanıldığı belirtilmektedir.⁶¹

1.1.4.2. ض-ل-ل Kökü

Lügatlerde *r-ş-d* köküyle ilgili bilgilerde bu kökün zıt anlamları arasında *dalâlet* kelimesine yer verildiği görülmektedir. *Dalâlet* kelimesi sülâsî mücerredin ikinci bâbindan (ضَلَّ - يَضِلُّ) mastardır. *Doğru yoldan çıkmak, çalışması boşa gitmek, kaybolmak* gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Daha çok *hidâyet* kelimesinin zıt anlamlısı olarak kullanıldığı görülmektedir.⁶²

Dalâlet kelimesiyle *ğayy* kelimesi birbirleri yerine kullanılabilir. Askerî *ğayyin* aslının fesat, *dalâletin* aslının ise helak olduğunu söyler. *Dalâletin* hem dine hem de dünyaya müteallik durumlarda *yoldan çıkmak, yolunu kaybetmek* gibi anlamlar ihtiva ettiğini belirtir. *Ğayyin* ise sadece dine müteallik durumlarla ilgili sapmayı ifade ettiğini belirtir. Bu durumda *dalâlet* kelimesinin daha umumî olduğu söylenebilir.⁶³

1.2. R-ş-d Kökünün İslam Öncesi Dönemde Kullanımı

Kur’ân-ı Kerim’in nüzûlünden önceki Arapların kültürel ve sosyal hayatlarını şekillendiren inanç sistemi ve yaşayış biçimi Câhiliye olarak isimlendirilmektedir. Bu dönemde Arapların paganist inanç sistemi ve sosyal hayattaki insanî değerlerden

⁵⁸ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 15/140; Ahmed Muhtar, *Mu‘cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/1652; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 867.

⁵⁹ Kefevî, *el-Külliyât*, 663.

⁶⁰ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, 1/244; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 11/220; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, 1320; Hacımuftuoğlu, “Kur’ân-ı Kerim’de Rüşd Kavramı ve Bu Kavramla Bağlantılı Kelimelerin Analizi”, 54.

⁶¹ Fâzıl b. Sâlih es-Sâmarrâî, *Lemesâtün Beyâniyye* (Amman: Dâru'l-Ammâr, 2003), 49.

⁶² İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, 1/147; Ahmed Muhtar, *Mu‘cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2/1367; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 705.

⁶³ Askerî, *el-Furûku'l-Lüğaviyye*, 214.

uzak yaşayış şekli dönemin önde gelen özellikleri arasında yer almaktadır.⁶⁴ Bununla birlikte Câhiliye Dönemi edebiyat alanında önemli kişilerin yetiştiği, şiir, hitabet, kıssa vb. türlerde önemli eserlerin meydana getirildiği bir dönemdir. Döneme sözlü kültür hâkim olduğu için bu eserlerin sonraki dönemlerdeki müelliflerce bir araya getirilerek günümüze ulaşması sağlanmıştır.⁶⁵

Bu kısımda İslam Öncesi Döneme ait olduğu tespit edilen şiir ve nesir türü eserlerde *r-ş-d* kökünün kullanım biçimleri ve anlam özellikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunun için kökün kullanım biçimleri sınıflandırılarak anlam kapsamı hakkında elde edilen bilgiler örnekleriyle birlikte maddeler halinde zikredilecektir.

1. *R-ş-d* kökünün öncelikle yanlışın ve batılın kötülüğünü fark edip *doğruyu bulma, doğruya yönelme, doğruya sevk etme* gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu tür kullanım örnekleri aşağıda incelenecektir.

Şair Efveh el-Evdî'ye (ö.560) ait beyitlerde kelimenin kullanımı şu şekilde yer almaktadır.

فِينَا مَعَاشِرُ لَمْ يَبْنُوا لِقَوْمِهِمْ ... وَإِنْ بَنَى قَوْمُهُمْ مَا أَفْسَدُوا عَادُوا
لَا يَزُشُّدُونَ وَلَنْ يَزْعُوا لِمُرْشِدِهِمْ ... فَالْعِي مِنْهُمْ مَعًا وَالْجَهْلُ مِيعَادُ

“Bizde topluluklar var ki kavimleri için (faydalı bir şey) yapmadılar, kavimleri bunların ifsat ettikleri şeyleri düzeltirse (bu topluluklar) onları (harap etmek için) tekrar gelirler.

Bunlar ne doğruyu bulurlar ne de bir rehber uyarlar. Ğayy (sapkınlık, haddi aşma) bunların karakteridir, onlar cehaletle sözleşmişlerdir.”⁶⁶

Şiirde *r-ş-d* kökünün *ğayy* kavramının karşıtı olarak kullanıldığı görülmektedir. Şiirin anlamı incelendiğinde şairin kavmi arasında dalâlet içinde olan bazı topluluklardan şikâyet ettiği, bunların cehalet ve kötülük içinde faydasız bir hayat yaşadıklarını anlattığı görülmektedir. Şair bunların doğruyu bulamadıklarını ve

⁶⁴ Hatice Merve Çalışkan Başer, *Kur'an-ı Kerim'de C-h-l Kökünün Semantik Analizi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 10.

⁶⁵ Al-Jamali, *Kurân'da (Rüşd) Kelimesinin Semantik Analizi*, 33.

⁶⁶ Salâe b. Amr Efveh el-Evdî, *Dîvânü'l-Efveh el-Evdî*, thk. Muhammed et-Tüncî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1998), 64.

doğruluğa yönelmediklerini anlatmaktadır. Şiirde *mürşid* kelimesinin de *doğruya sevk eden, rehberlik eden* gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

Efveh el-Evdî'ye (ö.560) ait diğer bir şiirde ise şu ifadeler yer almaktadır.

كَيْفَ الرَّشَادُ إِذَا مَا كُنْتُ فِي نَقَرٍ ... لَهُمْ عَنِ الرُّشْدِ أَعْلَالٌ وَأَقْيَادُ
أَعْطُوا غَوَاتَهُمْ جَهْلًا مَقَادَتَهُمْ ... فَكُلُّهُمْ فِي حَبَالِ الْغَيِّ مُنْقَادُ
حَانَ الرَّحِيلِ إِلَى قَوْمٍ وَإِنْ بَعُدُوا ... فِيهِمْ صِلَاحٌ لِمُرْتَادٍ وَإِرْشَادُ

“Sen bu topluluk içindeyken raşâd (doğruluk) nasıl olsun, rüşdden (doğruluktan) ayrılanlar için kelepçeler ve bağlar vardır.

Onlar idarelerini cehaletle sapkınlara verdiler, hepsi sapkınlık ipleriyle bağlıdır.

Uzaklaşsalar da kavme yolculuk vakti geldi, onların peşinden dönenler için doğruluk ve irşad (doğruya yönelme) vardır.”⁶⁷

Şairin *r-ş-d* kökünü *doğruluk, cehaletten ve sapkınlıktan uzaklaşma* anlamında kullandığı görülmektedir.

Kays İbni'l-Hâtîm'in (ö. 620) bir şiirinde kelimenin kullanımı şu şekilde yer almıştır.

كَثِيرُ الْمُنَى بِالرَّادِ لَا خَيْرَ عِنْدَهُ ... إِذَا جَاعَ يَوْمًا يَشْتَكِيهِ ضَحَى الْعَدِ
نَسَا غُمْرًا بَوْرًا شَقِيًّا مُلْعَنًا ... أَلَدَّ كَأَنَّ رَأْسَهُ رَأْسُ أَصِيدِ
وَذِي شَيْمَةٍ عَسْرَاءَ تَسْحَطُ شَيْمَتِي ... أَقُولُ لَهُ دَعْنِي وَنَفْسَكَ أَزِيدُ

“Azıkta çok cömert olmak onun yanında değerli değildir, bir gün acıktığında yarının sabahına (cömerdi) şikâyet eder.

Lanetlenmiş, kötü, hayırsız, tembel (bir kişi) olarak yetiştirdi; düşmanlık yaptı, kafası eğri başlının kafası gibi (kibirli).

Zor (kötü) huylu, huyumu (beni) kızdırıyor; ona diyorum ki bırak beni, kendini düzelt.”⁶⁸

⁶⁷ Efveh el-Evdî, *Dîvânü'l-Efveh el-Evdî*, 67.

⁶⁸ Ebû Yezid Kays İbni'l-Hatîm, *Dîvânü Kays İbni'l-Hatîm*, thk. Nâsiruddîn el-Esed (Beyrut: Dâru Sâdir, 1967), 129.

Şairin kötü huylu bir kişiyi anlattığı görülüyor. Onun kötü ahlakını anlattıktan sonra o kişiye kendisini irşad etmesi (ahlakını düzeltmesi) gerektiğini söylüyor. Bu durum kelimenin *kötülükten iyiliğe doğru bir sevk, doğruya yöneltme* anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Zülsba‘ el-Advânî’ye (ö.600) ait şiirde kelimenin kullanımı şu şekildedir.

فَإِنْ عَرَفْتُمْ سَبِيلَ الرُّشْدِ فَانْظِلُّوا ... وَإِنْ جَهِلْتُمْ سَبِيلَ الرُّشْدِ فَاتُونِي

“Rüşd yolunu tanırırsanız hemen (ona) yürüyün, onu bilemezseniz bana gelin.”⁶⁹

Burada “rüşd yolu” anlamında bir tabir kullanılmış. Bu tabirin doğrulukla alakalı olup yanlışın, kötülüğün zıddı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Bişr b. Ebî Hâzim’e (ö. 601) ait bir şiirde kelimenin kullanımı şu şekildedir.

وَكُنَّا إِذَا فُلْنَا هَوَازِنُ أَقْبَلِي ... إِلَى الرُّشْدِ لَمْ يَأْتِ السَّدَادَ خَطِيبُهَا

“Hevâzin kabilesine rüşde (doğruya) yönelin dediğimizde, kabilenin hatibi doğruya gelmedi.”⁷⁰

Bu şiirde *rüşd* kelimesinin *doğru* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Şairin diğer bir şiiri şu şekildedir.

أَلَا أُنَبِّغُ بَنِي سَعْدِ رَسُولًا ... وَمَوْلَاهُمْ فَقَدْ حَلَبَتْ صِرَافُ

نَسُومُكُمْ الرَّشَادَ وَنَحْنُ قَوْمٌ ... لِتَارِكِ وَدَّنا فِي الْحَرْبِ دَامَ

“Dikkat (iyi dinle), Benî Sa‘d’a ve efendisine elçi gönder (ve de ki).

(Devenin sütünün) en sonu sağıldı. (Yani bundan sonra ömrünüz kabul edilmeyecek.)

Biz (güçlü) kavimiz, harpte dostluğumuzu terk etmek kusur olduğu için sizi raşâda (doğruluğa) getiririz.”⁷¹

Burada şairin Sa‘d oğullarının reisinden doğruluk ve sadakat beklediği anlaşılmaktadır. Sadakatin terki yanlış bir davranış olarak anlatılmakta bunun zıt

⁶⁹ Ebû'l-Abbâs Mufaddal ed-Dabbî, *Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdüsselam Muhammed Hârun (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 161.

⁷⁰ Mufaddal ed-Dabbî, *Mufaddaliyyât*, 331.

⁷¹ Mufaddal ed-Dabbî, *Mufaddaliyyât*, 335.

anamlısı olarak *raşâd* kelimesi zikredilmektedir. Dolayısıyla *raşâd* kelimesi *doğruluk*, *sadakat* anlamlarında kullanılmıştır.

Âmir b. Tufeyl'e (ö. 632) ait beyitlerde kelimenin kullanımı şu şekildedir.

قَضَى اللَّهُ فِي بَعْضِ الْمَكَارِهِ لِلْمَتَى ... بِرُشْدٍ وَفِي بَعْضِ الْهَوَى مَا يُحَادِثُ
أَلَمْ تَعْلَمِي أَنِّي إِذَا الْإِلْفُ قَادَنِي ... إِلَى الْجَوْرِ لَا أَنْقَادُ وَالْإِلْفُ جَائِرٌ

“Allah gence (bana) bazı kötü şeyler ve sakındırdığı bazı hevalar hakkında rüşdü (doğruluğu) emretti.

(Ey Kadın!) Zalim olan sevgi, beni haksızlığa yönlendirdiğinde boyun eğmediğimi bilmiyor musun?”⁷²

Şiirde Allah Teâlâ'nın kötülükler hakkında rüşd ile hareket etmeyi emrettiği ifade edilmektedir. Burada rüşdün *doğruluk* anlamında olup, *kötülüklerden sakınmak* anlamını ifade ettiği söylenebilir.

Geçmiş dönemlerde yaşamış bazı hükümdarlara veya önemli kişiler atfedilen vasiyetlerde *r-ş-d* kökünün kullanıldığı görülmektedir. Kahtan b. Hud'a⁷³ nispet edilen vasiyette kelimenin kullanımı şu şekilde yer almaktadır.

وَاحْفَظُوا وَصِيَّتِي، وَاثْبُتُوا عَلَيْهَا، وَاعْمَلُوا بِهَا تَرْشُدُوا

“Vasiyetimi muhafaza edin, bunun üzerine sabit kalın ve vasiyetimle amel edin ki rüşde eresiniz (doğruluk üzere olasınız).”⁷⁴

Burada *rüşd* kelimesinin *doğruluk üzere devam etmek* anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Zeyd b. Kahlan'a⁷⁵ ait vasiyette ise şu ifade yer almaktadır.

بُنِيَ عَرَفَتِ الرُّشْدَ فَاتَّبِعْ ضِيَاءَهُ ... مَدَى الدَّهْرِ وَأَسْلُكُ فِي الْأُمُورِ مَسَالِكِي

“Oğlum, rüşdü (doğruyu) bilersen hemen onun ışığına tâbi ol. Her zaman işlerinde benim yollarımı takip et.”⁷⁶

⁷² Ebû Ali Âmir İbni't-Tufeyl, *Dîvânü Âmir İbni't-Tufeyl* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1979), 75.

⁷³ Dü'bül b. Ali el-Huzâî, eserinde Gassâniler başta olmak üzere önceki dönemde yaşayan bazı hükümdarların vasiyetlerini aktarmıştır. İsmi geçen birçok kişinin yaşadığı tarihler net olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte *r-ş-d* kökünün kullanımı ile ilgili fikir vermesi açısından bazı örnekler incelenecektir. Dü'bül b. Ali, Kahtan'ın Hûd Aleyhisselam'ın oğlu olduğunu söylemektedir.

⁷⁴ Dü'bül b. Ali el-Huzâî, *Vâsâyâ'l-Mülûk*, thk. Nizar Abaza (Şam: Dâru'l-Beşâir, 1997), 26.

⁷⁵ Eserde Hûd Aleyhisselam'ın torunlarından bir kişi olarak zikredilmiştir.

Burada rüşdün yine *hak, doğruluk* anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

Vâsile b. Kinde'nin⁷⁷ vasiyetinde yer alan ifade ise şu şekildedir.

لَمْ يُبْقِ وَائِلُهُ بَنِي كِنْدَةَ مُرْشِدًا ... مِمَّا بِهِ وَصَّى بَنِيهِ أَبُوهُ

“Vâsile b. Kinde mürşid (rehber) bırakmadı. Babanın oğullarına vasiyeti (rehber olarak kaldı).”⁷⁸

Burada yer alan *mürşid* kelimesinin *doğruya sevk eden, rehber* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

2. *R-ş-d* kökünün *olgunluk, fazilet, akıl, firâset, güzellik* gibi durumları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. İlgili örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Hâris b. Hıllize'ye (ö. 570) ait şiirde şu şekilde bir kullanım yer almaktadır.

فَالْتَوَكُّ حَيْرٌ فِي ظِلَالِ الْعَيْشِ مِمَّنْ عَاشَ كَدًا

هَلْ يُحْزَمُ الْمَرْءُ الْقَوِيُّ وَقَدْ تَرَى لِلتُّوَكُّ رُشْدًا

“Ahmaklar, çok çalışarak yaşayanlardan yaşamın gölgesinde daha hayırlıdır. Ahmaklarda bile rüşd gördüğün halde hiç güçlü adam (hayırdan) mahrum olur mu?”⁷⁹

Şiirde ahmak insanların aşırı çalışarak kendini harap eden insanlardan hayırlı olarak görülmesi sonraki mısradaki *rüşd* kavramı ile ifade edilmiştir. Bu da onlar adına bir güzellik, fazilet olarak değerlendirilebilir.

Efveh el-Evdî'ye (ö.560) ait bir şiirde yer alan ifadeler şu şekildedir.

وَإِنْ تَجَمَّعَ أَقْوَامٌ ذَوُو حَسَبٍ ... إِصْطَادَ أَمْرِهِمْ بِالرُّشْدِ مُصْطَادٌ

لَا يَصْلُحُ النَّاسُ فَوْضَى لَا سَرَاةَ لَهُمْ ... وَلَا سَرَاةَ إِذَا جُهَا لَهُمْ سَادُوا

تُلْفَى الْأُمُورُ بِأَهْلِ الرُّشْدِ مَا صَلَحَتْ ... فَإِنْ تَوَلَّوْا فَبِالْأَشْرَارِ نُنْقَادُ

“Şeref sahibi kavimler birleşse, liderleri tuzakları rüşd (akıl, firâset) ile bozar.

İnsanlar karmakarışık bir hal varken düzelemezler, onların bir liderleri de yok.

Câhiller galip geldiğinde (asil bir) lider de olmaz.

⁷⁶ Huzâî, *Vâsâyâ 'l-Mülûk*, 74.

⁷⁷ Kinde kabilesine mensup bir melik olarak zikredilmiştir.

⁷⁸ Huzâî, *Vâsâyâ 'l-Mülûk*, 115.

⁷⁹ Hâris b. Hıllize, *Dîvânü 'l-Hâris b. Hıllize* (Şam: Dâru'l-İmâmi'n-Nevevî, 1994), 116.

İnsanlar doğru olursa işler rüşd ehlince (faziletliler, akıllılar) halledilir, yüz çevirirlerse (doğru olmazlarsa) şerlilere boyun eğilir.”⁸⁰

Şair kavminin karmakarışık durumda olup başsız kalmalarından şikâyet ediyor. Rüşd yani fazilet sahibi bir yöneticiye duyulan ihtiyacı anlatıyor. Bunun da öncelikle insanların doğru olmaları ile mümkün olacağını belirtiyor.

3. *R-ş-d* kökünün *hidâyet* erme, *hakkı bâtıldan ayırma*, *sapkınlığı anlayıp ondan yüz çevirme* gibi anlamları ifade ettiği görülmektedir. İlgili örnekler şu şekilde sıralanabilir.

Şair Tarafe b. Abd’ın (ö. 564) bir şiirinde aşağıdaki şekilde bir kullanım yer almaktadır.

سَادِرًا، أَحْسَبُ عَيِّي رَشْدًا ... فَتَنَاهَيْتُ، وَقَدْ صَابَتْ بِقُرٍّ

“Umursamadan, sapkınlığımı raşed (hidâyet) zannediyorum. Artık vazgeçtim, (doğruda) karar kıldım.”⁸¹

Şairin sapkınlığı hidâyet ve doğru yol zannettiği ama artık bunu fark edip gerçeği anladığı görülmektedir.

Hâris b. Ka‘b’a ait bir şiirde kelimenin kullanımı şu şekildedir.

فَلَمَّا أَرَادَ اللَّهُ رُشْدِي وَرُفْقِي ... أَنَا سَبِيلَ الْحَقِّ لِي وَهَدَانِيَا

فَأَلْقَيْتُ عَيِّي الْعَيِّ لِلرُّشْدِ وَالْهُدَى ... وَتَمَمْتُ نُورًا لِلْحَنِيفَةِ بَادِيَا

وَصِرْتُ إِلَى عَيْسَى بْنِ مَرْيَمَ هَادِيَا ... رَشِيدًا فَسَمَّانِي الْمَسِيحُ حَوَارِيَا

“Allah benim rüşdümü (hakkı bulmamı) ve yakınlığımı murat etti de hak yolu gösterdi ve beni hidâyetle erdirdi.

Ben de rüşd ve hidâyet için gayyi (haddi aşmayı, sapkınlığı) attım. Hanif (doğru yol) için açıkça belli olan nura yöneldim.

İsa b. Meryem’e (a.s.) hidâyetle ermiş, reşid (hakkı bâtıldan ayırmış) (bir tâbi) oldum. Beni Mesih (a.s.) havari diye isimlendirdi.”⁸²

⁸⁰ Efveh el-Evdî, *Dîvânü l-Efveh el-Evdî*, 66.

⁸¹ Ebû Amr Tarafe b. Abd, *Dîvânü Tarafe b. Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddin (Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 46.

⁸² Huzâî, *Vâsâyâ l-Mülûk*, 132. (Huzâî şiirin devamında Hâris b. Ka‘b’ın oğlunun hem Câhiliye hem de İslam döneminde babasının vasiyetini muhafaza ettiğini söylemektedir. Ayrıca eserinde bu kavmin İslam’a girmek için geldiklerinde Rasûlullah’la (s.a.v.) olan konuşmalarını aktarmaktadır. Dolayısı ile

Bu şiirde *r-ş-d* köküyle birlikte *hidâyet* kavramı da yer almaktadır. *Hidâyet* ve *rüşd* kavramları yakın anlamlı olarak kullanılan kelimelerdir. Bununla birlikte *hidâyet doğruyu bulma* anlamını ifade ederken, *rüşdün bâtlı fark ve terk ederek doğru yola yönelme* anlamını ifade etmesi daha makul görülmektedir.

1.3. R-ş-d Kökünün İlk Dönem İslam Kaynaklarında Kullanımı

Allah Teâlâ'nın, Muhammed Aleyhisselam'ı peygamber olarak gönderip ona Kur'ân-ı Kerim'i inzal etmesiyle Câhiliye Dönemi sona ermiş ve İslam'ın nurlu çağı başlamıştır. İslam dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim Arapça nazil olmuştur. Bu dönemle birlikte yeni kavramlar ortaya çıktığı gibi mevcut kelimelerin anlam daralmasına veya genişlemesine uğradığı da olmuştur. Bu sebepten dolayı İslam'ın ilk dönemlerine ait eserlerde *r-ş-d* kökünün ne şekilde kullanıldığının tespit edilmesi gerekmektedir.

İslam'ın ilk dönemlerine de sözlü kültürün hâkim olması yazılı eserlerin meydana getirilmesini geciktirmiştir. Bu dönemde özellikle hadislerin tedvininde yazı kullanılsa da bu eser telif edilmesi amacından uzak şekilde olmuştur. Bu sebepten dolayı genel olarak hicretten bir asır sonra bu bilgilerin tasnif edilmesiyle yazılı eserlerin meydana getirilmeye başladığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kısımda öncelikle ikinci asrın ilk yarısına kadar tasnif edilmiş olan eserlere müracaat edilmesi uygun görülmektedir. Yeterli kaynak bulunamaması gibi durumlarda ikinci asrın diğer yarısında telif edilmiş eserlerden de yararlanılacaktır. *R-ş-d* kökünden türeyen kelimelerin kullanımı ilk dönem eserlerinin tasnif edildikleri alanlar dikkate alınarak maddeler halinde incelenecektir.

1.3.1. Hadis Mecmualarında Kullanımı

İlk dönem hadis kaynaklarında *r-ş-d* kökünden türeyen kelimeler tespit edilerek, Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbı tarafından bu kelimelerin hangi anlamlarda kullanıldığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Tespit edilen bilgiler yine maddeler halinde sıralanarak ilgili hadis metinleri zikredilecektir.

eserlerde ölüm tarihini tespit edemediğimiz, şiirinden Hristiyan olduğu anlaşılan bu kabile reisinin İslam'a yakın bir dönemde yaşadığı anlaşılmaktadır.)

1. *R-ş-d* kökünün *doğruluk, doğruya yönlendirme, rehberlik etme* gibi anlamlarda kullanıldığı görülmüştür.

Konuyla ilgili şu şekilde bir rivâyet yer almaktadır.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ اسْتَشَارَكَ، فَأَشْرَهُ بِالرُّشْدِ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ، فَقَدْ خُنْتَهُ.

Rasûlullah -sallallâhü aleyhi ve sellem- buyurdu: “Kim sana danışırsa ona doğru olanı göster, eğer böyle yapmazsan ona ihanet etmiş olursun.”⁸³

Bu rivâyette *rüşd* kavramı *doğru, doğru seçenek* anlamlarında kullanılmıştır.

Diğer bir rivâyet şu şekildedir.

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ عَلَى الطَّرِيقِ. وَزَيْبًا قَالَ: الصُّغَدَاتِ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا بُدَّ مِنْ مَجَالِسِنَا، قَالَ: فَأَدُّوا حَقَّهَا. قَالُوا: وَمَا حَقُّهَا؟ قَالَ: رَدُّ السَّلَامِ، وَعَضُّ الْبَصْرِ، وَإِزْشَادُ السَّائِلِ، وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ، وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ.

Nebî -sallallâhü aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu. “Yol üzerinde oturmaktan sizi sakındırıyorum.” Bazen de “(toprak) yollara” derdi. Dediler ki, Yâ Rasûlallah, bize oturacak yerler de lazım. (Peygamberimiz) “Oraların hakkını ödeyin.” buyurdu. “Oraların hakkı nedir?” diye sordular. “Selama mukabele etmek, gözleri yummak, (yol veya yer) soranı irşad, iyiliği emretmek, kötülükten menetmek.” buyurdu.⁸⁴

Bu rivâyette *irşad* kelimesinin *yönlendirmek, rehberlik etmek* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Diğer bir rivâyette *r-ş-d* kökü şu şekilde yer almıştır.

قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ: إِنِّي أَبِيعُ الْحَرِيرَ، فَتَبْتَاعَ مِنِّي الْمَرْأَةُ، وَالْأَعْرَابِيُّ، يَقُولُونَ: بَعْهُ لَنَا فَأَنْتَ أَعْلَمُ بِالسُّوقِ، فَقَالَ الْحَسَنُ: لَا تَبِعْهُ، وَلَا تَشْتَرِهِ، وَلَا تُرْشِدْهُ، إِلَّا أَنْ تُرْشِدَهُ إِلَى السُّوقِ.

(Ebû Ka‘b) dedi ki: “Hasan’a (r.h.) dedim ki, ben ipek satıyorum, benden de kadınlar ve Arabîler satın alıyorlar. Diyorlar ki, sen çarşuyu iyi biliyorsun, bize sat.” Hasan (r.h.) “İpek satma da alma da. Onları da çarşıya yönlendir.” dedi.⁸⁵

⁸³ İmâm-ı Âzam Nu‘mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *Müsnedü Ebî Hanîfe* (Pakistan: Mektebetü’l-Büşrâ, 2010), 620.

⁸⁴ Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi‘*, 2/20.

⁸⁵ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman A‘zami (Beyrut: el-Meclisü’l-İlmi, 1983), 8/294.

Bu rivâyette *r-ş-d* kökünün *rehberlik etme, yönlendirme* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

2. *R-ş-d* kökünün *olgunluk, fazilet, akıllılık* gibi güzel durumları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

Konu ile ilgili bir rivâyet şu şekildedir.

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَأَى الْهِلَالَ كَبَّرَ ثَلَاثًا، وَهَلَّلَ ثُمَّ قَالَ: «هِلَالٌ خَيْرٌ وَرُشْدٌ» ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ: «أَمَنْتُ بِالَّذِي خَلَقَكَ» ثَلَاثًا ثُمَّ يَقُولُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي ذَهَبَ بِشَهْرِ كَذَا وَجَاءَ بِشَهْرِ كَذَا.

“Nebî -sallallâhü aleyhi ve sellem- hilali gördüğünde üç defa tekbir getirir, sonra tehlil ederdi. Sonra üç defa “Hayır ve rüşd hilali.” derdi. Sonra üç defa “Seni yaratana iman ettim.” derdi. Sonra “Şu ayı götürüp bu ayı getiren Allah’a hamd olsun.” derdi.”⁸⁶

Bu rivâyette Peygamberimizin (s.a.v.) “Hayır ve rüşd hilali.” tabiri yer almaktadır. Bu tabirin yeni giren ayın hayra, berekete, olgunluğa vesile olması anlamında bir dua ve temenni olarak söylendiği anlaşılmaktadır.

Diğer bir rivâyet şu şekildedir.

كَتَبَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ إِلَى مُعَاوِيَةَ فِي الْأَثَاةِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ مُعَاوِيَةُ: «أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ الْفَقْهَمَ فِي الْخَيْرِ زِيَادَةٌ وَرُشْدٌ، وَإِنَّ الرَّشِيدَ مَنْ رَشَدَ عَنِ الْعَجَلَةِ، وَإِنَّ الْخَائِبَ مَنْ خَابَ عَنِ الْأَثَاةِ، وَإِنَّ الْمُتَنَبِّتَ مُصِيبٌ، أَوْ كَادَ أَنْ يَكُونَ مُصِيبًا، وَإِنَّ الْمُعْجَلَّ مُخْطِئٌ، أَوْ كَادَ أَنْ يَكُونَ مُخْطِئًا، وَإِنَّهُ مَنْ لَا يَنْفَعُهُ الرِّفْقُ يَضُرُّهُ الْخَرْقُ وَمَنْ لَا تَنْفَعُهُ التَّجَارِبُ لَا يُذَرِّكُ الْمَعَالِي، وَلَنْ يَبْلُغَ الرَّجُلُ مَبْلَغَ الرَّأْيِ حَتَّى يَغْلِبَ جِلْمُهُ جَهْلُهُ وَشَهْوَتُهُ.

Amr b. As (r.a.) Muâviye’ye (r.a.) sabır hakkında (mektup) yazdı. Muâviye (r.a.) da ona şöyle yazdı. “Bundan sonra muhakkak ki hayır hakkında anlama (çabası) ziyadelik ve rüşddür. Raşid aceleden (sakınıp) rüşde (olgunluğa) erendir. Hâib ise sabırdan (uzaklaşıp) hayal kırıklığına uğrayandır. Muhakkak ki sebat eden isabetli olur veya isabet etmeye yakın olur. Muhakkak ki acele eden hatalı olur veya hata etmeye yakın olur. Rıfk (yumuşak huy) kendisine fayda etmeyene (kuralları) ihlal etmek zarar verir. Tecrübeleri kendisine fayda vermeyen şerefli durumlara

⁸⁶ Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi*, 2/207.

erişemez. Hilmi cehline ve şehvetine galip gelmedikçe kişi rey (görüşü sorulma) derecesine erişemez.”⁸⁷

Bu rivâyette *raşîd* kavramının *aceleden sakınan, olgunluğa ermiş, akılla hareket eden kimse* anlamlarında tarif edildiği anlaşılmaktadır.

Başka bir rivâyet şu şekilde yer almaktadır.

أَنَّ رَجُلًا كَلَّمَ أَبَا بَكْرٍ فِي بَعْضِ وَلَايَتِهِ، فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنَّكَ لَأَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ رُشْدًا بَعْدَ نَفْسِي، قَالَ: وَمِنْ نَفْسِكَ فِي بَعْضِ الْأُمُور.

“Bir adam Ebû Bekir’le (r.a.) bazı dostlukları hakkında konuştu ve dedi ki “Vallâhi, muhakkak ki sen insanların bana rüşd yönünden kendimden sonra en sevimlisisin.” (Ebû Bekir) de dedi ki: “Bazı işlerde kendi nefsinden (de daha sevimliyim.)”⁸⁸

Bu rivâyette bir kişi rüşd yönü sebebiyle Ebû Bekir’e (r.a.) olan sevgisini izhar ediyor. Burada rüşdün *akıllılık, olgunluk* gibi insanlar arasında değerli sayılan faziletli bir duruma tekabül ettiği görülmektedir.

3. *R-ş-d* kökünün *hidâyet, hakla bâtulı ayırma, sapkınlıktan yüz çevirme* anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

Konuyla ilgili bir rivâyet şu şekildedir.

سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا، يَقُولُ: مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رُشِدَ، وَمَنْ يَعْصِيهِمَا فَقَدْ غَوَى، قَالَ: فَتَلَوْنَ وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يَغْنِي حَتَّى يَقُولَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ.

“Rasûlullah -sallallâhü aleyhi ve sellem- bir adamı işitti. O şöyle diyordu. “Kim Allah’a ve rasûlüne itaat ederse muhakkak rüşde (hidâyete) ermiştir. Kim de âsi olursa sapıtmıştır.” (Râvi) dedi ki, Rasûlullah’ın -sallallâhü aleyhi ve sellem- yüzünün rengi değişti. Yani (o adam) “Allah ve rasûlü” deyinceye kadar.”⁸⁹

Bu rivâyette rüşde ermek kavramının *hidâyet* anlamında kullanıldığı görülmektedir. Aynı rivâyette aksi durumu ifade eden *sapıtma* kavramının geçmesi bu anlamı desteklemektedir.

⁸⁷ Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi*, 2/165.

⁸⁸ Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi*, 2/333.

⁸⁹ Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi*, 2/27.

4. R-ş-d kökü temiz, sağlam nesil; nikahlı beraberlik, sapkınlıktan uzak olma anlamlarını ifade etmektedir.

İlgili rivâyet şu şekildedir.

أَنَّ وَفَدَ بَنِي أَسَدٍ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «مَنْ أَنْتُمْ؟» فَقَالُوا: نَحْنُ بَنُو زَيْنَةَ فَقَالَ: «أَنْتُمْ بَنُو رِشْدَةٍ»

“Benî Esed kabilesinin heyeti geldiğinde Rasûlullah -sallallâhü aleyhi ve sellem- dedi ki: ”Siz kimsiniz?” Onlar da “Zinye oğullarıyız.” dediler. (Rasûlullah) “Siz rişde (nesli sağlam) oğullarısınız.” buyurdu.”⁹⁰

Rivâyette yer alan “زَيْنَةَ” ifadesinin genel olarak “ze” harfinin kesresiyle (زَيْنَةَ) okunduğu ve kelimeye *zinadan doğan kimse* anlamı verildiği görülmektedir. Diğer bir görüşe göre bu kelime “ze” harfinin fethasıyla (زَيْنَةَ) okunmaktadır. Bu takdirde kelime bir kimsenin (yaşlılık sebebi ile artık çocuğunun olmayıp) sahip olabildiği en son çocuğa verilen isim olmaktadır.⁹¹ Her halükârda Peygamberimizin (s.a.v.) bu ismi, telaffuzunun zinayı andırmasından dolayı değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Diğer rivâyet şu şekildedir.

أَنَّ مَكَّنًا، كَانَ اسْمُهُ بَقِيَّةَ الصَّلَاةِ، فَسَمَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَقِيَّةَ الْهُدَى. قَالَ: وَمَرَّ بِقَوْمٍ، فَقَالَ لَهُمْ: مَنْ أَنْتُمْ؟ قَالُوا: بَنُو مُغْوِيَةٍ، فَسَمَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَنُو رِشْدَةٍ.

“Bir yer vardı, oranın ismi “dalâletin bakiyyesi” idi. Nebî -sallallâhü aleyhi ve sellem- orayı “hidâyetin bakiyyesi” olarak isimlendirdi. (Râvî) dedi ki, (Peygamberimiz) bir kavme uğramıştı. Onlara “Siz kimsiniz?” dedi. “Muğviye (sapkınlıkta kalanın) oğulları” dediler. Rasûlullah -sallallâhü aleyhi ve sellem- onları “Rişde (doğruyu bulanın) oğulları” diye isimlendirdi.”⁹²

Bu rivâyette *dalâlet* kavramının zıddı olarak *hidâyet*, *ğayy* kavramının zıddı olarak da *rüşd* kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Araplar (مُغْوِيَةٍ) kelimesini *sapkın kimse* anlamında kullanmışlardır. (رِشْدَةٍ) kelimesi ise *doğru olan, doğruyu*

⁹⁰ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1989), 6/414.

⁹¹ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîd fi'l-Lüga*, 9/94.

⁹² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 2/43; Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa el-Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fi Şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye* (Mısır: Matbaatü'l-Halebî, ts.), 3/235.

bulan, zinadan uzak olan, sağlam nesil anlamındadır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) bu tür kötü anlamlar ifade eden isimleri zıt anlamlıları ile değiştirdiği görülmektedir.

Diğer rivâyet şu şekildedir.

أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ سُئِلَ عَنْ وَلَدِ زَيْنَا، وَوَلَدِ رِشْدَةٍ، فَقَالَ: انْظُرُوا أَكْثَرَهُمَا ثَمَنًا.

“Abdullah b. Abbas’a (r.a.) zinadan doğan (köle) mi, rişde (nesli belli) olan (köle) mi (azat edilmeli) diye soruldu. O da “fiyatı daha yüksek olan” buyurdu.”⁹³

Bu rivâyette *r-ş-d* kökünün *neslin belli olması, zinadan uzak olması* anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Başka bir rivâyet şu şekilde yer almaktadır.

رَكَعْتُ بِمَكَّةَ رَكْعَتَيْنِ عِنْدَ الْمَقَامِ، فَإِذَا طَاوُسٌ عَنْ يَمِينِي، فَسَأَلَهُ خَيَّاطٌ عَنْ رَجُلٍ أَصَابَ امْرَأَةً حَرَامًا فَوَلَدَتْ مِنْهُ، ثُمَّ تَزَوَّجَهَا، فَوَلَدَتْ مِنْهُ، مَنْ يَرِثُ مِنْهُمَا، قَالَ: «يَرِثُهُ وَلَدُهُ لِرِشْدَةٍ، وَلَا يَرِثُ الْآخَرُ مِنْهُ شَيْئًا»

“(Seleme b. Hezzâl (r.h.) dedi ki) Mekke’de Makam-ı İbrahim’de iki rekat namaz kıldım. Tâvus (r.h.) sağımdaymış. Hayyât (r.h.) Tâvus’a (r.h.), bir adam hakkında şöyle sordu. “O adam haram olan (nikahlanmadığı) bir kadınla birlikte olmuş ve ondan çocuğu olmuş. Adam sonra o kadınla evlenmiş ve kadından bir çocuğu daha olmuş. Bu iki çocuktan hangisi varis olabilir?” Tâvus (r.h.) “Rişde olarak doğan çocuk varis olur, diğeri hiçbir şeye varis olamaz.” diye cevap verdi.”⁹⁴

Rivâyetten anlaşıldığı üzere “rişde” kelimesi *nikahlı beraberlik ve neslin temiz olması* anlamını ifade etmektedir.

1.3.2. Edebî Eserlerde Kullanımı

İlk dönem İslam kaynakları arasında insanları sosyal hayatlarında doğruya, adalete, güzelliğe yönlendiren eserlerin bulunduğu görülmektedir. Bu eserler doğrudan ahlak üzere yazılabildiği gibi masal, fabl türü eserler de olabilmektedir. Bu eserlerde kişinin ahlakî ve ruhsal gelişimine yönelik eğitici, yönlendirici bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bu kaynaklarda *r-ş-d* kökünün kullanımıyla ilgili tespit edilen bölümler aşağıda zikredilecektir. Konu bütünlüğünün dikkate alınması

⁹³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 8/484.

⁹⁴ Ebû Osman Saîd b. Mansur, *Sünenü Saîd b. Mansur*, thk. Habiburrahman el-A‘zamî (Bombay: Dâru’s-Selefiyye, 1982), 2/105.

kelimelerin anlamlarının daha doğru anlaşılmasını sağlayacağı için ilgili kısımlar bölünmeden paragraf halinde aktarılacaktır.

Edebî eserlerde tespit edilen anlam ilişkilerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1. *R-ş-d* kökünün *doğruluk, doğruyu bulma, doğruya yönlendirme, rehberlik etme* gibi anlamlarda kullanıldığı görülmüştür.

Muhabbel b. Sa‘dî’nin⁹⁵ bir şiirinde *r-ş-d* kökünün kullanımı şu şekildedir.

لَتُنْقَبَنَّ عَنِّي الْمَنِيَّةُ ... إِنَّ اللَّهَ لَيْسَ كَحُكْمِهِ حُكْمٌ

إِنِّي وَجَدْتُ الْأَمْرَ أَرْشَدُهُ ... تَقْوَى الْإِلَهِ وَشَرُّهُ الْإِثْمُ

“Ölüm beni arıyor. Allah’ın hükmü gibi hüküm yoktur.

Ben (yapılması gereken) şeyi buldum. (Yapmam gereken) işin en doğrusu, ilahtan korkmak ve (kaçınmam gereken) işin en şerlisi, günah.”⁹⁶

Burada *r-ş-d* kökünün yanlışın karşısı olarak *doğru* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Âlimlerin sahip olması gereken özelliklerin sayıldığı bir paragraf şu şekildedir.

الدَّلِيلُ عَلَى عِلْمِ الْعَالِمِ: مِمَّا يَدُلُّ عَلَى عِلْمِ الْعَالِمِ مَعْرِفَتُهُ مَا يُدْرِكُ مِنَ الْأُمُورِ، وَإِمْسَاكُهُ عَمَّا لَا يُدْرِكُ، وَتَرْيِينِهِ نَفْسَهُ بِالْمَكَارِمِ، وَظُهُورُ عِلْمِهِ لِلنَّاسِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَظْهَرَ مِنْهُ فَخْرٌ وَلَا عُجْبٌ، وَمَعْرِفَتُهُ زَمَانَهُ الَّذِي هُوَ فِيهِ، وَبَصَرُهُ بِالنَّاسِ، وَأَخْذُهُ بِالْقِسْطِ، وَإِشَادُهُ الْمُسْتَزِيدَ، وَحُسْنُ مُحَالَفَتِهِ خُلَاطَاءَهُ، وَتَسْوِيتُهُ بَيْنَ قَلْبِهِ وَلِسَانِهِ، وَتَحَرُّيهِ الْعَدْلَ فِي كُلِّ أَمْرٍ، وَرَحْبُ دَرْعِهِ فِيمَا نَابَهُ، وَاحْتِجَاجُهُ بِالْحَجَجِ فِيمَا عُمِلَ، وَحُسْنُ تَبَصُّرِهِ.

“Âlimin ilmine delil: Âlimin işlerden idrak ettiğini bilmesi, idrak edemediğinden kendini tutması, nefsinin güzel ahlakla süslemesi, kendisinde övünme ve ucub olmaksızın ilminin zuhur etmesi, içinde olduğu zamanı bilmesi, insanların (durumlarını) görmesi, doğrulukla alması, irşad talep edeni irşad etmesi, arkadaşlarına güzel bir üslupla muhalefet etmesi, kalbi ile lisanı arasını düzeltmesi, her işinde adaleti araması, pişmanlıkta ölçüsünün geniş olması, amel hususunda

⁹⁵ Benî Temim kabilesine mensup Müslüman şair. Hz. Ömer (r.a.) veya Hz. Osman (r.a.) zamanında vefat ettiği rivâyet edilmiştir. bk. Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecud (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 2/379.

⁹⁶ Mufaddal ed-Dabbî, *Mufaddaliyyât*, 118.

delillerle konuşması ve bakışının güzel olması âlimin ilmine delalet eden şeylerdendir.”⁹⁷

Bu paragrafta âlimin özelliklerinden bahsedilmiştir. İrşad talep edeni irşad etmesi de bunlardandır. Burada *irşad* kavramının *rehberlik etme, yönlendirme* anlamında kullanıldığı söylenebilir.

*Kelîle ve Dimne*⁹⁸ isimli eserde şu şekilde bir kullanım yer almıştır.

ثُمَّ إِنَّ بَيْدَبَا اخْتَارَ يَوْمًا لِلدُّخُولِ عَلَى الْمَلِكِ؛ حَتَّى إِذَا كَانَ ذَلِكَ الْوَقْتُ أَلْقَى عَلَيْهِ مُسَوَّحَةً وَهِيَ لِبَاسُ الْبِرَاهِمَةِ؛ وَقَصَدَ بَابَ الْمَلِكِ، وَسَأَلَ عَنْ صَاحِبِ إِذْنِهِ وَأُزِيدَ إِلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَأَعْلَمَهُ قَالَ لَهُ: إِنِّي رَجُلٌ قَصَدْتُ الْمَلِكَ فِي نَصِيحَةٍ. فَدَخَلَ الْأَذْنُ عَلَى الْمَلِكِ فِي وَقْتِهِ؛ وَقَالَ: يَا لِبَابِ رَجُلٍ مِنَ الْبِرَاهِمَةِ يُقَالُ لَهُ بَيْدَبَا، ذَكَرَ أَنَّ مَعَهُ لِلْمَلِكِ نَصِيحَةً. فَأَذِنَ لَهُ؛ فَدَخَلَ وَوَقَفَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَكَفَّرَ وَسَجَدَ لَهُ وَاسْتَوَى قَائِمًا وَسَكَتَ.

“Sonra Beydaba melikin huzuruna girmek için bir gün seçti. O vakit geldiği zaman üzerine müsevviha (Brahman elbisesi) giydi. Melikin kapısına vardı. (Görevliye, Melikin) kapıcısını sordu, (ona) yönlendirildi, (kapıcıya) selam verdi, ona (durumunu) anlattı. Ona dedi ki: “Ben melike nasihat etmek için gelen bir kişiyim.” Görevli, melikin huzuruna vardı ve dedi ki: “Kapıda Beydaba isimli bir brahman var. Onda melik için bir nasihat varmış.” Beydaba’ya izin verildi. Girdi ve (melikin) huzurunda durdu, (elbisesini) örttü, secde etti, kalktı ve sustu.”⁹⁹

Paragrafta, Beydaba’nın melikin kapısına geldiğinde görevli kişiyle olan konuşması anlatılmaktadır. Konuşmada yer alan Beydaba’nın kapıcıya irşad edilmesi, görevlinin onu yönlendirmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Yani görevli ona rehberlik etmiş, kapıcıya yönlendirmiştir. Dolayısıyla burada *irşad* kavramı *yönlendirme* anlamında kullanılmıştır.

2. *R-ş-d* kökünün *olgunluk, fazilet, akıllılık* gibi güzel durumlar ifade ettiği görülmektedir.

Dünya’nın süsüne aldanılmamasından bahseden bir bölümde *r-ş-d* kökü şu şekilde yer almıştır.

⁹⁷ Ebû Muhammed Abdullah İbnü’l-Mukaffa‘, *el-Edebü’s-Sağîr ve’l-Edebül’l-Kebîr* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 38.

⁹⁸ Hint kültürüne ait fabl türünde yazılmış olan eser İbnü’l-Mukaffa‘ tarafından tercüme edilmiştir.

⁹⁹ Ebû Muhammed Abdullah İbnü’l-Mukaffa‘, *Kelîle ve Dimne* (Kahire: el-Matbaatü’l-Emriyye Bibûlâg, 1937), 20.

رُخِزَفُ الدُّنْيَا: الدُّنْيَا رُخِزَفٌ، يَغْلِبُ الْجَوَارِحَ، مَا لَمْ تَغْلِبْهُ الْأَلْبَابُ، وَالْحَكِيمُ مَنْ يُغْضِي عَنْهُ، وَلَمْ يَشْغَلْ بِهِ قَلْبُهُ: اِطْلَعْ مِنْ أَذْنَاهُ فِيمَا وَرَاءَهُ، وَذَكَرَ لَوَاحِقَ شَرِّهِ، فَأَكَلَ مُرَّهُ، وَشَرِبَ كِدْرَهُ؛ لِيَحْلُولِي لَهُ، وَيَصْفُو فِي طُولِ مِنْ إِقَامَةِ الْعَيْشِ الَّذِي يَبْقَى وَيُدُومُ، غَيْرَ عَائِفٍ لِلرُّشْدِ إِنْ لَمْ يَلْقَهُ بِرِضَاهُ، وَلَمْ يَأْتِهِ مِنْ طَرِيقِ هَوَاهُ.

“Dünya bir süstür ki akıllar o süse (galip gelmeyip) aldanırsa, o süs de azalara (galip gelip) hükmeder. Hikmetli kişi, bu süsten yönünü çeviren ve kalbini onunla meşgul etmeyendir. (Bu kişi) kendini (manen) süslemek için dünyanın acısını yemiş, kederini içmiş (zorluklara katlanmış), o süsün en aşağısından en yukarısına kadar muttalî olup kötülüklerinin tüm bileşenlerini anlamıştır. (Bu kişi) Hevasının yoluna gelmediği ve dünyanın rızasına dalmadığı müddetçe, rüşdü terk etmeden, bâki ve devamlı olan uzun yaşayışın (ahiretin) ikamesi için (kalbini) saflaştırmıştır.”¹⁰⁰

Bu paragrafta dünyanın süsünün kişiyi aldatacağı anlatılmaktadır. Rüşdü terk etmeyen kişi hikmet sahibi olup bu durumu anlayabilmektedir. Dolayısıyla rüşd kavramı *akıl, olgunluğun, hevaya galip gelmesi, onun kötülüğünü anlaması* manasında kullanılmıştır.

Diğer bir örnek şu şekilde yer almaktadır.

وَإِنْ أَرَدْتَ أَنْ تَلْبَسَ ثَوْبَ الْوَقَارِ، وَالْجَمَالِ، وَتَتَحَلَّى بِجِلْيَةِ الْمَوَدَّةِ عِنْدَ الْعَامَّةِ، وَتَسْلُكَ الْجِدَدِ الَّذِي لَا خِبَارَ فِيهِ، وَلَا عِثَارَ، فَكُنْ عَالِمًا كَجَاهِلٍ، وَنَاطِقًا كَغَيٍّ. فَأَمَّا الْعِلْمُ، فَيَزُنُّكَ، وَيَرْشُدُكَ. وَأَمَّا فَلَهُ ادِّعَائِهِ، فَتَنَفِّي عَنْكَ الْحَسَدَ، وَأَمَّا الْمَنْطِقُ إِذَا احْتَجَّتْ إِلَيْهِ، فَيَبْلُغُكَ حَاجَتَكَ، وَأَمَّا الصَّمْتُ، فَيَكْسِبُكَ الْمُحَبَّةَ وَالْوَقَارَ.

“Sen vakar ve cemal elbisesini giymek, herkes içinde meveddet (sevgi) süsüyle süslenmek, engel bulunmayan ve engebeli olmayan düz yolda devam etmek istersen câhil gibi âlim ol, kekeme gibi konuş. İlim seni süsler ve irşad eder. İddialaşmanın az olması senden hasedi uzaklaştırır. Mantık, ihtiyacın olduğunda ihtiyacına yetişir. Susmak sana vakar ve muhabbet kazandırır.”¹⁰¹

Vakar gibi ahlakî konulara değinilen bu paragrafta ilmin kişiyi süsleyeceği ve irşad edeceği vurgulanmıştır. Yukarıda meveddet (sevgi, dostluk) süsünden de bahsedilmesinden anlaşıldığı üzere burada *r-ş-d* kökü *olgunluk, fazilet* gibi ahlaken değerli hasletlerin kazandırılması anlamında kullanılmıştır.

¹⁰⁰ İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü's-Sağîr ve'l-Edebül'l-Kebîr*, 31.

¹⁰¹ İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü's-Sağîr ve'l-Edebül'l-Kebîr*, 102.

Fabl türü bir anlatımda *r-ş-d* kökü şu şekilde yer almıştır.

فَإِنْ كَانَ الْأَسَدُ قَدِ اعْتَقَدَ عَلَى ذَنْبًا؛ فَلَسْتُ أَعْلَمُهُ؛ إِلَّا أَنِّي خَالَفْتُهُ فِي بَعْضِ رَأْيِهِ نَصِيحَةً لَهُ؛ فَعَسَاهُ أَنْ يَكُونَ قَدْ أَنْزَلَ أَمْرِي عَلَى الْجَزَاءِ عَلَيْهِ وَالْمُخَالَفَةِ لَهُ؛ وَلَا أَجِدُ لِي فِي هَذَا الْمَحْضَرِ إِثْمًا مَا: لِأَنِّي لَمْ أَخَالَفْهُ فِي شَيْءٍ إِلَّا مَا قَدْ نَدَرَ مِنْ خَالَفَةِ الرُّشْدِ وَالْمَنْفَعَةِ وَالِدِّينَ، وَلَمْ أَجَاهِرْ بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ عَلَى رُءُوسِ جُنْدِهِ وَعِنْدَ أَصْحَابِهِ؛ وَلَكِنِّي كُنْتُ أَخْلُو بِهِ وَأُكَلِّمُهُ سِرًّا كَلَامَ الْهَائِبِ الْمُوقِّرِ وَعَلِمْتُ أَنَّهُ مِنَ التَّمَسِّسِ الرَّحْصِ مِنَ الْإِخْوَانِ عِنْدَ الْمُسَاوَرَةِ وَمِنَ الْأَطِبَّاءِ عِنْدَ الْمَرَضِ، وَمِنَ الْفُقَهَاءِ عِنْدَ الشُّبْهَةِ، أَخْطَأَ مَنَافِعَ الرَّأْيِ.

(Dimne, Şertebe'ye aslanın onu öldüreceğini söyler...) (Şertebe:) “Aslan bir günahım-suçum olduğuna inandı ise ki ben (bir günahım olduğunu) bilmiyorum. Ben ona sadece bazı görüşleri için nasihat vermek üzere muhalefet ettim. Umulur ki muhalefetim ve cür’etim ona fayda sağlar (diye). Ben bu durumda bir günah görmüyorum. Çünkü ben ona ancak dine, faydaya ve rüşde muhalif olan bazı durumlarda muhalefet ettim. Ben bunları ona arkadaşları ve ordusunun reisleri yanında (onların duyacağı şekilde) söylemedim. Ben onunla iken ve saygılı şekilde, gizlice konuştum. Biliyorum ki kim müşavere sırasında kardeşlerinden, hastalık zamanında doktorlardan, şüphe sırasında fukahadan yumuşaklık rica etse onların görüşlerinden faydalanma hususunda hata etmiş olur...”¹⁰²

Yukarıdaki paragrafta Şertebe'nin aslanın kendisini niçin öldürmeyi düşünebileceği hakkındaki düşüncelerini ifade etmesi yer almaktadır. Aslana dine, faydaya ve rüşde ters olan bazı durumlarda muhalefet ettiğini belirtmektedir. Burada rüşde ters olan durumla kastedilen şey akıl ve olgunlukla ilgili olmalıdır. Çünkü Şertebe din, fayda ve rüşd olarak üç madde saymaktadır. İlk iki madde genel olarak anlaşılmaktadır. Rüşd ile kastedilen ise bunların dışında ama aklen uygun olan şeyler olmalıdır. Bu durumda *rüşd* kelimesinin *akıllılık ve olgunluk* olarak tanımlanması mümkün görülmektedir.

3. *R-ş-d* kökünün *hakla bâtılı ayırma, hidâyet, sapkınlıktan yüz çevirme* anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

Tesebbüt ve Tahayyür¹⁰³ kavramlarının açıklamasına şu şekilde yer verilmiştir.

¹⁰² İbnü'l-Mukaffa', *Kelîle ve Dimne*, 130.

¹⁰³ Bunlar tasavufta yer alan ahlakî kavramlardır.

وَأَمَّا التَّخَيُّرُ: فَإِنَّ الطَّلَبَ لَا يَنْفَعُ إِلَّا مَعَهُ وَبِهِ. فَكَمْ مِنْ طَالِبٍ رُشِدٍ وَجَدَهُ وَالْغَيِّ مَعًا، فَاصْطَفَى مِنْهُمَا الَّذِي مِنْهُ هَرَبٌ، وَالْغَيِّ الَّذِي إِلَيْهِ سَعَى. فَإِذَا كَانَ الطَّالِبُ يَحْوِي غَيْرَ مَا يُرِيدُ وَهُوَ لَا يَشْكُ فِي الطَّلَفِ؛ فَمَا أَحَقُّهُ بِشِدَّةِ التَّبَيُّنِ وَحُسْنِ الْإِبْتِغَاءِ.

“Taleb etmek (öğrenme arzusu) ancak sebat edip seçmekle menfaat verir. Nice rüşdü talep eden kimseler rüşdle ğayyi beraber bulmuşlardır. Kişi bunlardan kendisinden kaçanı (rüşdü) seçtiğinde ğayy de ona gelmek için çabalamıştır. Tâlib (öğrenci) istemediği şeyi de elde ettiğinde, yine başarılıdır. Arzusunun güzelliği ve arayışının şiddetinden dolayı (istemediği şeyi) tahkik edememiştir.”¹⁰⁴

Bu paragrafta birbirlerine zıt olan *rüşd* ve *ğayy* kavramlarından söz edilmektedir. *Sapkınlık* anlamındaki *ğayy* kavramının zıddının *rüşd* olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda *rüşd* kelimesinin *hidâyetin talep edilmesi, sapkınlıktan yüz çevrilmesi* anlamında kullanılması mümkün görülmektedir.

4. *R-ş-d* kökü temiz, sağlam nesil; nikahlı beraberlik anlamlarını ifade etmektedir.

Zürümme'ye (v. 735) ait bir şiirde ise aşağıdaki şekilde bir kullanım görülmektedir.

وَكَأَنَّ تَرَى مِنْ رَشْدَةٍ فِي كَرِيهَةٍ مِنْ غَيَّةٍ تُلْقَى عَلَيْهَا الشَّرَاشِرُ

“Kötülükler içinde (kaç) raşde (nesli temiz kimse) görebilirsin.

Muhabbet ettiklerin arasında (kaç) ğayye (nesli bozuk kimse) görebilirsin.”¹⁰⁵

Burada *raşde* kelimesinin *nesli sağlam ve sabit olan kimse* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

1.3.3. Siyer Kaynaklarında Kullanımı

Tarih eserleri bir topluluğun veya milletin kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler barındıran kaynaklardır. Bu kaynaklarda toplumların örfleri, âdetleri, inançları ve yaşadıkları önemli hadiseler hakkında değerli bilgiler yer alır. Bu sebeple İslam'ın tebliğinden sonra yazılmış ilk tarih eserleri de bize *r-ş-d* kökünün

¹⁰⁴ İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü's-Sağîr ve'l-Edebül'l-Kebîr*, 14.

¹⁰⁵ Ebû Nasr Ahmed b. Hâtım el-Bâhilî, *Şerhu Dîvâni Zi'r-rumme*, thk. Ebû Salih Abdulkudûs (Cidde: Müessesetü'l İmân, 1982), 2/1037.

anlam kapsamı ve anlamda meydana gelebilecek daralma ya da genişlemeler hakkında malumat verebilir.¹⁰⁶ Bu eserlerde yer alan *r-ş-d* kökünün kullanıldığı cümleler seçilerek anlam araştırması maksadıyla incelenecektir. Sadece bir cümlenin alınması konudan kopuk bir incelemeye sebebiyet vereceği için gerekli yerlerde konular aynı eserden özetlenerek verilecektir. Elde edilen sonuçlar maddeler halinde arz edilecektir.

R-ş-d kökünün kullanımıyla ilgili tespit edilen bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz.

1. *R-ş-d* kökünün *doğruluk, doğruyu bulma, doğruya tâbi olma* gibi anlamlarda kullanıldığı görülmüştür.

İbn Hişam'ın eserinde anlattığına göre Abdulmuttalib on erkek çocuğu olduğu takdirde oğullarından bir tanesini kurban edeceğini nezretmişti. Gerçekten de on çocuğu oldu ve içlerinden bir tanesini kurban etmek üzere kura çekti. Kura Abdullah'a çıktı. Abdulmuttalib, Abdullah'ı alarak Kâbe'ye götürdü. Kureys bu durumu hoş karşılamadı ve Medine'deki meşhur bir kadın kâhine gitmesini önerdi. Abdulmuttalib öneriyi kabul etti ve Medine'ye gitti. Kâhine durumu anlattı. Kâhin "Sizdeki diyet miktarı nedir?" diye sordu. Abdulmuttalib on deve olduğunu söyledi. Kâhin "Çocuğu bir tarafa develeri bir tarafa koyacaksınız. Onlar için ok çekeceksin. Oklar develere çıkıncaya kadar deve miktarını onar artıracaksın. Rabbin razı olduğunda ok develere çıkacaktır." dedi. Abdulmuttalib Mekke'ye döndü. Kâhinin dediklerini uygulamak üzere Kâbe'nin yanına vardı. İnsanlar da olanları izlemek için toplandı.

Abdulmuttalib'in Kâbe'de şu şekilde dua ettiği aktarılmıştır.

اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ فَاعِلٌ لِّمَا تُرِدُ ... اِنْ شِئْتَ اَلْهَمْتَ الصَّوَابَ وَالرَّشَدَ

اِنِّىْ مَوَالِيكَ عَلَى رَغْمٍ مَّعَدٍّ ... وَسَاقِي حَجِيْجِكَ الْاَبَدَ

"Allah'ım. Sen dilediğini yaparsın, dilersen isabetli olanı ve doğruyu ilham edersin.

¹⁰⁶ Al-Jamali, *Kurân'da (Rüşd) Kelimesinin Semantik Analizi*, 11.

Ben verdiğim söz üzerine sana sâdıgım, ebediyen hacılarının sulayıcısıyım.”¹⁰⁷

(Daha sonra kâhinin söylediği şekilde oklar çekilmiştir. Develerin miktarı yüze ulaşana kadar ok Abdullah’a çıkmış, yüze ulaştığında develere çıkmış ve Abdullah kurtulmuştur. Onun yerine yüz deve kurban edilmiştir.)

Şiirde “رُشْد” kelimesinin yakın anlamlısı olarak “صَوَاب” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime *isabetli, doğru* anlamında kullanılmaktadır. Abdulmuttalib’in çocuk kurban etme gibi önemli bir meselede hata yapmaktan korktuğunu, doğru olanı aradığını belirtebiliriz. Dolayısıyla burada *r-ş-d* kökü *doğru, doğruyu bulma* anlamında kullanılmıştır.

Diğer bir örnek Ebû Tâlib’in Peygamberimizi sekiz yaşında iken kendisiyle beraber Şam’a götürdüğü seyahatini anlattığı bir şiirinde yer almaktadır. Bu seyahat sırasında Rahip Bahira bir bulutun kervanı takip ettiğini görmüş ve orada değerli bir kimse bulunduğunu anlamıştı. Bu sebeple kervandakileri bir ziyafet tertip ederek davet etmiş ve oradaki çocukla ilgili durumu onlara haber vermişti. Yahûdîler de bu duruma vâkıf olmuş ve ahir zaman peygamberinin kendi milletlerinden gelmeyecek olmasını hasetle karşılamışlardı. Çocuğun öldürülmesi için gayret gösterecek de Bahira’nın yardımıyla kervan hemen yola çıkmak durumunda kalmıştı.

Bahsi geçen şiirde *r-ş-d* köküyle ilgili kısımlar şu şekilde yer almıştır.

حَبْرًا فَأَخْبَرَهُمْ حَدِيثًا صَادِقًا ... عَنْهُ وَرَدَّ مَعَاشِرَ الْحُسَّادِ
قَوْمًا يَهُودًا قَدْ رَأَوْا مَا قَدْ رَأَى ... ظِلَّ الْعِمَامَةِ تَاغِرَى الْأَكْيَادِ
تَارُوا لِقَتْلِ مُحَمَّدٍ فَتَهَاهُمْ ... عَنْهُ وَأَجْهَدَ أَحْسَنَ الْإِجْهَادِ
فَتَنَّى زَرِيرًا بَحِيرًا فَانْتَنَى ... فِي الْقَوْمِ بَعْدَ تَجَادُلٍ وَبُعَادِ
وَنَهَى دَرِيْسًا فَانْتَهَى عَنْ قَوْلِهِ ... حَبْرٌ يُوَافِقُ أَمْرَهُ بِرَشَادِ

“Rahip (çocukla ilgili) sâdık haberi anlattı, hased topluluğu olan Yahûdîlerin (söylediklerini) reddetti.

(Yahûdîler) rahibin gördüğünü gördüler. Ciğerlerini delen bulutun gölgesini.

¹⁰⁷ Ebû Abdullah Muhammed İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1978), 37.

Muhammed'i (s.a.v.) öldürmek için harekete geçtiler, (Bahira) onları engelledi, gayretlerin en güzeliyle mücadele etti.

Bahira, Zerîr'i (Yahûdîlerden bir kabile) engelledi, onlar da mücadeleden ve (kervanın) uzaklaşmasından sonra kavmi içinde mücadeleyi bıraktı.

Bahira, Derîs'i (Yahûdîlerden bir kabile) de engelledi, işi raşâda uygun olan rahibin sözünden sonra onlar da mücadeleyi bıraktı.”¹⁰⁸

Şiirde Bahira için işinin, fiillerinin doğru ve güzel olduğunu belirten “raşâda uygun olma” tabiri kullanılmıştır. Yapılan bir işin raşâda uygun olması doğrulukla ilgili olmalıdır. Dolayısıyla bu kelimenin yanlışın karşıtı olarak *doğru* anlamında kullanıldığı söylenebilir. Şiirde Yahûdîlerin öldürme teşebbüsünün anlatılması da bu kelimenin onların yapmış oldukları kötü teşebbüsün karşıtı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bahsi geçen şiirde *r-ş-d* köküyle ilgili diğer bir kısım ise şu şekildedir.

وَحَلَّ زِمَامُ الْعِيسَى وَازْتَحَلْنَ بَنَاتُ ... عَلَى عَزْمَةٍ مِنْ أَمْرِنَا وَرَشَادٍ
وَرَحَّ رَائِحًا فِي الرَّاشِدِينَ مُشِيعًا ... لِذِي رَحِمٍ فِي الْقَوْمِ غَيْرِ مُعَادٍ
فَرَحْنَا مَعَ الْعَبْرِ الَّتِي رَاحَ رَكْبُهَا ... يَوْمُونَ عَلَى غَوْرِيٍّ أَرْضٍ إِبَادٍ

“Develerin dizginleri boşandı. Emirlerimize uyararak ve raşâd olarak bize geldiler.

Düşman olmayan bir kavim ve merhamet sahibi râşidler içinde rahatça gitti.

Yolcuları giden kervanla biz de gittik. (Develer) yok edici arzın çukurları üzerinde önderlik yapıyorlar.”¹⁰⁹

Burada *raşâd* kelimesinin develerin durumunu belirtmek için kullanıldığı görülmektedir. Burada develerin herhangi bir yanlış yola sapmadan, şaşırmadan hedeflerine ulaştıkları belirtilmektedir. Dolayısıyla bu kullanımdan anlaşılan anlam *doğruluk, doğru şekilde ilerlemek* şeklindedir.

Râşid kelimesi ise kervandaki yolcuları anlatmak için kullanılmış. Şiirde bu yolcuların Busrâ'da, çocuk olduğu halde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) canına kasteden

¹⁰⁸ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 77.

¹⁰⁹ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 78.

Yahûdîler gibi olmadığı îmâ edilmektedir. Burada kullanılan anlam yolcuların *sapkın* kişiler olmayıp *doğru, kendilerinden zarar gelmeyecek* kişiler olduğudur.

İbn İshak'tan nakledilen başka bir örnekte *r-ş-d* kökünün kullanımı şu şekilde yer almaktadır.

عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ فَمَرَّ بِنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجُ، مَوْلَى رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَدَعَاهُ فَجَاءَهُ فَقَالَ: يَا أَعْرَجُ مَا هَذَا الَّذِي تَحَدَّثُ بِهِ أَنَّ عَبْدَ الْمُطَّلِبِ هُوَ الَّذِي وَضَعَ حَجَرَ الرُّكْنِ فِي مَوْضِعِهِ؟ فَقَالَ: أَضْلَحَكَ اللَّهُ حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ عُمَرَ ابْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ يُحَدِّثُ أَنَّهُ حَدَّثَ عَنْ حَسَّانِ بْنِ ثَابِتٍ يَقُولُ: حَضَرْتُ بُنْيَانَ الْكَعْبَةِ، فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَبْدِ الْمُطَّلِبِ جَالِسًا عَلَى السُّورِ شَيْخٍ كَبِيرٍ قَدْ عَصَبَ لَهُ حَاجِبَاهُ حَتَّى رَفَعَ إِلَيْهِ الرُّكْنَ، فَكَانَ هُوَ الَّذِي وَضَعَهُ بِيَدَيْهِ، فَقَالَ: إِنِّي رَأَيْتُهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيَّ أَبُو جَعْفَرٍ فَقَالَ: إِنَّ هَذَا الشَّيْءَ مَا سَمِعْنَا بِهِ قَطُّ، وَمَا وَضَعَهُ إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ، أَخْتَلَفْتُ فِيهِ فُرَيْشٌ فَقَالُوا: أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ عَلَيْكُمْ مِنْ بَابِ الْمَسْجِدِ فَهُوَ بَيْنَكُمْ، فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: هَذَا الْأَمِينُ، فَحَكَمُوهُ، فَأَمَرَ بِتُوبٍ فَبَسَطَ، ثُمَّ أَخَذَ الرُّكْنَ بِيَدَيْهِ، فَوَضَعَهُ عَلَى التُّوبِ، ثُمَّ قَالَ: لِنَأْخُذَ كُلُّ قَبِيلَةٍ مِنَ التُّوبِ بِنَاحِيَةٍ، وَازْفَعُوا جَمِيعًا، فَرَفَعُوا جَمِيعًا، حَتَّى إِذَا انْتَهَوْا بِهِ إِلَى مَوْضِعِهِ أَخَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَضَعَهُ فِي مَوْضِعِهِ بِيَدَيْهِ ثُمَّ بَيَّيَ عَلَيْهِ.

“Ben (İbn İshak) Ebû Cafer’le otururken bize Abdurrahman el-A‘rac uğradı. Ebû Cafer onu çağırды ve dedi ki “Yâ A‘rac, senin ruknü (hacer-i esvedi) yerine Abdulmuttalib’in koyduğunu anlatman da nedir?” A‘rac dedi ki: “Allah seni ıslah etsin. Ömer b. Abdilaziz’in , Hassan b. Sabit’ten rivâyetle anlattığını bir adamdan işittim.” Diyordu ki, “Kâbe’nin binası yapılıncı ben sur üzerine oturmuş olan yaşlı Abdulmuttalib’e bakıyordum. Kâbe’nin hicâbe görevlileri onu oraya vazifelendirmişlerdi. Görevli taşı ona kaldırdı. O da taşı iki eliyle tutuyordu. Görevli dedi ki, “Râşid olarak (görevini) yerine getir.” Ebû Cafer bana döndü. “Böyle bir şeyi asla duymadık, Kureyş’in ihtilafı sonucunda onu kesinlikle Rasûlullah (s.a.v.) elleriyle yerine koymuştur. Kureyş ihtilaf etti ve “Mescidin kapısından ilk kim girirse aranızda hakem olsun.” dediler. Rasûlullah (s.a.v.) girdi de “Bu emîndir” dediler ve onu hakem yaptılar...” dedi.”¹¹⁰

Bu kısımda “Râşid olarak görevini yerine getir.” sözü yer almaktadır. Bu kelimeyle anlatılmak istenen vazifenin en güzel bir biçimde yerine getirilmesi

¹¹⁰ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 108.

olmalıdır. Dolayısıyla burada ilgili kelimenin yanlışın, hatanın karşıtı olarak *doğru şekilde* anlamını ifade ettiği görülmektedir.

Müşriklerin Peygamberimize (s.a.v.) birtakım tekliflerle gittiğinin anlatıldığı bir rivâyet şu şekildedir.

فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: ائْبَعُثُوا إِلَى مُحَمَّدٍ فَكَلِّمُوهُ وَخَاصِمُوهُ حَتَّى تُعَذِّبُوا فِيهِ، فَبَعَثُوا إِلَيْهِ: إِنَّ أَشْرَافَ قَوْمِكَ قَدْ اجْتَمَعُوا لَكَ لِيُكَلِّمُوكَ. فَجَاءَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَرِيعًا، وَهُوَ يَظُنُّ أَنَّ قَدْ بَدَأَ لَهُمْ فِي أَمْرِهِ بَدَاءً، وَكَانَ عَلَيْهِمْ حَرِيصًا يُحِبُّ رُشْدَهُمْ، وَيَعِزُّ عَلَيْهِ عَنَّتُهُمْ، حَتَّى جَلَسَ إِلَيْهِمْ؛ فَقَالُوا لَهُ: يَا مُحَمَّدُ، إِنَّا قَدْ بَعَثْنَا إِلَيْكَ لِنُعَذِّبَ فِيكَ، وَإِنَّا وَاللَّهِ مَا نَعْلَمُ رَجُلًا مِنَ الْعَرَبِ أَذْخَلَ عَلَى قَوْمِهِ مَا أَذْخَلْتَ عَلَى قَوْمِكَ، وَلَقَدْ شَتَمْتَ الْأَبَاءَ، وَعَبَبْتَ الدِّينَ، وَسَقَفْتَ الْأَحْلَامَ وَشَتَمْتَ الْأَلِهَةَ، وَفَرَقْتَ الْجَمَاعَةَ، فَمَا بَقِيَ أَمْرٌ قَبِيحٌ إِلَّا جِئْتَهُ فِيمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ، فَإِنْ كُنْتَ إِنَّمَا جِئْتَ بِهَذَا الْحَدِيثِ تَطْلُبُ بِهِ مَالًا جَمَعْنَا لَكَ مِنْ أَمْوَالِنَا حَتَّى تَكُونَ أَكْثَرَنَا مَالًا، وَإِنْ كُنْتَ إِنَّمَا تَطْلُبُ بِهِ الشَّرَفَ فِينَا، سَوَدْنَاكَ عَلَيْنَا، وَإِنْ كُنْتَ تُرِيدُ بِهِ مَلِكًا مَلَكْنَاكَ عَلَيْنَا...

“Müşrikler toplanır ve birbirlerine derler ki: “Muhammed’e gidin, onunla konuşun, anlaşıncaya kadar mücadele edin.” Sonra yanına gittiler ve dediler ki: “Senin kavminin eşrafı senin için toplanıp geldiler, seninle konuşmak için.” Rasûlullah -sallallâhü aleyhi ve sellem- hızlıca geldi. Zannediyordu ki onlar (kavmi) için yeni bir durum oluşmuştu. Onlar üzerine hâris idi, onların doğruyu anlamalarını arzuluyordu, inatları ise ona ağır geliyordu. Onların yanına oturdu. (Müşrikler) dediler ki “Biz seninle anlaşmak için geldik, biz Araplar arasında senin gibi kavmi arasına senin getirdiğin (konuları) getiren bir adam bilmiyoruz, babalarımıza kötü sözler söyledin, dinimizi ayıpladın, akıllılarımızı aşağıladın, ilahlarımıza sövdün, birliğimizi bozdun. Bizle senin aranda, getirdiğin (din)den başka kötü bir şey yok. Eğer sen bunları mal talep etmek için getirmişsen aramızda mal toplayalım da seni en çok malı olanımız yapalım, şeref istiyorsan seni üzerimize en şerefliimiz yapalım, melik olmak istiyorsan melikimiz yapalım...”¹¹¹

Yukarıda Peygamberimizin (s.a.v.) kendisi ile görüşmek isteyen kavminin ileri gelenlerini imana yaklaştıkları zannı ile karşılaması ve onlara güzel muamele etmesi anlatılıyor. Burada *r-ş-d* köküyle ilgili kısım “Onların rüşdlerini arzuluyordu.” şeklinde yer almaktadır. Yani kavminin ileri gelenlerinin doğruyu idrak edeceklerini, doğruya yöneleceklerini zannederek onlara ilgi göstermişti. Dolayısıyla burada

¹¹¹ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 197.

rüşdün *doğruya yönelmek, doğru olana tâbi olmak* şeklinde anlaşılması uygun görülmektedir.

Hiz. Ali'nin (r.a.) Ebû Tâlib'le ilgili söylediği bir mersiyyede *r-ş-d* kökünün kullanıldığı görülmektedir. İlgili kısım şu şekildedir.

وَيَبْدُو مِنَّا مَنْظَرٌ ذُو كَرِيهَةٍ ... إِذَا مَا تَسَرَّلْنَا الْحَدِيدَ الْمُسَرَّدَا
فَإِمَّا تُبِيدُونَا وَإِمَّا تُبِيدُكُمْ ... وَإِمَّا تَرَوْنَا سِلْمَ الْعَشِيرَةِ أَرْشَدَا
وَالَا فَإِنَّ الْخَيَّ ذُونَ مُحَمَّدٍ ... بَنُو هَاشِمٍ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ مَخْتَدَا

“Örölmüş demirleri (zırhları) giyindiğimiz zaman bizden kötü bir manzara görünür.

Ya siz bizi yok edersiniz ya da biz sizi yok ederiz, ya da erşed (en doğru davranış) olan aşiretin barış (elini) görürsünüz.

Eğer böyle olmazsa, (bilin ki) Muhammed'in (s.a.v.) yakınları olan mahalle, asılları yaratılmışların hayırlısı olan Benî Hâşim'dir.”¹¹²

Şiirde savaş manzarası anlatılmakta ve karşı tarafa diğer bir seçenek olarak barış yapılması önerilmektedir. Bu öneri de *r-ş-d* köküyle ifade edilmiş ki *en doğru seçenek* anlamını ifade etmektedir.

2. *R-ş-d* kökü ile *olgunluk, fazilet, akıllılık* gibi durumlar ifade edilmektedir.

Abülmuttalib ölüm vakti yaklaştığında torunu Hiz. Muhammed'i (s.a.v.) Ebû Tâlib'e emanet eder. Bunu şiirle şu şekilde ifade eder.

عِنْدِي أَرَى ذَٰلِكَ بَابَ الرُّشْدِ ... بَلْ أَحْمَدُ قَدْ يَزْتَجِي لِلرُّشْدِ
وَكُلُّ أَمْرٍ فِي الْأُمُورِ وَدٌّ ... قَدْ عَلِمْتُ عَلَامَ أَهْلِ الْعَهْدِ
إِنَّ ابْنِي سَيِّدُ أَهْلِ نَجْدٍ ... يَغْلُو عَلَى ذِي الْبَدَنِ الْأَشَدِّ

“Ben yanımdakini rüşd kapısı görüyorum. Muhakkak Ahmed (s.a.v.) de rüşdü umar.

İşler içinde her bir iş dostluk (vesilesidir). Ben söz ehlinin alametini bildim.

Oğlum, Necd ehlinin efendisidir. En güçlü beden sahibine üstün gelir.”¹¹³

¹¹² İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 240.

Bu şiirde rüşd kapısı diye bir tabir kullanılmış. Bu tabirden maksadın *fazilet*, *olgunluk* gibi bir anlam olduğu söylenebilir. Son mısradaki “Necd ehlinin efendisi” tabiri de bu anlamı desteklemektedir.

3. *R-ş-d* kökünün *hakla bâtulı ayırma*, *hidâyet*, *sapkınlıktan yüz çevirme* anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

Varaka b. Nevfel’in şiirinde yer verdiği Zeyd b. Amr isimli İbrâhim Aleyhisselâm’ın dini üzere olan bir kişi ile ilgili anlatılan bir olay şu şekilde yer almaktadır.

فَخَرَجَ زَيْدٌ إِلَى الشَّامِ يَلْتَمِسُ وَيَطْلُبُ فِي أَهْلِ الْكِتَابِ الْأَوَّلِ دِينَ إِبْرَاهِيمَ وَيَسْأَلُ عَنْهُ، فَلَمْ يَزَلْ فِي ذَلِكَ حَتَّى أَتَى الْمُؤَصِّلَ، أَوْ الْجَزِيرَةَ كُلَّهَا، ثُمَّ أَقْبَلَ حَتَّى أَتَى الشَّامَ، فَجَالَ فِيهَا حَتَّى أَتَى رَاهِبًا يَبِيعَتُهُ مِنْ أَرْضِ الْبَلْقَاءِ كَانَتْ يَنْتَهِي إِلَيْهِ عِلْمُ النَّصْرَانِيَّةِ، فِيمَا يُزْعَمُونَ، فَسَأَلَهُ عَنِ الْحَنِيفِيَّةِ دِينَ إِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ الرَّاهِبُ: إِنَّكَ لَتَسْأَلُ عَنْ دِينٍ مَا أَنْتَ بِوَاحِدٍ مَنْ يَحْمِلُكَ عَلَيْهِ الْيَوْمَ، لَقَدْ دَرَسَ عِلْمُهُ، وَذَهَبَ مَنْ يَعْرِفُهُ، وَلَكِنَّهُ قَدْ أَظْلَكَ خُرُوجَ نَبِيِّ يُبْعَثُ بِأَرْضِكَ الَّتِي خَرَجْتَ مِنْهَا بِدِينِ إِبْرَاهِيمَ، الْحَنِيفِيَّةِ، فَعَلَيْكَ بِبِلَادِكَ فَإِنَّهُ مَبْعُوثُ الْآنَ، هَذَا زَمَانُهُ، وَقَدْ كَانَ شَامُ الْيَهُودِيَّةِ وَالنَّصْرَانِيَّةِ، فَلَمْ يَرْضَ شَيْئًا مِنْهُمَا فَخَرَجَ سَرِيعًا- حِينَ قَالَ لَهُ الرَّاهِبُ مَا قَالَ- يُرِيدُ مَكَّةَ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِأَرْضِ لَحْمٍ، عَدُوا عَلَيْهِ فَقَتَلُوهُ فَقَالَ وَرَقَةُ بْنُ نَوْفَلٍ، وَكَانَ قَدْ اتَّبَعَ مِثْلَ أَثَرِ زَيْدٍ، وَلَمْ يَفْعَلْ فِي ذَلِكَ مَا فَعَلَ، فَبَكَاهُ وَرَقَةُ فَقَالَ:

رَشِدْتَ وَأَنْعَمْتَ ابْنَ عَمْرٍو وَإِنَّمَا ... تَجَنَّبْتَ تَنُورًا مِنَ النَّارِ حَامِيَا

بِدِينِكَ رَبًّا لَيْسَ رَبُّ كَمِثْلِهِ ... وَتَرَكْتَ أَوْثَانَ الطَّوَاعِي كَمَا هِيََا

وَقَدْ نَذَرْتُكَ الْإِنْسَانَ رَحْمَةً رَبِّهِ ... وَلَوْ كَانَ تَحْتَ الْأَرْضِ سِتِّينَ وَادِيَا

“Zeyd b. Amr Şam’a gitti. Önceki kitapların âlimleri arasında İbrâhim’in (a.s.) dinini arıyor ve onun hakkında sorular soruyordu. Aramaktan geri durmadı ve Musul’a veya bölgenin tüm şehirlerine gitti. Sonra tekrar Şam’a döndü. Şam’da aramaya devam etti. Belkâ diyarında bir kiliseye -Nasrânîlerin ilmi kendisine ulaştığı söylenen oradaki rahibe- gitti. Ona İbrâhim’in (a.s.) dini olan Hanifliği sordu. Rahip ona dedi ki “Sen bugün yüklenenini (âlimini) bulamadığın bir din hakkında soru soruyorsun ama onun ilmi silindi, bilenleri de gitti. Bugün senin memleketinde İbrâhim dini üzere gönderilen bir nebînin gölgesi üzerine düştü. Sen beldene dön çünkü o şimdi (peygamber olarak) gönderildi, bu onunun zamanıdır.” Şam Yahûdî

¹¹³ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 69.

ve Hristiyan idi. (Zeyd) onlara bir şey sormadı. Rahibin dediklerini duyunca Mekke'ye gitmek üzere hızlıca çıktı. Lahm denilen yere varınca Zeyd'e saldırdılar ve onu öldürdüler. Varaka b. Nevfel de Zeyd'in izinden gitmişti ama onun yaptığını yapamamıştı." Varaka ağladı ve dedi ki:

“İbn Amr (Zeyd), rüşde erdin, nimete erdin; kızgın ateşli fırından dinin için sakındın.

Saptırıcı putları olduğu gibi terk ettin, rabbine (sığındın), onun gibi rab yoktur.

Arzın altında altmış vadi olsa da rabbinin rahmeti insana ulaşır.”¹¹⁴

Zeyd'in araştırmaları sonucu ahir zaman peygamberinin geldiğini öğrenmesi ve ona yetişmek için çaba sarfetmesi onun hidâyeti ile ilgili bir durumdur. Dolayısıyla rüşde ermek ile kastedilen de *doğru yolu bulmak, sapkınlıktan uzak olmak, hidâyet* şeklinde anlaşılabilir.

H. Hamza (r.a.) ile ilgili şu şekilde bir olay nakledilmiştir.

ثُمَّ رَجَعَ حَمْرَةَ إِلَى بَيْتِهِ فَأَتَاهُ الشَّيْطَانُ، فَقَالَ: أَنْتَ سَيِّدُ فُرَيْشٍ اتَّبَعْتَ هَذَا الصَّابِيَّ وَتَرَكْتَ دِينَ آبَائِكَ، لَمَمُوتُ كَانَ خَيْرَ لَكَ مِمَّا صَنَعْتَ، فَأَقْبَلَ عَلَى حَمْرَةَ بَنُوهُ فَقَالَ: مَا صَنَعْتُ؟ أَلَلَّهُمْ إِنْ كَانَ رُشْدًا فَاجْعَلْ تَصَدِيقَهُ فِي قَلْبِي وَإِلَّا فَاجْعَلْ لِي مِمَّا وَقَعْتُ فِيهِ مَخْرَجًا، فَبَاتَ لَيْلَةً لَمْ يَبْتَ بِمِثْلِهَا مِنْ وَسْوَسةِ الشَّيْطَانِ وَتَزْيِينِهِ، حَتَّى أَصْبَحَ فَعَدَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا بَنَ أَخِي، إِنِّي وَقَعْتُ فِي أَمْرٍ لَا أَعْرِفُ الْمَخْرَجَ مِنْهُ، وَأَقَامَةً مِثْلِي عَلَى مَا لَا أَدْرِي مَا هُوَ أَرشُدُ هُوَ أَمْ عَيَّ شَدِيدَةً؟ فَحَدَّثَنِي حَدِيثًا فَقَدْ اسْتَهَيْتُ يَا بَنَ أَخِي أَنْ تُحَدِّثَنِي، «فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَهُ وَوَعظَهُ وَخَوَّفَهُ وَبَشَّرَهُ» قَالَ: فَأَلْقَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي نَفْسِهِ الْإِيمَانَ بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَشْهَدُ إِنَّكَ صَادِقٌ شَهَادَةَ الصِّدِّيقِ الْعَارِفِ، فَأَظْهَرُ يَا بَنَ أَخِي دِينَكَ، قَوْلَ اللَّهِ مَا أَحْبُّ أَنْ لِي مَا أَظْلَمْتُهُ السَّمَاءُ، وَإِنِّي عَلَى دِينِي الْأَوَّلِ، فَكَانَ حَمْرَةَ مِمَّنْ أَعَزَّ اللَّهُ بِهِ الدِّينَ.

“Sonra Hamza (r.a.) evine döndü, şeytan ona gelerek “Sen Kureyş’in seyyidisin. Şu çocuğa tâbi oldun, babalarının dinini terk ettin. Ölüm yaptığın şeyden sana daha güzeldi.” dedi. Hamza’ya (r.a.) şiddetli bir hüznün çöktü. Hamza (r.a.) dedi ki “Allah’ım ne yaptım, eğer bu (imanım) rüşd ise (Peygamberi) tasdiki kalbime yerleştir, böyle değilse olduğum halden bir çıkış yolu ver.” Şeytanın bu vesvesesinden ve süslemesinden dolayı hiç ağlamadığı şekilde gece boyu ağladı.

¹¹⁴ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 119.

Ertesi gün Rasûlullah'a -sallallâhü aleyhi ve sellem- (gitti) ve dedi ki: “Ey kardeşimin oğlu. Benim bir durumum var ki ondan çıkış yolunu bilmiyorum. O (durum) şiddetli bir ğayy (sapkınlık) mi erşed (en doğru yol) mi diye ne üzere duracağımı bilemiyorum. Bu olan hadiseyi bana anlat, ey kardeşimin oğlu bu durumu bana haber vermeni istiyorum.” Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem ona yöneldi, öğüt verdi, vaaz etti, korkuttu, müjdeledi. (Râvî) dedi ki azîz ve celîl Allah, Rasûlullah'ın -sallallâhü aleyhi ve sellem- söyledikleri ile ona imanını yerleştirdi. Hamza (r.a.) dedi ki: “Gerçeği anlayanın, (tasdik edenin) doğru şehadetiyle şahadet ediyorum ki sen sâdıksın. Ey kardeşimin oğlu dinini izhar et. Vallahi ben semanın beni gölgelendirdiği ilk dinimde olmaktan hoşlanmıyorum.” Hamza (r.a.), Allah'ın dini ile kendisini şerefleştirdiği kimselerden oldu.”¹¹⁵

Burada *r-ş-d* köküyle ilgili kısım, Hz. Hamza'nın durumunun *ğayy* mi *rüşd* mü olduğunu anlayamadığı halidir. *Sapkınlık*, *batıl yol*, *dalalet* anlamlarında kullanıldığı anlaşılan *ğayy* kelimesinin karşıtı olarak *rüşd* kelimesi zikredilmiştir. Bu durumda kelimeyi *doğru yol*, *hidâyet* olarak anlamak uygun olacaktır.

Ebû Tâlib'in ölümünden önce akrabalarını toplayıp onları Peygamberimize (s.a.v.) tâbi olmaya çağırdığı konuşmasında da *r-ş-d* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. İlgili bölüm şu şekildedir.

ثُمَّ إِنَّ أَبَا طَالِبٍ دَعَا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ: إِنَّكُمْ لَنْ تَزَالُوا بِخَيْرٍ مَا سَمِعْتُمْ قَوْلَ مُحَمَّدٍ وَاتَّبَعْتُمْ أَمْرَهُ، فَاتَّبِعُوهُ وَصَدِّقُوهُ تَرْشُدُوا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ ذَلِكَ: تَأْمُرُهُمْ بِالنَّصِيحَةِ وَتَدْعُهَا لِنَفْسِكَ؟! فَقَالَ لَهُ عَمُّهُ: أَجَلٌ لَوْ سَأَلْتَنِي هَذِهِ الْكَلِمَةَ وَأَنَا صَحِيحٌ لَهَا لَا تَتَّبِعُكَ عَلَى الَّذِي تَقُولُ، وَلَكِنِّي أَكْرَهُ الْجَزَعَ عِنْدَ الْمَوْتِ، وَتَرَى فُرْشَتِي أَيْ أَخَذْتُهَا عِنْدَ الْمَوْتِ، وَتَرَكْتُهَا وَأَنَا صَحِيحٌ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: «إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحَبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

“Sonra Ebû Tâlib, Abdulmuttalib oğullarını çağırdı ve dedi ki: “Muhakkak siz Muhammed'in (s.a.v.) sözünü duyup onun emrine tâbi olduğunuz müddetçe hayırdan çıkmazsınız. Ona tâbi olun, onu tasdik edin ki rüşde eresiniz.” Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem ona dedi ki: “Onlara nasihatle (imanı) ediyorsun da kendini bırakıyor musun?” Amcası ona dedi ki: “Evet, ben sağlıklı olsaydım da benden bu kelimeleri isteseydin, dediklerin üzere sana tabi olurum. Ama ben ölüm anında

¹¹⁵ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 172.

endişelenmeyi kötü görürüm. Kureyş de sağlığında terk ettiğim bu kelimeleri ölüm anımda aldığımı görüyor.” Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi. “Muhakkak sen sevdiklerini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğine hidâyet verir. O hidâyete erecekleri bilir.”¹¹⁶

Ebû Tâlib’in, akrabalarına Peygamberimizi tasdik ettiklerinde rüşde ereceklerini söylemesi *hidâyet* olarak anlaşılmaktadır. Daha sonra nazil olan âyette de *hidâyet* kelimesinin geçtiği görülmektedir. Bu da *rüşd* kavramının *hidâyet* anlamını barındırdığını göstermektedir.

4. Yolculuk sırasında *güle güle*, *rahatça* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Ebû Tâlib’in, Rahip Bahira ile karşılaştıktan sonra Şam seyahatinden dönüşlerini anlattığı şiirde şu şekilde bir kullanım yer almaktadır.

فَقُلْتُ: تَزُوحُ رَاشِدًا فِي عُمُومَةٍ ... مُوَاسِينَ فِي الْبَأْسَاءِ غَيْرِ لِيَامٍ
فَرَحْنَا مَعَ الْعِيرِ الَّتِي رَاحَ أَهْلُهَا ... شَامِيُ الْهَوَى وَالْأَصْلُ غَيْرُ شَامِيٍ

“Dedim, sana destek olan amcalıkta (amcanın himayesinde) râşid olarak gidiyorsun. Sıkıntılı bir durumda kötülenmeden (gidiyorsun).

Kervanda yolculuk yapanlarla beraber gittik. Hevanın Şamlısından (kurtulduk), aslında Şamlı da değiller.”¹¹⁷

Kötülüklerden emin olarak yapılan yolculuğun *râşid* kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir. Bu kelimenin *kötülüklerden zarardan korunmuş*, *mutlu* anlamını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu kullanımın Türkçeye *güle güle gitmek* olarak çevrilmesi uygun görülmektedir.

Diğer bir örnek Mekke’de Müslümanlara baskının artması sonucu Habeşistan’a hicret eden muhacirlerle kral arasındaki konuşmada yer almaktadır. Muhacirleri istemek üzere müşrikler bir heyet oluşturmuşlar ve Amr b. As başkanlığında değerli hediyelerle kralın huzuruna varmışlardı. Müslümanların sözcüsü ise Cafer b. Ebî Tâlib (r.a.) idi. Bu konuşmaların son kısmında yer alan bölüm şu şekildedir.

¹¹⁶ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 237.

¹¹⁷ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 77.

فَقَالَ: هَلْ مَعَكَ شَيْءٌ مِمَّا جَاءَ بِهِ؟ -وَقَدْ دَعَا أَسَاقِفُهُ فَأَمَرَهُمْ فَتَنَشَرُوا الْمَصَاحِفَ حَوْلَهُ- فَقَالَ جَعْفَرُ: نَعَمْ، قَالَ: هَلُمَّ فَأْتِلْ عَلَيَّ مَا جَاءَ بِهِ فَقَرَأَ عَلَيْهِ صَدْرًا مِنْ كَهْيَعَص. فَبَكَ وَاللَّهُ النَّجَاشِيُّ حَتَّى أَخْضَلَ لِحْيَتَهُ، وَبَكَتْ أَسَاقِفُهُ حَتَّى أَخْضَلُوا مَصَاحِفَهُمْ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ هَذَا الْكَلَامَ لَيُخْرِجُ مِنَ الْمِسْكَاةِ الَّذِي جَاءَ بِهَا مُوسَى، إِنِطْلِقُوا رَاشِدِينَ، لَا وَاللَّهِ أَرِدُهُمْ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْعَمَكُم عَيْنًا.

“(Necâşî) dedi ki: “Peygamberin getirdiklerinden sizde bir şey var mı?” Rahipleri çağırdı ve mushafları (kutsal metinleri) yanına açtırdı. Cafer (r.a.) ”Evet.“ dedi. Kral getirdiklerinden oku dedi. Cafer (r.a.) Meryem sûresinin başından okudu. Necâşî ağladı hatta sakalları ıslandı. Rahipler de ağladı hatta mushafları ıslandı. Necâşî: “Bu kelam Mûsâ’ya (a.s.) gelen kelamla aynı kaynaktan çıkmıştır. (Elçilere) Râşid olarak çıkınız. Vallahi onları sizlere vermem, sizi bir gözle bile nimetlendirmem (istediğinizi yerine getirmem).” dedi.”¹¹⁸

Necâşî’nin elçilerin taleplerini kabul etmediği halde onları huzurundan çıkarma sözünde *râşid* ifadesi yer almıştır. Bu kelimenin bir kişiyi uğurlarken, yolcu ederken kullanılan bir ifade şekli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada râşid ile kastedilen anlamın, yolcu etme ifadesi olan *güle güle* olduğu söylenebilir.

Başka bir örnek müşriklerin Rasûlullah’a (s.a.v.) hakaretini anlatan bir rivâyette şu şekilde yer almıştır.

ثُمَّ مَرَّ الثَّالِثَةُ فَعَمَزُوهُ بِمِثْلِهَا، فَوَقَفَ ثُمَّ قَالَ: أَتَسْمَعُونَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ، أَمَّا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَقَدْ جِئْتُكُمْ بِالذَّبْحِ. فَأَخَذْتُ الْقَوْمَ كَلِمَتُهُ حَتَّى مَا مِنْ رَجُلٍ إِلَّا وَلِكَأَنَّما عَلَى رَأْسِهِ طَائِرٌ وَاقِعٌ، وَحَتَّى أَنْ أَشَدَّهُمْ فِيهِ وَصَاةً قَبْلَ ذَلِكَ لَتَلْقَاهُ بِأَحْسَنِ مَا يَجِدُ مِنَ الْقَوْلِ، حَتَّى أَنَّهُ لَيَقُولُ: انْصَرِفْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ رَاشِدًا، فَوَاللَّهِ مَا أَنْتَ بِجَاهِلٍ.

“...Allah Rasûlü (tavafta) üçüncü defa (onların yanından) geçince yine öncekiler gibi kötü sözler söylediler. (Peygamberimiz) durdu ve dedi ki: “Duyuyor musunuz ey Kureyş topluluğu? Nefsim kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki size ölüm getirdim!” Sözleri duyan kavimden her bir kişi başının üzerinde kuş var (da uçurmamaya çalışır) gibi dondu kaldı. Bundan önce en şiddetli olanlar bile en güzel

¹¹⁸ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 215.

sözlerle konuşuyordu. “Ey Ebû Kâsım, râşid olarak git, vallâhi sen câhil birisi değilsin.” diyorlardı.”¹¹⁹

Peygamber efendimizin vakarlı duruşu ve heybeti karşısında müşriklerin korkuya kapılması sonrasındaki sözlerinde *râşid* ifadesi yer almıştır. Bu ifadenin yine *güle güle* anlamında uğurlama ifadesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

1.4. Bölüm Değerlendirmesi

R-ş-d kökünden türeyen kelimelerin analiz edildiği bu bölümde elde edilen bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Genel olarak bu kökten türeyen kelimeler Câhiliye Döneminden itibaren benzer şekilde kullanılmıştır. Yani gerek Câhiliye Dönemi eserlerinde gerek de ilk dönem İslam kaynaklarında aynı tarz kullanım örnekleri görülmektedir.

2. *R-ş-d* kökünün her zaman doğru ve güzel olan durumlarda kullanıldığı görülmektedir. Hiçbir şekilde yanlış ve kötü olan bir anlam ifade etmemektedir.

3. *R-ş-d* kökünün temel anlamının yanlışın, sapmanın zıddı olan *doğruluk* olduğu söylenebilir. Bu sebeple ilgili kelimelerin genel olarak doğruluk, doğruya yönlendirme, rehberlik gibi anlamlar ifade ettiği görülmüştür.

4. *R-ş-d* kökü özellikle dinle ilgili konularda *hidâyet*, *hak* ve *doğru yol* anlamında kullanılmıştır.

5. Bu kökün, çocukların büyümesi ve buluş çağına erişmesi ile ilgili olarak erişkinlik ve olgunlaşma anlamında kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca kişilerin ahlak ve davranışları ile ilgili durumlarda *olgunluk*, *akıllılık*, *fazilet* gibi anlamlarda kullanılmıştır. Yine bu kök *kişinin neslinin temiz olması*, *nikahlı birliktelik*, *zinadan uzak olma* gibi anlamlar ifade edebilmektedir.

6. Yolculukla ilgili durumlarda *r-ş-d* kökünün *selametle yolculuk yapma*, *kötülüklerden emin olma* anlamını ifade ettiği görülmektedir. Bu durumdan hareketle bir kişiyi uğurlarken bu kökün kalıp olarak kullanıldığı görülmektedir. Yani Türkçede *güle güle* olarak kullanılan uğurlama şeklinin Arapçada “رَاشِدًا” şeklinde kullanıldığı söylenebilir.

¹¹⁹ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 229.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE R-Ş-D KÖKÜ

R-ş-d kökünün türevlerinin hem fiil hem de isim formlarıyla Kur'ân-ı Kerim'de yer aldığı görülmektedir. Bu kök on sekiz adet isim, bir adet fiil olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'de on dokuz defa yer almıştır.¹²⁰ Bu kökün Kur'ân-ı Kerim'de daha çok mastar formunda yer aldığı görülmektedir.

Bu bölümde *r-ş-d* kökünün türevlerinin sûrelerde hangi manalarda kullanıldığı incelenecektir. Sûrelerin Mekkî ve Medenî olmalarına binâen konu iki ana başlıkta ele alınacaktır.

R-ş-d kökünün türevlerinden Kur'ân-ı Kerim'de yer alanlar ilgili oldukları form başlığı altında bulundukları âyet bilgisine göre sıralanacaktır. Bu âyetlerle ilgili dilbilimsel bilgiler zikredilecek daha sonra tefsir eserlerinden konunun araştırılmasına devam edilecektir. Son olarak da Türkçe meallerde bu âyetlerde yer alan *r-ş-d* köküyle ilgili kelimelere verilen anlamlar incelenecektir. Anlamlarda standart bir değerlendirme olması bakımından bu kökün üç maddede topladığımız anlamları her başlık altında zikredilecek ve meal müelliflerinin verdikleri anlama göre isimlerine yer verilecektir. Eğer müellifler kelimelere başka anlamlar vermişse bu maddelere ek yapılarak sunulacaktır.

2.1. R-ş-d Kökünün Türevlerinin Mekkî Sûrelerde Anlamları

Bu kökün Mekkî sûrelerde beş formda, on beş defa geçtiği görülmektedir. Bu formlardan dört tanesi sadece Mekkî sûrelerde yer almaktadır. Bir form ise (رُشِدٌ) hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde yer almıştır. Mekkî sûrelerde bu kökün sadece isim formlarının yer aldığı, fiil formunun bulunmadığı görülmektedir. Bu formlar başlıklar halinde incelenecektir.

2.1.1. رُشِدٌ Formunun Anlamları

R-ş-d kökünün türevlerinden sadece bu form hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde yer almaktadır. Mekkî sûrelerde bu form dört sûrede birer defa

¹²⁰ Muhammed Fuâd Abülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzı'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1945), 320; Al-Jamali, *Kurân'da (Rüşd) Kelimesinin Semantik Analizi*, 50.

geçmektedir. Mushaf sırasına göre başlıklar halinde bu formula ilgili değerlendirmelere yer verilecektir.

2.1.1.1. el-A'râf 7/146

﴿سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كَلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعِجِّيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ﴾
*“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni âyetlerimden uzaklaştıracam. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.”*¹²¹

Âyet-i kerimenin öncesinde Hz. Mûsâ’dan (a.s.) ve İsrailoğullarından bahsedilmektedir. Firavun’un zulmü, Mısır’dan çıkışları, Hz. Mûsâ’nın (a.s.) Tûr Dağına çıkması ve mükâlemesi vb. olaylar anlatılmaktadır. Bu âyetin sonrasında da Hz. Mûsâ’nın (a.s.) Tûr Dağına gidip geldiği zaman kavminin bir buzağı heykeli yapıp ona tapmaya başladıklarını görmesi ve buna olan tepkisine yer verilmektedir.

Bu âyette hem (الرُّشْد) kelimesinin hem de bunun zıt anlamlısı olan (الْعِجِّيِّ) kelimesinin yer aldığı görülmektedir. Şimdi konu ile ilgili değerlendirmeler başlıklar halinde incelenecektir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (الرُّشْد) kelimesinin okunuşu ile ilgili farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Taberî Medine kurrâsının çoğu ile Mekke ve Basra kurrâsının bazılarının bu kelimeyi (الرُّشْد) şeklinde okuduklarını aktarmaktadır. Kûfe kurrâsının çoğu ile Mekke ve Basra kurrâsının bazılarının ise (الرَّشْد) şeklinde okuduklarını söylemektedir. Taberî okuyuş şekillerinin değişmesi ile anlamın da değişeceğini belirtmiştir. Ebû Amr’dan naklederek zamme ile okuyuşta anlamın *doğruluk ve uygunluk* (صَلَاح), nasb okuyuşta ise *dinde isabet* (صَوَاب) ve *istikâmet* olacağını belirtmiştir.¹²² Semerkandî ise kıraat imamlarının ismini zikrederek konuyu

¹²¹ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-A'râf 7/146.

¹²² Taberî, Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, 13/115.

açıklamaktadır. Buna göre Kisâî ve Hamza nasb şeklinde diğer kıraat imamaları ise zamme ile okumuştur. Ona göre her iki okuyuşta da anlam değişmemektedir.¹²³

Terkip olarak âyet incelendiğinde (الرُّشْد) kelimesiyle ilgili kısımda fiilin şart eki dâhil olmuş müzârî fiil (وَإِنْ يَرْوَا) olduğu görülmektedir. Bu fiilin fâili olan (هُمْ) zamiri, cezimli (و) harfi olarak yer almıştır. (سَبِيلَ الرُّشْدِ) ifadesi de mef'ûlün bih olmaktadır. Bu kelimelerin izafet yoluyla birleştiği ve anlamın *rüşd yolu* şeklinde anlaşıldığı söylenebilir. Bu cümlelerin başındaki şartın cevabı olarak (لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا) cümlesinin geldiği görülmektedir.¹²⁴

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

(الرُّشْد) kelimesi izafet halinde olduğu için tefsir eserlerinde (سَبِيلَ الرُّشْدِ) kısmı için anlamlandırma yapıldığı görülmektedir. Mukâtil bu kısmı (طَرِيقُ الْهُدَى) şeklinde *hidâyet yolu* olarak açıklamıştır.¹²⁵ Mekkî'nin de eserinde aynı yoruma yer verdiği görülmektedir.¹²⁶ Taberî'nin de bu kısmı *hidâyet ve doğruluk yolu* (طَرِيقُ الْهُدَى وَالسَّادِدِ) olarak tefsir ettiği görülmektedir. (سَبِيلَ الْغَيِّ) kısmını ise *helak yolu* olarak açıklamaktadır.¹²⁷ Semerkandî'nin de (سَبِيلَ الرُّشْدِ) kısmını yine *hak ve hidâyet yolu* olarak tefsir ettiği görülmektedir. (سَبِيلَ الْغَيِّ) kelimesini ise *dalâlet ve küfür yolu* olarak açıklamıştır.¹²⁸ Mâverdî ise (الرُّشْد) ve (الْغَيِّ) kavramlarının iki şekilde anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Birincisi *iman ve küfür*, diğeri ise *hidâyet ve dalâlet* olmaktadır.¹²⁹ Vâhidî İbn Abbas'tan (r.a.) naklen (سَبِيلَ الرُّشْدِ) kısmını Allah'tan gelen *beyan ve hidâyet yolu* olarak açıklamıştır.¹³⁰ Sonuç olarak tefsir eserlerindeki yorumların benzer olduğu görülmektedir.

¹²³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/551.

¹²⁴ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbül'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Fethi ed-Dâbûlî vd. (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2006), 2/757.

¹²⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2/64.

¹²⁶ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğ'ı'n-Nihâye*, thk. Şâhid el-Bûhîşî (BAE: Câmiatü's-Şarîka, 2008), 4/2554.

¹²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 13/114.

¹²⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/550.

¹²⁹ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksud (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/262.

¹³⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, thk. Muhammed b. Salih vd. (Riyad: Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 2009), 9/352.

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Türkçe meallerde, âyet-i kerimede yer alan (سَبِيلَ الرُّشْدِ) kısmının anlamlandırılmasında (سَبِيلَ) kelimesinin yol anlamında tercüme edildiği görülmektedir. (الرُّشْدِ) kelimesinin anlamlandırılması incelendiğinde ortaya çıkan yorumlar ise şu başlıklar altında sınıflandırılabilir.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاحٌ): Abdullah-Ahmet Akgül,¹³¹ Ahmet Varol,¹³² Ali Bulaç,¹³³ Bayraktar Bayraklı,¹³⁴ Cemal Külünkoğlu,¹³⁵ Diyanet İşleri Meali, Diyanet Vakfı Meali,¹³⁶ Edip Yüksel,¹³⁷ İsmail Hakkı İzmirli,¹³⁸ Kadri Çelik,¹³⁹ Mahmut Kısa,¹⁴⁰ Mehmet Okuyan,¹⁴¹ Mehmet Türk,¹⁴² Mustafa İslamoğlu,¹⁴³ Süleyman Ateş,¹⁴⁴ Yaşar Nuri Öztürk.¹⁴⁵

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَةٌ): Abdullah Parlıyan,¹⁴⁶ Hayrat Neşriyat,¹⁴⁷ Ömer Nasuhi Bilmen.¹⁴⁸

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.

4. Akıllı, akl-ı selim, akla uygun, akıl verme: Süleymaniye Vakfı.¹⁴⁹

¹³¹ *Yüce Kur'an'ın Manası ve Mesajı*, çev. Abdullah Akgül - Ahmet Akgül (İstanbul: Furkan Neşriyat, 2020).

¹³² *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Ahmet Varol (İstanbul: Madve Yayınları, 2006).

¹³³ *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. Ali Bulaç (İstanbul: Çıra Yayınları, 2009).

¹³⁴ *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meali*, çev. Bayraktar Bayraklı (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013).

¹³⁵ *Kur'an-ı Kerim Gerekçeli ve Açıklamalı Meali*, çev. Cemal Külünkoğlu (İstanbul: Burhan Yayınları, 2015).

¹³⁶ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017).

¹³⁷ *Mesaj : Kur'an Çevirisi*, çev. Edip Yüksel (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2019).

¹³⁸ *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı: (Ma'âni-i Kur'an)*, çev. İsmail Hakkı İzmirli (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1977).

¹³⁹ *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, çev. Kadri Çelik (Nürnberg: Ferec Yayınları, ts.).

¹⁴⁰ *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Mahmut Kısa (Konya: Armağan Kitaplar, 2012).

¹⁴¹ *Kur'an Meal - Tefsir*, çev. Mehmet Okuyan (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021).

¹⁴² *Allah'ın Kelamı*, çev. Mehmet Türk (Konya: Kitap Dünyası Yayınevi, 2017).

¹⁴³ *Hayat Kitabı Kur'an*, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014).

¹⁴⁴ *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Hayat Yayınları, 2017).

¹⁴⁵ *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, çev. Yaşar Nuri Öztürk (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2014).

¹⁴⁶ *Kur'an-ı Kerim ve Özlü Tefsir : Tefsirlerin Özü*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Damla Ofset, 2021).

¹⁴⁷ *Kur'an-ı Kerim ve Muhtasar Meali*, çev. Heyet (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2013).

¹⁴⁸ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi*, çev. Ömer Nasuhi Bilmen (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1982).

Türkçe meallerin büyük bölümünün (الرُّشْدِ) kelimesinin anlamını *hak, doğru* olarak verdiği görülmektedir. Tefsir eserlerinde yer alan *hidâyet* ve *iman* yorumlarının çok da tercih edilmediği görülmektedir. Bununla birlikte *hak* ve *doğru* anlamlarının *hidâyet* ve *iman* kavramlarına yakın olduğu söylenebilir. Süleymaniye Vakfı'nın kelimeye vermiş olduğu *akla uygun* anlamı ise her ne kadar kelime köküyle ilgili olsa da tefsir eserlerindeki anlamlarla uyumlu değildir. Âyetin bağlamı ve tefsir eserleri dikkate alındığında anlamın *hidâyet* olarak verilmesi daha doğru gözükmemektedir.

2.1.1.2. el-Kehf Sûresi 18/66

﴿قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَني مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾ “Musa ona: Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı? dedi.”¹⁵⁰

İlgili âyetin konusu, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kendisine ilim verilen bir kişiye ondan birtakım bilgiler öğrenmek üzere tâbi olmak istemesidir. Bu kişinin Hızır Aleyhisselam olduğu birçok tefsirde kabul edilen görüş olmuştur. Bu âyetteki (رُشْدًا) kelimesiyle ilgili tespitler aşağıda sunulacaktır.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (رُشْدًا) kelimesinin kıraat imamlarınca okunuş şekli genel olarak bu şekildedir. Kıraat imamlarından İbn Âmir ile Ebû Amr'ın bu kelimeyi (رُشْدًا) şeklinde okuduğu eserlerde yer almaktadır.¹⁵¹ Vâhidî ise İbn Âmir'in bu kelimeyi (رُشْدًا) şeklinde okuduğunu aktarmıştır.¹⁵² Kıraat farklılıklarının anlamda bir değişiklik yapmayacağı da belirtilmiştir. Zeccac da Arapça'da kelimelerin bu şekilde kullanımının (رُشْد-رُشْد) çok olduğunu belirtmiş ve bu durumun anlamda değişiklik yapmayacağını söylemiştir.¹⁵³

Âyetin terkip yönünden incelenmesi anlamın daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İlgili âyette Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Hızır Aleyhisselam'a söylemiş

¹⁴⁹ “Süleymaniye Vakfı Meali” (Erişim 05 Temmuz 2023).

¹⁵⁰ *Kur'an-ı Kerim Meali*, 2011, el-Kehf 18/66.

¹⁵¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/355.

¹⁵² Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, 14/82.

¹⁵³ Zeccac, *Meâni'l-Kur'an ve'l-râbühû*, 3/301.

olduğu bir cümle hikâye edilmektedir. Bir soru cümlesi olan bu kısımda Hz. Mûsâ (a.s.) kendisine tâbi olmak için Hızır Aleyhisselam’dan izin istemektedir. Bu cümlelerin üç kısımdan oluştuğu ve üç adet de fiil kullanıldığı görülmektedir. Eserlerde âyette yer alan (رُشِّدًا) kelimesinin hangi fiile bağlanacağı ile ilgili farklı görüşlerin yer aldığı görülmektedir. Âyet terkip olarak incelenerek konu ile ilgili görüşler aşağıda zikredilecektir.

Âyette geçtiği üzere Hz. Mûsâ’nın (a.s.) söylediği cümlede yer alan ana fiil (هَلْ) kelimesidir. Bu kelimenin soru edatıyla birlikte mef’ûlün bih olarak da (كَيْ) zamirini aldığı görülmektedir. Fâil ise Mûsâ Aleyhisselam’a râci gizli (أَنَا) zamiri olmaktadır.¹⁵⁴ Daha sonra kendisine (عَلَى) harf-i ceri ve sonrasında (أَنْ) nasb edici mastariyyet harfi dâhil olmuş ikinci bir fiil cümlesi gelmektedir. Bu kısım cümle olarak incelendiğinde şu bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bu kısımdaki ana fiil (أَنْ تُعَلِّمَنِي) şeklinde yer almaktadır. Burada fâil muhatap olan gizli (أَنْتَ) zamiri olup, mahzûf mütekellim zamiri de mef’ûl olmaktadır. Daha sonra ise sıla cümlesinin geldiği görülmektedir. Bu cümlede ise (عَلَّمْتَ) şeklinde meçhul fiil kullanılmıştır. Burada nâib-i fâil (ت) harfi olarak gelmiştir. Sonraki (رُشِّدًا) kelimesinin mef’ûlün leh veya mahzûf bir fiilin mef’ûlün mutlağı olabileceği belirtilmektedir.¹⁵⁵

Burada (رُشِّدًا) kelimesinin (أَنْ تُعَلِّمَنِي) fiiline bağlanması da mümkün görülmektedir. Bu şekildeki bir kullanımda (رُشِّدًا) kelimesi mef’ûlün bih olarak görev yapabilmektedir. Diğer bir ihtimal ise kelimesinin (هَلْ أَتَّبِعُكَ) fiiline bağlanmasıdır. Bu şekilde de kelime mef’ûlün leh olarak görev yapmaktadır.¹⁵⁶

Yukarıda anlatılan bilgiler dâhilinde (رُشِّدًا) kelimesiyle ilgili üç ihtimalin bulunduğu söylenebilir.

1. Bu kelime (عَلَّمْتَ) fiilinin mef’ûlüdür. Bu takdirde anlam “sana rüşd olarak öğretileni bana öğretmen için sana tâbi olayım mı?” şeklinde olmaktadır.

¹⁵⁴ Ebû'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr ve Acâibü't-Te'vîl* (Cidde: Dâru'l-Kıble, ts.), 1/669.

¹⁵⁵ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1321; Ahmed Ubeyd Deâs vd., *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Şam: Dâru'l-Münîr, 2004), 2/226.

¹⁵⁶ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/195.

2. Bu fiil (أَنْ تُعَلِّمَنِي) fiilinin mef'ûlün bihidir. Bu takdirde anlam “sana öğretilenden rüşdü bana öğretmen için sana tâbi olayım mı?” şeklinde olmaktadır.

3. Bu fiil (هَلْ أَتَّبِعُكَ) fiilinin mef'ûlün lehidir. Bu takdirde anlam “sana öğretileni bana öğretmen üzere sana rüşd için tâbi olayım mı?” şeklinde olmaktadır.

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Tefsir eserlerinde âyette yer alan (رُشْدًا) kelimesinin farklı şekillerde anlaşıldığı görülmektedir. Mukâtil bu kelimeyi *ilim* olarak tefsir ederken Semerkandî *hidâyet ve doğruluk* (الصَّوَاب) olarak tefsir etmektedir.¹⁵⁷ Sa‘lebî’nin de kelimeyi *doğruluk* (الصَّوَاب) olarak anladığı görülmektedir.¹⁵⁸ Mâturîdî ise iki şekilde anlaşılabilirliğini belirtmektedir. Birincisi “öğrendiğin şeye beni irşad etmen” şeklinde yönlendirme anlamı ifade eden bir yorum olmaktadır. Diğeri ise “rüşd ve savâbdan öğrendiğin şeyleri bana öğretmen” şeklinde *doğruluk ve hidâyet* anlamını ihtiva eden bir yorum olmaktadır.¹⁵⁹ Mekki ise kelimeyi “Allah’ın sana öğrettiği hakka (ulaştıran) rüşdü” şeklinde yorumlamıştır. Buradan bu kelimenin *hidâyet* anlamını ihtiva ettiği anlaşılabilir.¹⁶⁰ Vâhidî’nin de kelimeyi *ilim* olarak tefsir ettiği görülmektedir. Vâhidî buradaki ilmi rüşd sahibi olarak vasıflamaktadır. Yani *hidâyete götüren ilim* olarak yorumladığı söylenebilir.¹⁶¹

Mâverdi’nin yorumları ise konuyu özetler mahiyettedir. O bu kelimenin üç şekilde tefsir edilebileceğini söylemektedir. Birinci olarak kelime *ilim* olarak anlaşılabilir. İkinci olarak “Allah’ın seni irşad etmek için öğrettiği ilim” diye tefsir etmektedir ki burada *hidâyet* anlamında kullanıldığı görülmektedir. Üçüncüsü şekilde ise Hz. Mûsâ’nın (a.s.) Hızır Aleyhisselam’dan işlediği fiilleri (yaptığı rüşd sahibi ve kaçındığı ğayy sahibi fiilleri) gördüğünü anlatmaktadır. Kaçındığı fiilleri anladığını ama işlediği fiilleri anlayamadığını belirtmektedir. Bundan dolayı ondan

¹⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2/594; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/355.

¹⁵⁸ Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, 17/202.

¹⁵⁹ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 7/195.

¹⁶⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğı’n-Nihâye*, 6/4426.

¹⁶¹ Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü’l-Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1994), 667.

işlediği rüşd sahibi fiillerin ilmini öğrenmek istemektedir. Dolayısıyla burada rüşdün *hidâyet veya doğruluk* olarak anlaşılması mümkün görülmektedir.¹⁶²

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Türkçe mealler incelendiğinde tefsir eserlerinde olduğu gibi âyette yer alan (رُشْدًا) kelimesinin farklı şekillerde yorumlandığı görülmektedir. Terkip olarak bu kelimenin bağlanacağı fiilin değişebileceği belirtilmişti. Bu sebeple bu kelimenin bazı meallerde *tâbi olma* fiiline, bazılarında *öğretme* fiiline, bazılarında da *öğretilme* fiiline bağlandığı görülmüştür.

Mealler incelendiğinde elde edilen bilgiler aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقّ, صَوَاب, صَلَاح): Bahaeddin Sağlam.¹⁶³
2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَة): Ahmet Varol, Ali Bulaç, Bayraktar Bayraklı, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu,¹⁶⁴ Erhan Aktaş,¹⁶⁵ Hasan Basri Çantay,¹⁶⁶ Kadri Çelik.
3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): Abdullah-Ahmet Akgül, Mehmet Türk, Süleymaniye Vakfı.
4. Doğruyu ayırt etme, doğruyu bulma yeteneği, tahlil, doğru düşünme, bilinç: Cemal Külünkoğlu, Diyanet Vakfı Meali, Mehmet Okuyan, Mustafa İslamoğlu.
5. İlim (علم), doğru bilgi: Abdullah Parlıyan, Ali Fikri Yavuz,¹⁶⁷ Diyanet İşleri Meali, Emrah Demiryent,¹⁶⁸ İlyas Yorulmaz, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu,¹⁶⁹ Mahmut Kısa, Mehmet Çoban,¹⁷⁰ Osman Fırat,¹⁷¹ Süleyman Ateş.
6. Aydınlatıcı prensipler: Edip Yüksel.

¹⁶² Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-Uyûn*, 3/326.

¹⁶³ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, çev. Bahaeddin Sağlam (İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1996).

¹⁶⁴ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008).

¹⁶⁵ *Kerim Kur'an - Türkçe Çeviri*, çev. Erhan Aktaş (İstanbul: Emsal Matbaa, 2022).

¹⁶⁶ *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1957).

¹⁶⁷ *Kur'an-ı Kerim ve Me'âl-i Âlîsi*, çev. Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974).

¹⁶⁸ *İhyâ'u'l Meâl*, çev. Emrah Demiryent (İstanbul: Esamer Yayınevi, 2023).

¹⁶⁹ *Kur'an*, çev. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (Ankara: Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik, 1957).

¹⁷⁰ *Kur'an'dan İzdüşümler*, çev. Mehmet Çoban (Mardin: Artuklu Yayınları, 2020).

¹⁷¹ *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, çev. Osman Fırat (İstanbul: Köprü Kitap Yayınevi, 2021).

Meallere bakıldığında bu kelimenin daha çok *doğru yol, ilim, doğruyu bulma* anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamlar tefsir eserlerinde geçen anlamlarla uyumlu sayılabilir. Bazı meallerce verilen *olgunlaşma* anlamının tefsirlerle uyumlu olmadığı görülmektedir. İlk bölümde bu kelimenin çocukların yaşlarının büyümesi ile ilgili kullanımında *erişkinlik ve olgunluk* anlamlarında kullanıldığı görülmüştü. Ahlak ve davranışlarla ilgili kullanımda da *olgunluk, akıllılık, fazilet* gibi anlamların uygun olabildiği görülmüştü. Bu âyetin bağlamı dikkate alındığında *olgunluk* anlamının çok da uygun düşmediği söylenebilir. Edip Yüksel'e ait olan *aydınlatıcı prensipler* yorumunun ise kelime köküyle bağlantısının zayıf olduğu görülmektedir.

2.1.1.3. el-Enbiyâ 21/51

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ﴾ “Andolsun biz İbrahim'e daha önce rüşdünü vermiştik. Biz onu iyi tanırdık.”¹⁷²

Hız. İbrâhim'i (a.s.) konu edinen bu âyette (رُشْدُهُ) kelimesinin yer aldığı görülmektedir. Âyetin devamında İbrâhim Aleyhisselam'ın kavmini putlara tapmaktan vaz geçerek tek olan Allah Teâlâ'ya imana davet etmesi anlatılmaktadır. En büyük put hariç putları kırması, ateşe atılması vb. hayatındaki önemli olaylar sûrenin ilerleyen kısımlarında anlatılmaktadır. Konumuzla ilgili olan (رُشْدُهُ) kelimesiyle ilgili bilgiler aşağıda ele alınacaktır.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyette yer alan (رُشْدُهُ) kelimesinin okunuşu ile ilgili farklı bir bilgiye rastlanılmamıştır. Dolayısıyla kıraat imamlarının bu kelimeyi aynı şekilde okuduğu görülmektedir. Terkip olarak incelendiğinde âyette iki cümle yer aldığı görülmektedir. İlk olarak asıl fiil olan (وَلَقَدْ آتَيْنَا) kelimesi mâzî fiildir. Fâili (نَا) şeklinde zamir olarak yer almıştır. Sonraki (إِبْرَاهِيمَ) ve (رُشْدُهُ) kelimeleri de mef'ûlün bih olmaktadır. Dolayısıyla fiilin iki mef'ûl aldığı görülmektedir. İkinci mef'ûl olan (رُشْدُهُ) kelimesinde aynı zamanda izafet yer almaktadır. (رُشْدُ) kelimesinin *İbrâhim* kelimesine râci zamire muzaaf olduğu görülmektedir. (مِنْ قَبْلُ) kelimesi ise zaman bildirmekte ve harfî cerle fiile bağlandığı görülmektedir. İkinci cümle ile ilgili

¹⁷² Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Enbiyâ 21/51.

bilgiler şu şekilde sıralanabilir. İkinci cümle (و) harfî ile ilk cümleye bağlanmıştır. (كُنَّا) kelimesi yine mâzî fiildir. İsim ve haber alır. İsmi (نَا) zamiridir. (عَالَمِينَ) kelimesi ise haber olmaktadır. (بِه) kelimesi ise (عَالَمِينَ) kelimesine bağlı olup takaddüm etmiştir. Buradaki zamir de yine *İbrâhim* kelimesine râcidir.¹⁷³

Sonuç olarak (رُشِدُهُ) kelimesi (وَلَقَدْ آتَيْنَا) fiilinin mef'ûlün bihidir. Kelimeyle ilgili farklı bir değerlendirmeye yer verilmediği görülmektedir.

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Tefsirlerde genel olarak âyetteki iki kelime üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlar (رُشِدُهُ) kelimesiyle (مِنْ قَبْلُ) kelimesidir. Öncelikle (مِنْ قَبْلُ) kelimesinde kastedilen mananın durumuna göre (رُشِدُهُ) kelimesine verilen anlamlar değişebilmektedir. Dolayısıyla öncelikle (مِنْ قَبْلُ) kelimesinin tefsir eserlerindeki yorumları incelenecektir.

Mücâhid (مِنْ قَبْلُ) kelimesiyle İbrâhim Aleyhisselam'ın küçüklüğünün kastedildiğini bildirmektedir.¹⁷⁴ Dolayısıyla anlam Hz. İbrâhim'in küçükken *hidâyete ve rüşde erdiği* şeklinde olmaktadır. Hasan-ı Basrî'nin ise Hz. *İbrâhim'in nübüvvettinden önce* anlamını verdiği belirtilmiştir.¹⁷⁵ Taberî ise eserinde bu kelimeye Hz. *Mûsâ'dan ve Hz. Hârûn'dan önce* anlamının verildiğini aktarmaktadır.¹⁷⁶ Âyetin öncesinde bu peygamberlerin zikredilmiş olması bu anlamın verilmesinde etkili olmuş olabilir. Mâturîdî de kelimenin Hz. *Muhammed'den (s.a.v.) önce* anlamına ihtimali olduğunu belirtmektedir. Mâturîdî farklı bir açıdan bakarak şöyle bir yorumda bulunmuştur. Tüm din mensuplarının imanından önce İbrâhim Aleyhisselam'a rüşd verilmiştir. Çünkü tüm din mensupları, insanları Hz. İbrâhim'in dinine çağırmaktadır. Tüm din mensuplarının Hz. İbrâhim'e verilen din üzere

¹⁷³ Ahmed Ubeyd Deâs vd., *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/289; Abdullah Ulvân vd., *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1440.

¹⁷⁴ Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam (Mısır: Dâru'l-Fikr, 1989), 472.

¹⁷⁵ İbn Ebî Salebe Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, thk. Dr. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1/320.

¹⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 18/455; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/83.

olmalarına ihtimal olmayıp tek bir hakikat olacağına göre burada İbrâhim'in dini üzerine olanın kim olduğunu düşünmek gerekmektedir.¹⁷⁷

Tefsir eserlerinde (رُشْدَه) kelimesi için farklı yorumların yapıldığı görülmektedir. Özellikle (مِنْ قَبْلُ) kelimesi için *buluğdan önce* anlamı verenlerin bu kelimeye *buluğ çağına varmadan rüşde ermek, olgunlaşmak* anlamını verdiği görülmektedir.¹⁷⁸ (مِنْ قَبْلُ) kelimesinin ismini zikrettiğimiz bazı peygamberlerden önce anlamında kullanıldığı yorumunda ise *hidâyet*,¹⁷⁹ *nübüvvet*,¹⁸⁰ *din*,¹⁸¹ *mağfiret*¹⁸², *doğruluk*, *muvaffakiyet*¹⁸³ gibi farklı şekillerde tefsir edildiği görülmektedir. Âlûsî ise bunlarla birlikte *suhuf*, *hikmet*, *tamim* (hacca çağırmaya atıfla) gibi manaların da verildiğini belirtmektedir.¹⁸⁴

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimede yer alan (رُشْد) kelimesinin Türkçe meallerde yer alan anlamları tahlil edildiğinde aşağıdaki tablo oluşmaktadır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقّ, صَوَاب, صَلَاح): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.
2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَة): Ali Fikri Yavuz, Şaban Piriş.
3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): Emrah Demiryent, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Okuyan, Süleymaniye Vakfı.
4. Doğruyu ayırt etme, doğruyu bulma (yeteneği); tahlil, doğru düşünme (kabiliyeti), bilinç: Ahmet Varol, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet

¹⁷⁷ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/352.

¹⁷⁸ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 3/450; Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, thk. Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/241.

¹⁷⁹ Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, 1/320.

¹⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1420), 22/151.

¹⁸¹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/352.

¹⁸² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/429.

¹⁸³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, 6/278.

¹⁸⁴ Şihabüddin Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'ül-Mesânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410), 9/56.

İşleri Meali, Kur'an Yolu, Edip Yüksel, Hayrat Neşriyat, İsmail Yakıt,¹⁸⁵ Mehmet Çoban, Mustafa Çavdar,¹⁸⁶ Mustafa İslamoğlu, Osman Fırat, Süleyman Ateş, Yaşar Nuri Öztürk.

5. Peygamberlik: Abdullah-Ahmet Akgül, Kadri Çelik.

Tefsir eserlerinde (رُشْد) kelimesiyle ilgili farklı yorumlar yer almıştır. Öncelikle konunun Hz. İbrâhim'in küçüklüğü ile ilgisi kurulabildiği için bu kelimeye meallerde *olgunlaşma, erişkinlik* anlamlarının verilmesi doğru bulunmaktadır. Yine bu kelimeye *hidâyet, nübüvvet* gibi anlamlar tefsir eserlerinde belirtildiği üzere verilebilmektedir. Meallerin çoğunda bu ifadenin Hz. İbrâhim'e (a.s.) verilmiş olan bir *muhakeme kabiliyeti* olarak anlaşıldığı görülmektedir. Hz. İbrâhim'in (a.s.) hayatında yer alan akli ve düşünceyi ön plana çıkaran hâdiselerin bu kelimenin mealini verirken dikkate alındığı görülmektedir. Ayrıca birçok mealin kelimeye *doğru yolu bulma yeteneği, muhakeme yeteneği, doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği* gibi anlamlar verdiği görülmüştür. Âyetteki (رُشْد) kelimesine verilen bu anlamların *yetenek* kelimesine bağlanması gerek kelimenin kök anlamıyla gerekse tefsir eserlerinde kelimeye verilen anlamlarla ilgili gözükmemektedir.

2.1.1.4. el-Cin 72/2

﴿قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُفْلِتُكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا﴾ (Resûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur'an'ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur: Gerçekten biz, doğru yola ileten hârikulâde güzel bir Kur'an dinledik de ona iman ettik. (Artık) kimseyi Rabbimize asla ortak koşmayacağız.”¹⁸⁷

Cin sûresinin ikinci âyetinde (الرُّشْد) kelimesi yer almaktadır. Âyet-i kerimede Kur'ân-ı Kerim dinleyen cinlerden bir topluluğun iman etmesi anlatılmakta ve cinlerin dinledikleri bu Kur'ân'ı “rüşde ulaştıran” diye vasıfladıkları görülmektedir. Bu sûrede ayrıca (رُشْد) formunda üç kelime yer almaktadır. (رُشْد) formunun yer aldığı bu âyetler ilerleyen sayfalarda incelenecektir.

¹⁸⁵ Kur'an-ı Hakim Meali, çev. İsmail Yakıt (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020).

¹⁸⁶ Kur'ân İsteyene Doğru Yolu Gösterir, çev. Mustafa Çavdar (Sesli Kuran Yayınları, 2019).

¹⁸⁷ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Cin 72/1-2.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyette yer alan (الرُّشْد) kelimesinin kıraati ile alakalı bir farklılık bulunmadığı tüm kıraat imamlarınca zammeli olarak okunduğu görülmektedir. Terkip olarak incelendiğinde ikinci âyette yer alan (يَهْدِي إِلَى الرُّشْد) cümlesinin ilk âyette yer alan (فُرَاتًا) kelimesinin sıfatı olduğu görülmektedir. (الرُّشْد) kelimesinin yer aldığı cümleler cinlerden Kur'ân'ı dinleyen bir topluluğun sözleri olarak hikaye edilmiştir. Hikâye edilen cümlelerdeki (الرُّشْد) kelimesinin bağlı olduğu fiilin (سَمِعْنَا) kelimesi olduğu görülmektedir. Bu fiilin fâilinin (نَا) zamiri olduğu görülmektedir. Sonrasında yer alan (فُرَاتًا) kelimesi mef'ûlün bih olarak yer almıştır. Bu kelimenin sıfatı olarak (عَجَبًا) kelimesiyle (يَهْدِي إِلَى الرُّشْد) cümlesinin geldiği görülmektedir. Sıfat olarak yer almış olan (فُرَاتًا) cümlesindeki fiil (يَهْدِي) kelimesi olup zamiri (فُرَاتًا) kelimesine râci gizli (هُوَ) zamiri olmaktadır. Sonrasındaki (الرُّشْد) kelimesine ise (يَهْدِي) fiiline râci (إِلَى) harfi ceri dâhil olmuştur.¹⁸⁸

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimenin tefsirinde (الرُّشْد) kelimesinin anlamı ile ilgili farklı değerlendirmelere yer verildiği görülmektedir. Mukâtil bu kelimeyi *hidâyet* olarak terfsir ederken, Tüsterî anlamın *sünnet-i nebeviyye* olduğu kanaatindedir.¹⁸⁹ Taberî'nin ise kelimeyi *hak ve doğru yol* olarak tefsir ettiği görülmektedir. Sem'ânî de aynı doğrultuda yorumda bulunmuştur.¹⁹⁰ Mâturîdî de kelimenin *hak* anlamında olduğunu söylemektedir.¹⁹¹ Râzî kelimeyi *tevhid* olarak açıklamaktadır.¹⁹² Semerkandî ise *hidâyet* anlamında olduğunu belirtmiş ve bunun da *İslam* olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu kelimenin *doğruluk*, *tevhid*, *hak* ve *emir-nehiy* anlamlarında da kullanıldığını belirtmiştir.¹⁹³ Mâverdî'nin de kelimeyi *mârifetullah* ve “işlerin

¹⁸⁸ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 4/2552.

¹⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/461; Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 179.

¹⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 23/247; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhim (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 6/64.

¹⁹¹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/247.

¹⁹² Fahreddin er-Râzî, *Me'âtihi'l-Ğayb*, 30/666.

¹⁹³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/503.

doğru kısmı” olarak açıkladığı görülmektedir.¹⁹⁴ Vâhidî ise *iman* anlamında kullanıldığını aktarmıştır.¹⁹⁵

Cinlerle alakalı bu âyet-i kerîmenin aynı konuda benzeri Ahkâf sûresinde yer almaktadır. Cin sûresinde Kurân-ı Kerim (يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ) şeklinde “rüşde ulaştıran” diye vasıflandırılmıştır. Ahkâf sûresi 46/30. âyette ise (يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ) şeklinde “hakka ve dosdoğru yola ileten” kitap şeklinde vasıflandırılmıştır. Bu durum *rüşd* kelimesinin Kur’ân-ı Kerim tarafından “hak ve dosdoğru yol” şeklinde açıklandığını göstermektedir. Tefsir eserlerinde yer alan *iman*, *tevhid*, *hidâyet* gibi yorumların bu anlamla bağlantılı olduğu söylenebilir.

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimede yer alan (الرُّشْدُ) kelimesinin Türkçe meallerde yer alan anlamları tahlil edildiğinde aşağıdaki tablo oluşmaktadır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاحٌ): Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Diyanet İşleri Meali, Edip Yüksel, Hasan Basri Çantay, Mahmut Kısa, Mehmet Okuyan.

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَةٌ): Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Kur’an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Emrah Demiryent, Erhan Aktaş, Hayrat Neşriyat, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Yakıt, Mehmet Çoban, Mehmet Türk, Mustafa Çavdar, Osman Fırat, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): Kadri Çelik, Süleymaniye Vakfı.

4. Doğruyu ayırt etme, doğruyu bulma yeteneği, tahlil, doğru düşünme, bilinç: Abdullah Parlıyan, Mustafa İslamoğlu.

Türkçe meallerin âyette yer alan (الرُّشْدُ) kelimesi için ağırlıklı olarak *hidâyet* ve *doğru yol* anlamlarını tercih ettiği görülmektedir. Yine *doğruluk* ve *hak* anlamlarının da birçok mealce tercih edildiği görülmüştür. Tefsirlerde yer alan *sünnet*, *tevhid*,

¹⁹⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 6/110.

¹⁹⁵ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, 22/281.

emir-nehiy gibi anlamların incelenilen meallerde tercih edilmediği görülmektedir. Bazı meallerce verilmiş olan *olgunluk* anlamı ise tefsirlerde yer almadığı gibi bu anlamın bağlamla doğrudan bir ilgisi de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu âyetin mealı için doğru bir tercih olarak görülmemektedir. Yine (الرُّشْد) kelimesine bazı meallerce *bilinç* anlamının verilmiş olup bu anlam da kelime köküyle doğrudan ilgili değildir. Tefsir eserlerinde de böyle bir yorum tespit edilememiştir. *Bilinç* kelimesinin, Arapça (شُعُور) kelimesiyle ifadesi daha doğru olacaktır. Bu kelime lügatlerde *r-ş-d* köküyle yakın anlamlı bir kelime olarak zikredilmemektedir. Dolayısıyla *bilinç* anlamının bu kökün tercümesi için doğru bir tercih olmadığı söylenebilir.

2.1.2. رَشَد Formunun Anlamları

R-ş-d kökünün türevlerinden Kur’ân-ı Kerim’de (رُشِد) formundan sonra en fazla geçen formdur. İki defa Kehf sûresinde, üç defa Cin sûresinde olmak üzere beş defa yer almıştır.

Bu formun yer aldığı âyetler aşağıda başlıklar halinde incelenecektir.

2.1.2.1. el-Kehf 18/10

﴿إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾ “*Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, “Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır” demişlerdi.*”¹⁹⁶

Bu âyet-i kerimede Ashâb-ı Kehf diye meşhur olan bir grup gencin kıssası anlatılmaktadır. Onların mağaraya sığındıklarında yapmış oldukları duanın içerisinde (رَشَدًا) ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bu âyetlerin nüzul sebebi olarak şöyle bir hâdise rivâyet edilmiştir. Peygamberimize (s.a.v.) eza eden Kureyş’in ileri gelenlerinden Nadr b. Hâris İran hükümdarlarının, İsfendiyar ve Rüstüm’ün hikâyelerini anlatır ve kendi anlattıklarının Peygamberimizin (s.a.v.) anlattıklarından daha güzel olduğunu iddia ederdi. Kureyş’e Peygamberimizi (s.a.v.) değil kendini dinlemelerini söylerdi. Kureyş Peygamberimizle ilgili bilgi almaları için onu ve Utbe

¹⁹⁶ Kur’an-ı Kerim Mealı, 2011, el-Kehf 18/10.

b. Ebî Muayt'i Medine'ye Yahûdî din adamlarına gönderdi. Onlar da Peygamberimize üç soru sormalarını eğer bu sorulardan haber verebilirse onun Peygamber olduğuna inanmalarını söylediler. Yahûdî din adamları, ilk olarak önceki dönemlerde yaşayan gençleri ve arzın doğusuna ve batısına giden adamı sormalarını eğer bunlardan haber verebilirse diğer soruyu sormalarını söyledi. Üçüncü soru da ruhun ne olduğu idi. Mekke'ye döndüklerinde Peygamberimize bu soruları sorarlar. Peygamberimiz ise yarın cevaplayacağını söyler. *İnşallah* demediği için on beş gün vahiy gelmez. Daha sonra Cebrâil Aleyhisselam geleceğe dair durumlarda *inşalah* denmesi gerektiğini ifade eden âyet ile Ashâb-ı Kehf'ten ve Zülkarneyn Aleyhisselam'dan bahseden âyetleri getirir.¹⁹⁷

a. Dilbilimsel Tahlil

Taberî (رَشَد) kelimesinin ötreli olarak (رُشْد) şeklinde de söylenebildiğini ama bu âyette fâsıla (âyetleri ayıran son kelimeler) gereği sadece (رَشَدًا) şeklinde okunduğunu belirtmektedir.¹⁹⁸

Terkip olarak incelendiğinde (رَشَدًا) kelimesinin Ashâb-ı Kehf'in yapmış olduğu duadaki (هَيَّيْ) fiiline bağlı olduğu görülmektedir. Bu fiil emir kipinde dua ifadesidir. Fâili gizli (أَنْتَ) zamiri olmaktadır. Sonrasındaki (لَنَا) ve (مِنْ أَمْرِنَا) ifadelerinin de bu fiile bağlı kendilerine harf-i cer dâhil olmuş ifadeler olduğu görülmektedir. (رَشَدًا) kelimesi ise (هَيَّيْ) fiilinin mef'ûlün bihi olmaktadır.¹⁹⁹

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Taberî'nin kelimeyi *Allah'a yaklaşmak* olarak açıkladığı görülmüştür. Mâturîdî de *doğruluk* olarak tefsir etmiş ve bu kelimenin *çıkış yolu* olarak da açıklandığını söylemiştir. Semerkandî'nin de *çıkış yolu* anlamını tercih ettiği görülmektedir. Sa'lebî de İbn Abbas'ın (r.a.) kelimeye *çıkış yolu* anlamı verdiğini aktarmıştır. Ayrıca burada Allah'ın rızasının talep edildiğini belirtmiştir. Mekkî de kelimeyi

¹⁹⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 21/428.

¹⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/270.

¹⁹⁹ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1292.

(kendilerini takip eden kâfirlerden) *kurtarma talebi* (duası) olarak anlamıştır. Râzî ise kelimenin *hidâyet* anlamında kullanıldığını söylemektedir.²⁰⁰

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimedeki (رَشَدًا) kelimesinin Türkçe meallerde yer alan anlamları tahlil edildiğinde aşağıdaki tablo oluşmaktadır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقّ, صَوَاب, صَلَاح): Abdullah-Ahmet Akgül, Ali Bulaç, İlyas Yorulmaz, İsmail Hakkı İzmirli.
2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَة): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.
3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَالْكَمَالُ):
4. Doğruyu ayırt etme, doğruyu bulma yeteneği, tahlil, doğru düşünme, bilinç: Erhan Aktaş, Mustafa İslamoğlu.
5. Kurtuluş: Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Emrah Demiryent, Hayrat Neşriyat, İsmail Yakıt, Kadri Çelik, Mehmet Okuyan, Orhan Kuntman.²⁰¹
6. Başarı: Ahmet Varol, Ali Fikri Yavuz, Elmalılı Hamdi Yazır,²⁰² Hasan Basri Çantay, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mahmut Kısa, Mehmet Türk, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleymaniye Vakfı.
7. Çıkış Yolu: Kur'an Yolu, Mahmut Özdemir,²⁰³ Mustafa Çavdar, Osman Fırat, Süleyman Ateş, Yaşar Nuri Öztürk.

Bu âyetin meallerde çok daha geniş şekilde değerlendirildiği görülmektedir. *Kurtuluş*, *başarı* ve *çıkış yolu* anlamlarının bu kökün diğer âyetlerdeki anlamlarından farklı olarak buraya eklendiğini söyleyebiliriz. *Çıkış yolu* ve *kurtuluş* anlamlarının tefsirlerde de kullanıldığı belirtilmelidir. *Başarı* anlamının ise kelimenin anlamları

²⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 3/270; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/142; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/336; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğı'n-Nihâye*, 6/4330; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 21/429.

²⁰¹ *Kur'an (Açıklamalı Meal)*, çev. Orhan Kuntman (Ankara: Ufuk Matbaa, 2002).

²⁰² *Hak Dîni Kur'an Dili Meali*, çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1935).

²⁰³ *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, çev. Mahmut Özdemir (Ankara: Ankara Yayınları, 2013).

arasında yer aldığı lügatlerde yer almaktadır. Dolayısıyla bu anlamların meallerce tercih edilmesi doğru görülmektedir. *Bilinç* anlamının ise bu kök için doğru bir tercih olmadığı söylenebilir.

2.1.2.2. el-Kehf 18/24

﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِّي رَبِّي﴾
*“Hiçbir şey hakkında sakın “yarın şunu yapacağım” deme! Ancak, “Allah dilerse yapacağım” de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve “Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır” de.”*²⁰⁴

Bu âyet anlam olarak önceki âyetin devamı olduğu için iki âyet birlikte verilmiştir. Burada geleceğe dair ifadelerde Peygamberimize “Allah dilerse” demesi emredilmektedir. Sonrasındaki cümlede (رَشَدًا) kelimesi yer almaktadır. Bu cümle içerisinde hem rüşd hem de hidâyet kökünün yer aldığı görülmektedir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (رَشَدًا) kelimesinin kıraati ile ilgili farklı bir görüş tespit edilmemiştir. Terkip olarak bakıldığında (عَسَى) mâzî fiilinden sonra mastariyyet (أَنَّ) harfi dâhil olmuş (يَهْدِيَن) müzârî fiilinin geldiği görülmektedir. (عَسَى) fiilinin fâilinin (أَنْ يَهْدِيَن) cümlesi olduğu görülmektedir. (يَهْدِيَن) fiilinin sonundaki mef’ûlün bih olan mütেকellim harfinin (الْيَاء) nasb alameti olarak hazfedildiği görülmektedir. (رَبِّي) kelimesi ise bu fiilin fâili olmaktadır. (لَأَقْرَبَ) kelimesine ise (يَهْدِيَن) fiiline bağlı harf-i cer dâhil olmuştur. Sonrasındaki (مِنْ هَٰذَا) kelimesindeki harf-i cer ise (أَقْرَبَ) kelimesine bağlıdır. (رَشَدًا) kelimesi ise temyiz olarak yer almıştır.²⁰⁵

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Ashâb-ı Kehf kıssasının anlatıldığı Kehf sûresinin bu kısmından önce (رَشَدًا) ifadesi yer almıştı. Onuncu âyette yer alan (رَشَدًا) kelimesiyle ilgili müfessirlerin açıklamalarına önceki başlıklarda yer verilmişti. Müfessirlerin birçoğunun aynı konuda ve yakın âyetler olduğu için bu kelimeyle ilgili açıklamaları tekrar

²⁰⁴ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Kehf 18/23-24.

²⁰⁵ Abdullah Ulvân vd., İ'râbü'l-'l-Kur'âni'l-Kerîm, 3/1301.

etmedikleri görülmektedir. Bu âyetteki kelimeyle ilgili tespit edilen yorumlar aşağıda açıklanacaktır.

Semerkindî ve İbn Kesîr (رَشَدًا) kelimesinin *doğruluk* olarak açıklandığını belirtmiştir.²⁰⁶ Firûzâbâdî de İbn Abbas'tan (r.a.) aynı anlamda bir rivâyete yer vermiştir.²⁰⁷ Kâsımî'nin de ifadeyi *daha hayırlı ve faydalı olan* şeklinde açıkladığı görülmüştür.²⁰⁸

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقّ, صَوَاب, صَلَاح): Abdullah Parlıyan, Bayraktar Bayraklı, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Erhan Aktaş, İsmail Yakıt, İlyas Yorulmaz, Kadri Çelik, Mahmut Kısa, Mehmet Çoban, Mehmet Okuyan, Osman Fırat, Süleyman Ateş, Şaban Piriş.²⁰⁹

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَة): İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hayrat Neşriyat, İsmail Hakkı İzmirli.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.

4. Doğruyu ayırt etme, doğruyu bulma yeteneği, tahlil, doğru düşünme, bilinç: Mustafa Çavdar, Mustafa İslamoğlu.

5. Başarı: Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Elmalılı Hamdi Yazır, Emrah Demiryent, Hasan Basri Çantay, Mehmet Türk, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleymaniye Vakfı, Yaşar Nuri Öztürk.

6. Haber: Bahaeddin Sağlam.

7. Davranış: Cemal Külünkoğlu.

8. Hayır, Fayda, İyilik: Orhan Kuntman.

²⁰⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2/343; Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selame (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 5/150.

²⁰⁷ Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbas* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 246.

²⁰⁸ Muhammed Cemâleddin b. Muhammed Saîd Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 7/23.

²⁰⁹ *Kur'an-ı Kerim Türkçe Anlamı*, çev. Şaban Piriş (Kayseri: Okyanus Kitabevi, 2013).

Meallerin (رَشَدًا) kelimesinin anlamı için farklı bakış açılarına yer verdiği görülmektedir. *Doğruluk* ve *başarı* anlamlarının daha çok tercih edildiği görülmüştür. Bu anlamların kelime köküyle ilgili olup tefsirlerde de yer aldığı görülmektedir. *Haber, davranış ve hayır* anlamlarının bu âyet için kullanımının ise bağlam olarak çok uygun düşmediği söylenebilir.

2.1.2.3. el-Cin 72/10

﴿وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْمَعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا وَأَنَّا لَا تَدْرِي أَشَرُّ أَرِيدَ يَمْنٌ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا﴾
Hâlbuki biz, (daha önce) göğün bazı yerlerinde gayb haberlerini dinlemek için otururduk. Fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa, kendini gözetleyen yakıcı bir ışıık bulur. Hakikaten biz bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü istendi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi?”²¹⁰

Bu âyet-i kerime anlam olarak önceki âyetle ilgili olduğu için dokuzuncu ve onuncu âyetler birlikte verilmiştir. Bu âyette cinlerin anlattığı bazı bilgilere yer verilmektedir. Onların önceden bazı gayb haberlerini alabildikleri ama artık göğün o noktalarına ulaşmalarının engellenip gayb haberlerine ulaşamadıklarını haber verdikleri görülmektedir. Bu durumun hayır mı şer mi olduğunu bilmediklerini beyan ettikleri bölümde (رَشَدًا) kelimesinin yer aldığı görülmektedir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Bu kelimenin kıraati ile ilgili farklı bir bilgiye rastlanılmamıştır. Terkip olarak (رَشَدًا) kelimesinin (أَرَادَ) fiiline bağlı olduğu görülmektedir. Bu fiilin sonrasında (بِهِمْ) kelimesi olup müteallakı bu fiil olan harf-i cer dâhil olmuştur. Sonrasındaki (رَبُّهُمْ) kelimesi ise bu fiilin fâili olmaktadır. (رَشَدًا) kelimesi ise mef'ûlün bih olarak yer almıştır.²¹¹

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimede yer alan (رَشَدًا) kelimesinin yer aldığı bu bölüme anlam verilirken iki farklı yol izlendiği görülmektedir. Cinlerin şer mi raşed mi olduğunu bilmedikleri şeyin ne olduğu iki şekilde anlaşılabilmektedir. Birincisi âyetteki (شِهَابًا)

²¹⁰ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Cin 72/9-10.

²¹¹ Abdullah Ulvân vd., İ'râbü'l-'l-Kur'âni'l-Kerîm, 4/2555.

(رَضَدًا) olarak tarif edilen cinlerin yakıcı bir ateşle vurulması sebebiyle semadan haber getirilmesinin engellenmesinin şer mi raşed mi olduğu konusunun bilinmemesi şeklindedir. Diğer ise semadan haber dinlemelerinin engellenmesi Peygamberimizin (s.a.v.) gönderilmesi sebebiyle olmaktadır. Cinlerin arz ehlinin ona inanıp rüşdü bulacaklarını veya inanmayıp şerre düşeceklerini bilemediklerini söyledikleri şeklinde açıklanmıştır. Birinci tevil İbn Zeyd'e dayanmakta olup hayır-şer manasına daha yakın durmaktadır. İkincisi ise Süddî ile İbn Cüreyc'e dayanmakta ve iman-küfür odaklı bir yorum olmaktadır.²¹² Birinci yorumu tercih eden Zeccac âyet-i kerimedeki (رَضَدًا) kelimesinin yer aldığı bu bölüme *salah-hayır* anlamını vermiştir. Vâhidî, Sem'ânî ve Zemahşerî de kelimeyi aynı şekilde yorumlamıştır.²¹³ İkinci anlamı tercih eden Mukâtil ise *iman ederek hidâyet bulma* anlamı vermiştir. Taberî de benzer şekilde *rasûl gönderilmesi ile hidâyete erme* anlamı vermiştir.²¹⁴

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimedeki (رَضَدًا) kelimesine meallerde verilen anlamlar şu şekilde sıralanabilir.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقّ, صَوَاب, صَلَاح): Bahaeddin Sağlam, Mahmut Özdemir, Mehmet Türk, Osman Fırat, Ömer Nasuhi Bilmen, Yaşar Nuri Öztürk.
2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَة): Abdullah Parlıyan, İlyas Yorulmaz, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mahmut Kısa, Süleyman Ateş, Şaban Piriş.
3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَالْكَمَالُ): Süleymaniye Vakfı.
4. Doğruyu ayırt etme, doğruyu bulma yeteneği, tahlil, doğru düşünme, bilinç: Cemal Külünkoglu, İsmail Yakıt, Mustafa Çavdar, Mustafa İslamoğlu.

²¹² Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/250; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/505; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 6/112; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30/270.

²¹³ Zeccac, *Meânî'l-Kur'an ve İ'râbühu*, 5/234; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1140; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 6/67; Ebû'l-Kâsım Cârullâh Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed (Dâru'r-Rayyân li't-Türâs, 1987), 4/267.

²¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/463; Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 23/658.

5. Hayır, Fayda, İyilik: Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Emrah Demiryent, Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, Kadri Çelik, Mehmet Okuyan, Orhan Kuntman, Ümit Şimşek.²¹⁵

Mealler tetkik edildiğinde (رَشَدًا) kelimesine diğer âyetlerde verilen anlamlara benzer şekilde doğruluk ve hidâyet anlamlarının verildiği görülmektedir. Tefsir eserlerinde bu âyette yer alan *şer* ifâdesinden hareketle *hayır* anlamının da verildiği görülmüştür. Birçok mealin de aynı hareketle kelimeye *hayır* anlamını verdiği görülmektedir. Bu anlamın da bağlam olarak da uygun düştüğü söylenebilir. Tefsir eserlerinde yer alan *iman* anlamını incelenen meallerin tercih etmediği görülmektedir. Süleymaniye Vakfı tarafından verilen *olgunluk* anlamının bağlama uygun düşmediği görülmektedir. Yine bazı meallerce tercih edilen *bilinç* ve *doğruyu ayırt etme yeteneği* gibi anlamların da doğru bir tercih olmadığı söylenebilir.

2.1.2.4. el-Cin 72/14

﴿وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾
*“Kuşkusuz içimizde müslüman olanlar da var, hak yoldan sapanlar da var. Kim müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayıp bulmuşlardır. Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.”*²¹⁶

Bu âyetin anlam olarak devamı olduğu için sonraki âyete de yer verilmiştir. Bu âyet-i kerimede, önceki başlıkta zikredilen âyetlerde olduğu gibi cinlerin konuşmalarının nakledildiği görülmektedir. Kendilerinden Müslümanlar ve kâsîdûn (sapanlar) olmak üzere iki grubun varlığından bahsedilmekte, Müslümanların rüşdü bulanlar, diğerlerinin de cehenneme odun olanlar olduğu aktarılmaktadır.

a. Dilbilimsel Tahlil

Kelimenin kıraatinde farklı bir görüş tespit edilmemiştir. Zeccac bu sûredeki (رَشَدًا) kelimesini ötreli şekilde okuyan bir kıraat âlimi bilmediğini söylemektedir.²¹⁷

²¹⁵ Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali, çev. Ümit Şimşek (Ankara: Zafer Yayınları, 2005).

²¹⁶ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Cin 72/14-15.

²¹⁷ Zeccac, Meâni'l-Kur'an ve İ'râbühû, 5/235.

Terkip olarak incelendiğinde buradaki (رَشَدًا) kelimesinin bağlı olduğu kısım incelendiğinde (فَمَنْ أَسْلَمَ) kelimesine şart harfi dâhil olduğu görülmektedir. Sonrasındaki (فَأُولَئِكَ) kelimesi ism-i işaret olup müpteda olarak yer almıştır. Aynı zamanda şartın cevabıdır. (تَحَرَّوْا رَشَدًا) cümlesinin haber olduğu görülmektedir. Bu cümlenin fiili (تَحَرَّوْا) kelimesi olup fâili (و) harfi olarak görülmektedir. (رَشَدًا) kelimesi ise mef'ûlün bih olarak yer almıştır.²¹⁸

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimedeki (رَشَدًا) kelimesini Ferrâ *hidâyet* olarak tefsir etmiştir.²¹⁹ Zeccac, Vâhidî, Kurtubî ve Merâğî ise kelimeye *hak yol* anlamını vermişlerdir.²²⁰ Taberî'nin kelimeyi *dinde doğruluk* olarak açıkladığı görülmektedir. Mâturîdî de benzer şekilde *İslam ile doğuyu bulma* anlamı vermiştir.²²¹ Semerkandî ise buradaki (رَشَدًا) kelimenin *nur* anlamında kullanıldığını belirtmekte (تَحَرَّوْا رَشَدًا) ifadesini de *sevap talep etmek* olarak açıklamaktadır. Firûzâbâdî de kelimeyi *nur, hayır ve doğruluk* olarak açıklamıştır.²²² İbn Kesîr'in de kelimeye *necat (kurtuluş)* anlamı verdiği görülmüştür.²²³

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimedeki (رَشَدًا) kelimesine meallerde verilen anlamlar şu şekilde sıralanabilir.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاح): Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Emrah Demiryent, Erhan Aktaş, İlyas Yorulmaz, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mahmut Kısa, Mahmut Özdemir, Osman Fırat, Yaşar Nuri Öztürk.

²¹⁸ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2557.

²¹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemi Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf el-Necâfî vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.) (Erişim 24 Nisan 2021), 3/193.

²²⁰ Zeccac, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû*, 5/235; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1141; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964), 19/17; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 29/98.

²²¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/254.

²²² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/506; Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbas*, 489.

²²³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/242.

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَة): Abdullah Parlıyan, Ali Fikri Yavuz, Bahaeddin Sağlam, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Yakıt, Mehmet Çoban, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Mustafa Çavdar, Orhan Kuntman, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, Şaban Piriş.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): Kadri Çelik, Süleymaniye Vakfı.

4. Doğruyu ayırt etme, doğruyu bulma yeteneği, tahlil, doğru düşünme, bilinç: Mustafa İslamoğlu.

Mealler tetkik edildiğinde âyetteki (رَشَدًا) kelimesine çoğunlukla *doğruluk* ve *hidâyet* anlamlarının verildiği görülmüştür. Konu imanla, hidâyetle ilgili olduğu için olgunluk anlamının verilmesi doğru görülmemektedir. Yine Mustafa İslamoğlu tarafından verilmiş olan *bilinç* anlamı da tefsir eserlerinde yer almamakta ve bu anlamın *r-ş-d* köküyle anlam ilgisi zayıf bulunmaktadır. Bu sebeple doğru bir anlamlandırma tercihi olmadığı söylenebilir. Tefsir eserlerinde yer alan *nur*, *hayır* ve *kurtuluş* anlamlarının incelenilen meallerce tercih edilmediği görülmüştür.

2.1.2.5. el-Cin 72/21

﴿قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا﴾ “De ki: “Şüphesiz ben, size ne zarar verebilir ne de fayda sağlayabilirim.””²²⁴

Âyet-i kerimede Peygamber efendimize bir hitap olduğu görülmektedir. Onun (Allah Teâlâ'nın dilemesi olmadan) diğer insanlara bir zarara veya raşede mâlik olmadığı anlatılmaktadır. Burada (رَشَدًا) ifadesinin zararın karşıtı olarak kullanıldığı akla gelmektedir. Ama müfessirlerin bu konuda farklı görüşlerinin olduğu görülmektedir.

a. Dilbilimsel Tahlil

²²⁴ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Cin 72/21.

Âyet-i kerimede yer alan (أَنْتَ) kelimesi emir kipi olup fâili gizli (فُلٌّ) zamiri olmaktadır. Sonrasındaki cümle mekûl-ü kavî olmakla mensuptur. (إِنِّي) kelimesindeki (الْيَاء) harfi *inne*'nin ismi, (لَكُمْ ضَرًّا) cümlesi ise haberi olmaktadır. Haber olan bu cümledeki fiil (لَا أَمْلِكُ) kelimesi olup fâili gizli (أَنَا) zamiridir. (لَكُمْ) kelimesine harf-i cer dâhil olmuş olup müteallak bu fiil olmaktadır. (ضَرًّا) kelimesi ise bu fiilin mef'ûlün bihidir. (وَلَا رَشَدًا) ifadesinde (و) atıf harfi olup (لَا) harfi de tekit için gelmiştir. (رَشَدًا) kelimesinin atıf yoluyla mensup olduğu görülmektedir.²²⁵

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimede (ضَرًّا وَلَا رَشَدًا) ifadesinin tefsirlerde farklı şekillerde anlaşılabildiği müşahade edilmektedir. Âyete ilk bakıldığında anlamın “size bir zarar ve fayda vermeye muktedir değilim.” şeklinde anlaşıldığını söyleyebiliriz. Ama tefsir eserlerinde farklı bakış açılarının bulunduğu görülmektedir. Mukâtil bu ifadeyi “size gelen bir zararı engellemeye ve sizi raşede (hidâyete) sevk etmeye muktedir değilim.” şeklinde açıklamıştır.²²⁶ Kuşeyrî de benzer şekilde “size gelen bir zararı engellemeye ve sizi hayra sevk etmeye...” şeklinde açıklamıştır.²²⁷ Vâhidî ve Sem'ânî de aynı yoruma yer vermiştir.²²⁸ Yani burada (رَشَدًا) kelimesi *hidâyet* ve *hayır* olarak açıklanmıştır.

Taberî'nin yorumu ise şu şekildedir. “Sizin dininiz veya dünyanız hususunda bir zarara veya sizi raşede (hidâyete) sevk etmeye muktedir değilim.” Semerkandî de âyeti “sizin hidâyetinize veya sizi terk edip gitmeye muktedir değilim.” şeklinde yorumlamıştır.²²⁹ Burada da (رَشَدًا) kelimesinin *hidâyet* olarak anlaşıldığı görülmektedir.

Mâturîdî ise eserinde konuyu şu şekilde açıklamaktadır. “Zarar dinde, malda veya canda olabilirken raşed sadece dinde olur. Burada anlaşılan mana “sizin dalâlete düşmenize veya hidâyete ermenize ben malik değilim. Buna mâlik olan Allah'tır.” şeklinde olmaktadır.” Ayrıca bu âyetin Mu'tezile'nin yanlış bir itikadına cevap

²²⁵ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbül'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2559.

²²⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/465.

²²⁷ Ebu'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, thk. İbrahim el-Besyunî (Mısır: Heyetü'l-Misriyyeti'l-Âmme lil-Kütüb, ts.), 3/239.

²²⁸ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, 22/325; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 6/72.

²²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 23/229; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/507.

olduğunu söylemektedir. Şöyle ki onlara göre Rasûlullah (s.a.v.) insanların hidâyete ermesine veya sapıtmasına Allah Teâlâ'dan daha çok mâliktir. Çünkü Peygamberimiz insanları hidâyete kendisi çağırır, Allah ise peygamber vasıtası ile çağırır. Mâturîdî bu âyetin Mu'tezile'nin yanlış itikadine cevap olduğunu söylemektedir. Sonuç olarak Mâturîdî (ضَرًّا وَلَا رَشَدًا) ifadesini *hidâyet ve dalâlet* olarak tefsir etmiştir.²³⁰

Âyet-i kerimede yer alan (ضَرًّا وَلَا رَشَدًا) ifadesinin Abdullah b. Mesud (r.a.) ile Übey b. Ka'b'ın (r.a.) kıratinde (غَيًّا وَلَا رَشَدًا) şeklinde yer aldığı rivâyet edilmiştir. Bu rivâyet anlam olarak (رَشَدًا) kelimesinin *hidâyet ve doğruluk*, (ضَرًّا) kelimesinin *sapkınlık veya dalâlet* olarak anlaşılmasını desteklemektedir.²³¹

Mâverdî konuyu şu şekilde özetlemektedir. “Âyetteki (ضَرًّا) ifadesi ile Peygamberimizin iman edenler için bir zarara, (رَشَدًا) ifadesi ile kâfirlerin raşedine mâlik olmadığı anlatılmaktadır. Buradaki bu iki ifadenin üç şekilde anlaşılması mümkündür. Bu anlamlar *azap-nimet, ölüm-hayat, dalâlet-hidâyet* şeklindedir.” Kurtubî'nin de aynı manada yorumda bulunduğu görülmüştür.²³²

Sonuç olarak Zemahşerî'ye kadar tefsir eserlerinde (ضَرًّا وَلَا رَشَدًا) ifadesine *fayda-zarar* anlamının verilmediği görülmektedir. Anlam ya *dalâlet-hidâyet* şeklinde anlaşılmaktadır. Ya da (ضَرًّا) ifadesi ile Peygamberimizin (Allah'ın izni olmadan) kavmine gelen bir zararı engelleyemeyeceği, (رَشَدًا) ifadesi ile de kâfirleri hidâyete erdiremeyeceği anlatılmaktadır. Bu âyetin kâfirlerin vadedilen azabı Peygamberimizden hemen getirmesini istemeleri üzerine nâzil olduğu da belirtilmektedir.²³³

Zemahşerî'nin ise (ضَرًّا وَلَا رَشَدًا) ifadesini önceki âlimlerden farklı olarak *fayda-zarar* olarak açıkladığı görülmektedir. Anlam “Ben size fayda veya zarar vermeye mâlik değilim. Fayda (النَّافِعُ) ve zarar (الضَّارُّ) veren Allah'tır.” şeklinde olmaktadır. Keşşâf'ın tahkikini yapmış olan M. Hüseyin Ahmed bu yorumun Zemahşerî'nin kıvrak zekasının bir sonucu olduğunu aktarır. Böylece mezhebî noktada bir fayda

²³⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/261.

²³¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/262; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an*, 27/460.

²³² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 6/120; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 19/25.

²³³ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, 22/325.

sağlamaktadır. Şöyle ki bu takdirde Peygamberimize, fayda ve zarar vermeye mâlik olmadığını söylemesi emredilmektedir. Mu‘tezilî itikatte kul fiilinin yaratıcısıdır. Buradaki âyetten ise hidâyet ve dalâlet hususunda Peygamberimizin bir gücünün olmayıp bu fiillerin sadece Allâh’a nisbet edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum kulun özgür iradesinin bulunduğu ve fiilinin yaratıcı olduğu inancına aykırı olmaktadır. Dolayısıyla bu tevil ile “kul fiilini yaratmakta, Allah da fayda veya zararı meydana getirmekte” yorumu mümkün olmaktadır.²³⁴

Râzî ise (صَرًّا وَلَا رَشَدًا) ifadesinin *rüşd-sapkınlık* ve *zarar-fayda* olarak tefsir edilebileceğini söylemektedir. Bu durumda hakiki manada bunların yaratıcısının Allah olduğu anlamı ifade edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla Râzî’nin (رَشَدًا) kelimesine sadece *fayda* anlamı verilmesine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Ama bu kelimelere (رَشَدًا) *rüşd* ve *fayda* ile (صَرًّا) *sapkınlık* ve *zarar* anlamlarının birlikte verilmesini onayladığı söylenebilir.²³⁵

Âlusî’nin yorumu ise bu görüşleri toparlamaktadır. Şöyle ki âyetteki cümle aslen (لَا أَمْلِكُ لَكُمْ صَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا غِيًّا وَلَا رَشَدًا) şeklindedir. Burada (وَلَا نَفْعًا وَلَا غِيًّا) ifadeleri hafzedilmiştir. Böylece daha i‘câzlı bir anlatım meydana gelmiştir. Bu yorumun sonraki müfessirlerce de tercih edildiği görülmektedir.²³⁶

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimedeki (رَشَدًا) kelimesine verilen anlamlar meallerden tetkik edildiğinde şu şekilde bir tablo oluşmaktadır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاح): Mahmut Özdemir.

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَةٌ): Abdullah Parlıyan, Bahaeddin Sağlam, Bayraktar Bayraklı, Kur’an Yolu, Emrah Demiryent, İlyas Yorulmaz, Mahmut Kısa, Mehmet Okuyan, Mustafa Çavdar, Mustafa İslamoğlu, Osman Fırat.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَالْكَمَالُ): Süleymaniye Vakfı.

²³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*, 4/231.

²³⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 30/275.

²³⁶ Âlusî, *Rûhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’ül-Mesânî*, 15/104; Muhammed Reşit Rıza, *Tefsîru’l-Menâr* (Heyetü’l-Misriyyeti’l-Âmme lil-Kütüb, 1990), 9/426; Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsimî*, 9/335.

4. Doğruyu ayırt etme, doğruyu bulma yeteneği, tahlil, bilinç: İsmail Yakıt.

5. Hayır, Fayda, İyilik: Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Hayrat Neşriyat, Hasan Basri Çantay, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı İzmirli, Kadri Çelik, Mehmet Çoban, Mehmet Türk, Orhan Kuntman, Ömer Nasuhi Bilmen, Şaban Piriş, Ümit Şimşek.

6. Akıllı, akli başında, akl-ı selim, akla uygun, akıl verme: Süleyman Ateş.

7. Işık, aydınlık: Yaşar Nuri Öztürk.

Mealler tetkik edildiğinde âyetteki (رَشَادًا) kelimesine çoğunlukla *foyda* anlamının verildiği görülmüştür. Tefsir eserlerinde bu anlamın Zemahşeri'den sonra verilmeye başladığı ve daha az tercih edildiği görülmüştü. Meallerce ikinci sırada verilen anlamın *hidâyet* olduğu görülmektedir. Tefsir eserlerinde bu anlamın daha çok tercih edildiği görülmüştü. *İyiye kötüden ayırma yeteneği, akıl verme, ışıık ve aydınlık verme, olgunlaşma* şekillerindeki anlamlandırmaların ise bağlama çok da uygun düşmediği söylenebilir.

2.1.3. رَشَاد Formunun Anlamları

Bu form Kur'ân-ı Kerim'de sadece Mü'min sûresinde ve iki defa yer almaktadır. İki âyette de kelimenin aynı şekilde izafet halinde (سَبِيلَ الرِّشَادِ) geçtiği görülmektedir. Birinci bâbdan mastar vezninde gelen bu formla ilgili tespit edilen bilgiler aşağıda sunulacaktır.

Bu formun yer aldığı âyetler aşağıda başlıklar halinde incelenecektir.

2.1.3.1. el-Mü'min 40/29

﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ يَأْقُومُ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَأْقُومُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ مِثْلَ دَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظَلْمًا لِلْعِبَادِ وَيَأْقُومُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ﴾
 “Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: “Rabbim

*Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Şüphesiz Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola erdirmez. Ey kavmim! Bugün yeryüzüne hâkim kimseler olarak iktidar ve saltanat sizindir. Ama başımıza geldiğinde bizi, Allah'ın azabından kim kurtarır?" Firavun, "Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum" dedi. İman etmiş olan adam dedi ki: "Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nûh kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Allah, kullarına asla zulmetmek istemez."*²³⁷

Bu âyet-i kerimede Mûsâ Aleyhisselam'a iman etmiş ve imanını gizlemekte olan bir mü'minin sözleri yer almaktadır. Hem bu âyetin öncesinde hem de sonrasında bu kişinin sözleri aktarıldığından konu bütünlüğü için önceki ve sonraki âyetlerle meallerine de yer verildi.

Konu olarak âyetler incelendiğinde Hz. Mûsâ'nın Firavun ve kavmini imana davet için gönderilmesi, iman edenlerin erkeklerinin öldürülüp kadınlarının sağ bırakılması, Firavun'un Hz. Mûsâ'yı katletmek istemesi gibi hadiseler âyetin öncesinde yer almaktadır. Âyetteki (الرَّشَاد) kelimesi ise Firavun'un sözleri içinde yer almaktadır.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (الرَّشَاد) kelimesinin okunuşunun genel olarak harekelendiği şekil üzere olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Muaz b. Cebel'den (r.a.) rivâyet edilen şaz bir kıraat şekli de bulunmaktadır. Muaz b. Cebel'in (r.a.) kelimeyi *şın* harfinin şeddesi ile (الرَّشَاد) şeklinde okuduğu belirtilmiştir.²³⁸ Mekkî bu okuyuşun lügat kurallarına ters olduğunu söylemiştir. Çünkü bazı âlimler bu kelimenin *şın* harfinin şeddesi ile okunduğunda (المُزْشَد) anlamında kullanıldığını söylemektedir. Bu kelime (المُزْشَد) de if'âl bâbından ism-i fâildir. *Şın*'ın şeddesi (الرَّشَاد) ile olan okuyuşta kelime sülâsî bâblardan teksir ifade eden mübalağa ism-i fâil

²³⁷ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Mü'min 40/28-32.

²³⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/204; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğı'n-Nihâye*, 10/2425; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/18.

vezninde getirilmiş olmaktadır. Eğer teksir ifade edilecekse bu kelimenin if'âl bâbından (مِفْعَال) mübalağa vezninde getirilmesi gerektiğini söylemiştir.²³⁹

Terkip olarak incelendiğinde âyetteki (الرَّشَادِ) kelimesinin yer aldığı cümlelerin Firavun'un sözü olarak nakledildiği görülmektedir. Bu kelimenin bağlı olduğu fiil (وَمَا أَهْدِيكُمْ) kelimesidir. (مَا) olumsuzluk takısının olduğu fiilin fâili Firavun'a râci gizli (أَنَا) zamiri olmaktadır. Sonrasındaki (كُم) zamirini mef'ûlün bih olarak almıştır. Daha sonra (إِلَّا) istisna edatı gelmiş ve (سَبِيلَ الرَّشَادِ) ifadesi de istisna olarak nasb olmuştur. Terkip olarak yine mef'ûlün bih olmaktadır. Burada ayrıca bir izafet yer almıştır. (سَبِيلَ) kelimesi muzaaf, (الرَّشَادِ) kelimesi de muzaafün ileyh olmaktadır. Buradaki anlam raşâd yolu olarak anlaşılmaktadır.²⁴⁰

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerime'de (سَبِيلَ الرَّشَادِ) ifadesi izafet halinde bulunduğundan dolayı tefsir eserlerinde beraberce yorumlanmıştır. Bu bakımdan tespitlerimiz bu ifadenin birlikte ele alınması şeklinde olacaktır.

Mukâtil'in ifadeyi *hidâyet yolu* olarak tefsir ettiği görülmektedir.²⁴¹ Semerkandî ve Vâhidî de aynı şekilde *hidâyet yolu* olarak açıklamıştır. Semerkandî ayrıca raşâd'ın Firavun ve kavminin taptığı putlardan birisinin ismi olduğunun da söylendiğini belirtmiştir.²⁴² Taberî'nin ise ifadeyi *hak ve doğru yol* olarak yorumladığı görülmektedir.²⁴³ Mekkî de aynı doğrultuda *hak* olarak yorumlamakta ve bundan kastın Hz. Mûsâ'nın katledilmesi olduğunu söylemektedir.²⁴⁴ Kelimenin *şın*'ın şeddesi ile (الرَّشَادِ) şeklinde okunması halinde anlamın *mürşid* (doğruya yönlendiren) olacağı söylenmiştir. Sem'ânî ise bu kelimeyi (الرَّشَادِ) şeklinde Allah'ın ismi olarak tefsir etmiştir. Dolayısıyla anlam da *Allah'ın yolu* şeklinde anlaşılmaktadır.²⁴⁵ Râzî ve Zemahşerî de kelimeyi *doğru yol* olarak açıklamıştır.²⁴⁶

²³⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, 10/2425.

²⁴⁰ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbü'l-Kur'ânî'l-Kerim*, 4/2077.

²⁴¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/712.

²⁴² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/204; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 4/10.

²⁴³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/712; Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 21/378.

²⁴⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, 10/2425.

²⁴⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, 10/2425; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/18.

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimede yer alan (الرَّشَاد) kelimesinin Türkçe meallerde yer alan anlamları tahlil edildiğinde aşağıdaki tablo oluşmaktadır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقّ, صَوَاب, صَلَاح): Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmet Varol, Ali Fikri Yavuz, Bahaeddin Sağlam, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Emrah Demiryent, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İlyas Yorulmaz, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Yakıt, Kadri Çelik, Mahmut Kısa, Mahmut Özdemir, Mehmet Çoban, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Orhan Kuntman, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, Şaban Piriş.

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَة): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.

4. Akıllı, akli başında, akl-ı selim, akla uygun, akıl verme: Süleymaniye Vakfı.

Meallerin (الرَّشَاد) kelimesinin, yol (سَبِيل) kelimesiyle izafetinden dolayı *doğru* anlamını tercih ettiği ve izafetle birlikte *doğru yol* diye çeviri yaptıkları görülmüştür. *Hidâyet*, *olgunluk* gibi anlamlandırmaların burada tercih edilmediği görülmektedir. Süleymaniye Vakfı ise ifadeyi *akla uygun olan yol* şeklinde açıklamıştır. Bu açıklama anlam olarak doğru olmakla birlikte *hidâyet ve doğru yol* anlamından daha dar bir kapsam ifade etmekte olup anlamı akıl ile sınırlamaktadır.

2.1.3.2. el-Mü'min 40/38

﴿وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ﴾ “O inanan kimse dedi ki: “Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim.”²⁴⁷

Önceki başlıkta bu sûrenin 29. âyeti incelenmişti. İlgili âyetteki konu devam etmiş ve oradaki mü'min kişinin konuşması bu âyette de devam etmiştir. Önceki

²⁴⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, 27/511; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, 4/164.

²⁴⁷ *Kur'an-ı Kerim Meali*, 2011, el-Mü'min 40/38.

âyette bahsi geçen (سَبِيلَ الرَّشَادِ) ifadesini Firavun söylerken bu âyettekini mü'min kişi söylemiştir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (سَبِيلَ الرَّشَادِ) ifadesinin kıraati ile ilgili müfessirlerin önceki başlıktaki açıklamalarla yetinip konuyu tekrar etmedikleri görülmektedir. Terkip olarak incelendiğinde kelimenin yer aldığı cümlenin imanını gizleyen mü'min kişinin sözü olarak nakledildiği görülmektedir. (الرَّشَادِ) kelimesinin yer aldığı cümlenin fiili (أَهْدَيْكُمْ) kelimesidir. Bu kelime müzârî fiil olup fâili gizli (أَنَا) zamiridir. (كُمْ) zahirini mef'ûlün bih olarak almıştır. Sonrasındaki (سَبِيلَ الرَّشَادِ) ifadesi ikinci mef'ûlün bih olarak yer almıştır. Burada aynı zamanda izafet olup (الرَّشَادِ) kelimesinin bundan dolayı mecrur olduğu görülmektedir.²⁴⁸

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Tefsir eserlerindeki açıklamaların önceki âyette yer alan açıklamalarla benzer olduğu görülmektedir. Burada yine izafetten dolayı (سَبِيلَ الرَّشَادِ) ifadesi beraberce incelenecektir.

Mukâtil ve Vâhidî ifadeyi *hidâyet yolu* olarak tefsir etmişlerdir.²⁴⁹ Zeccac bu ifadede *Allah'a giden yol* anlamının kastedildiğini söylerken, Semerkandî *doğru din* anlamını uygun görmüştür.²⁵⁰ Taberî ifadenin *doğru yol* anlamında kullanıldığını belirtmiştir.²⁵¹ Râzî ise *sevap ve hayır yolu* anlamını vermiştir.²⁵² Kurtubî ise kelimeye *hidâyet* anlamını vermiş ve bununla kastedilenin de *cennet* olduğunu söylemiştir.²⁵³

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

²⁴⁸ Abdullah Ulvân vd., *Î'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2081.

²⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/714; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 4/14.

²⁵⁰ Zeccac, *Meâni'l-Kur'ân ve Î'râbühû*, 4/375; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/207.

²⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 21/389.

²⁵² Fahreddin er-Râzî, *Meîâtihu'l-Ğayb*, 27/518.

²⁵³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/316.

Âyet-i kerimede yer alan (الرَّشَادِ) ifadesindeki (سَبِيلَ الرَّشَادِ) kelimesine Türkçe meallerde yer verilen anlamlar tahlil edildiğinde aşağıdaki bilgilere ulaşılmaktadır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاحٌ): Ahmet Varol, Ali Fikri Yavuz, Bahaeddin Sağlam, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Emrah Demiryent, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Yakıt, Kadri Çelik, Mahmut Kısa, Mahmut Özdemir, Mehmet Çoban, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Orhan Kuntman, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, Şaban Piriş, Yaşar Nuri Öztürk.

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَةٌ): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): Erhan Aktaş, İlyas Yorulmaz.

4. Doğruyu ayırt etme, doğruyu bulma yeteneği, tahlil, doğru düşünme, bilinç:

5. Akıllı, aklı başında, akl-ı selim, akla uygun, akıl verme: Abdullah-Ahmet Akgül, Mustafa İslamoğlu, Süleymaniye Vakfı.

Meallerin (الرَّشَادِ) kelimesinin, yol (سَبِيلٌ) kelimesiyle izafetinden dolayı *doğru* anlamını daha çok tercih ettiği görülmektedir. Önceki âyet başlığında incelediğimiz âyette de yer alan bu ifade meallerde sadece genel olarak *doğru* olarak çevrilirken buradaki âyetin meallerinde *olgunluk* ve *akl-ı selim* anlamlarına da yer verildiği görülmektedir. *Hidâyet*, *din*, *hayır yolu* gibi anlamların ise tefsirlerde yer alırken meallerde tercih edilmediği görülmüştür.

2.1.4. رَشِيد Formunun Anlamları

Bu formun Kur'ân-ı Kerim'de sadece Mekkî sûrelerde ve üç defa geçtiği görülmektedir. Bu form Mekkî sûrelerden de sadece Hûd sûresinde yer almaktadır. Sıfat-ı müşebbehe vezninde olan bu formun yer aldığı âyetler aşağıda başlıklar halinde incelenecektir.

2.1.4.1. Hûd 11/78

﴿وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَاقَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ﴾ “Kavmi, (konuklarıyla çirkin ilişkide bulunmak üzere) ona doğru koşa koşa geldiler. Zaten onlar önceden de bu tür çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, dedi ki: “Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve konuklarıma karşı beni rezil etmeyin. İçinizde hiç akli başında bir adam yok mu?”²⁵⁴

Bu âyette misafir olarak bahsi geçen kişiler melekler olup önceki âyetlerde Hz. İbrâhim’e (Hz. Sâre’den) çocukları olacağını müjdelemişler ve Lût kavminin helakı için gönderildiklerini anlatmışlardı. Lût Aleyhisselam bunların melek olduğunu bilmediği için onlardan misafir olarak bahsetmektedir. Kavminin sapkınlıkları sebebiyle onlara içlerinde “reşîd biri yok mu?” diye sormakta ve sitem etmektedir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (رَشِيدٌ) kelimesinin (رَجُلٌ) kelimesinin sıfatı olduğu görülmektedir. Bu kelimenin bağlı olduğu cümle soru cümlesi olduğu görülmektedir. (أَلَيْسَ) kelimesi kendisine istifham harfi dâhil olmuş mâzî fiildir. Bu fiil isim ve haber alabilmektedir. (رَجُلٌ) kelimesi bu fiilin ismi, (مِنْكُمْ) kelimesi de haberi olmaktadır.²⁵⁵

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimede yer alan (رَجُلٌ رَشِيدٌ) ifadesinin tefsirlerde geniş bir anlamlandırma alanı olduğu söylenebilir. Mukâtil buradaki (رَشِيدٌ) kelimesinin *mürşid* anlamında olduğunu söylemektedir. Semerkandî de kelimeyi bu işi engelleyecek *sâlih bir mürşid (yol gösterici), akıllı bir kimse, haya sahibi doğru birisi* şeklinde tefsir etmiştir. Sa‘lebî’nin de aynı şekilde *sâlih ve doğru kimse* diye de açıkladığı görülmektedir. Ayrıca, kelimenin *marufu emreden, münkeri yasaklayan kimse* olarak da tarif edildiğini aktarmıştır. Taberî de kelimeyi *doğruyu bilen ve kötülüğü engelleyen kimse* olarak açıklamıştır.²⁵⁶ İbn Ebî Hâtim de aynı mealde bir rivâyete

²⁵⁴ Kur’an-ı Kerim Meali, 2011, Hûd 11/78.

²⁵⁵ Abdullah Ulvân vd., İ‘râbü’l-Kur’âni’l-Kerîm, 2/1030.

²⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, 2/292; Taberî, Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân, 15/417; Semerkandî, Tefsîru’s-Semerkandî, 2/164; Sa‘lebî, el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-

yer vermiştir. Eserinde yer verdiği diğer bir rivâyette ise kelimenin *kelime-i tevhidi söyleyen mü'min kimse* olarak açıklandığı görülmektedir.²⁵⁷ Mekkî de kelimeyi *doğruyu bilen ve emreden kimse* olarak açıklamaktadır. Mâturîdî'nin de ifadeyi *sözü dinlenecek bir mürşid (yol gösterici), bu işi engelleyebilecek bir kimse* olarak açıkladığı görülmüştür.²⁵⁸

Mâverî (رَشِيدٌ) kelimesinin anlamlarını şu şekilde özetlemiştir. Birinci anlamı *mü'min kimse* olmaktadır. İkincisi *marufu emreden, münkeri yasaklayan kimsedir*. Vâhidî, İbn Kesîr ve Kâsımî de bu anlamı vermektedir. Üçüncüsü de onların kötü fiillerini engelleyebilecek kimsedir.²⁵⁹ Zemahşerî de bu anlamı destekler şekilde kelimeyi *doğru yola yönlendiren, güzel fiil sahibi, kötülüğü engelleyen kimse* şeklinde açıklamıştır.²⁶⁰ Râzî de kelimenin iki anlamda kullanılabileceğini söylemiştir. Birincisi *mürşid* (ism-i fâil vezninde) ki doğruyu söyleyip konuklardan bu grubu uzaklaştıracak kimse anlamına gelmektedir. Diğeri de *mürşed* (ism-i mef'ûl vezninde) ki Allah Teâlâ'nın *doğruya ulaştırdığı, rüşd sahibi, bu kötü amelden korunmuş kimse* anlamına gelmektedir. Râzî birinci anlamın daha doğru olduğunu söylemektedir.²⁶¹

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimedeki (رَشِيدٌ) kelimesine Türkçe meallerde yer verilen anlamlar tahlil edildiğinde aşağıdaki bilgilere ulaşılmaktadır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاح): Şaban Piriş.
2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَة): İsmail Hakkı İzmirli.
3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): Yaşar Nuri Öztürk.

Kur'an, 14/420; Hacımüftüoğlu, "Kur'an-ı Kerim'de Rüşd Kavramı ve Bu Kavramla Bağlantılı Kelimelerin Analizi", 53.

²⁵⁷ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998), 6/2063.

²⁵⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/162; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğı'n-Nihâye*, 5/3443.

²⁵⁹ Mâverî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 2/489; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 528; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/337; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, 6/120.

²⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, 2/414.

²⁶¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 18/380.

4. Akıllı, akıllı başında, akl-ı selim, akla uygun, akıl verme: Abdullah-Ahmet Akgül, Abdullah Parlıyan, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bahaeddin Sağlam, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Emrah Demiryent, Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İlyas Yorulmaz, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Yakıt, Kadri Çelik, Mahmut Kısa, Mahmut Özdemir, Mehmet Çoban, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Mustafa Çavdar, Mustafa İslamoğlu, Orhan Kuntman, Osman Fırat, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, Süleymaniye Vakfı, Ümit Şimşek.

5. İyiliği emreden, kötülüğü engelleyen kimse: Ali Fikri Yavuz, İlyas Yorulmaz.

Meallerin tefsir eserlerinin aksine genel olarak tek bir anlam üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Tefsir eserlerinde daha çok *doğruya yönlendiren, kötülüğü engelleyen, sâlih ve doğru kimse* anlamları zikredilirken, meallerin “aklı başında” anlamında adeta ittifak ettikleri görülmektedir. Halbuki incelediğimiz tefsir eserlerinde *akıllı* anlamının sadece Semerkandî'nin eserinde geçtiği görülmüştü. Meallerin diğer anlamları çok az tercih ettiği görülmektedir. Bazı eserlerde diğer anlamlardan biri tercih edilmiş olsa bile “aklı başında” tabirinin de bu anlama eklendiği görülmüştür.

Bağlam olarak incelendiğinde âyetteki (رَجُلٌ رَشِيدٌ) ifadesinin yaşla ilgili olan bir rüşdden bahsetmediği görülecektir. Bu tabirin fuhşıyyattan yüz çevirmiş hidâyet üzere olan kimse olarak açıklanması daha doğru gözükmektedir. Bu sebeple her ne kadar reşîd ifadesi akıllı olmayı anlamında barındırsa da kelimenin *imanlı, hidâyet üzere olan kimse* olarak çevrilmesi daha münasip gözükmektedir.

2.1.4.2. Hûd 11/87

﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾
 “Dediler ki: “Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını, yahut mallarımız

hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”²⁶²

Önceki âyetlerde Lût Aleyhisselam'ın kıssası yer almaktadır. Daha sonra Medyen halkına gönderilen Şuayb Aleyhisselam'ın kıssasına yer verilmiştir. Bu âyet-i kerimede ise kavminin kendisine karşı itirazları hikâye edilmektedir. Bununla birlikte kavminin Şuayb Aleyhisselam'ı halîm ve reşîd olarak vasıfladığı görülmektedir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (الرَّشِيدُ) ifadesinin kıraati ile ilgili farklı bir görüşe yer verilmediği görülmüştür. Âyette bu kelimenin bir isim cümlesinin içinde yer aldığı görülmektedir. Kavminin Şuayb Aleyhisselam'a hitaben söylediği bu cümledeki (إِنَّكَ) ifadesinde (الْكَافُ) harfinin (نِ)nin ismi olduğu görülmektedir. Sonrasında (لَأَنْتَ) şeklinde kendisine tekit harfî dâhil olmuş şekilde zamir munfasıl olarak tekrar zikredilmiştir. (الْحَلِيمُ) ve (الرَّشِيدُ) kelimeleri ise (نِ)nin haberi olarak yer almıştır.²⁶³

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimede kâfirlerin Hz. Şuayb için söylemiş olduğu halîm ve reşîd ifadelerinin hangi mahiyette söylendiğine dair farklı görüşler yer almaktadır. Taberî bu ifadelerin alay maksadıyla söylendiği görüşünü aktarmıştır. Yani bu ifadelerle Hz. Şuayb'i akılsızlıkla ve câhillikle itham etmişlerdir. Zeccac, Semerkandî, Vâhidî, İbn Kesîr ve Zemahşerî de aynı değerlendirmede bulunmuşlardır.²⁶⁴ İbn Ebî Hâtim ise bu cümledeki anlamın olumsuz olduğunu yani bu ifadenin Hz. Şuayb'in *halîm ve reşîd olmadığı* anlamında kullanıldığını söylemektedir.²⁶⁵ Mâturîdî ise bu iki görüşü zikretmekte bununla birlikte üçüncü bir ihtimali de aktarmaktadır. Ona göre kâfirler Hz. Şuayb'in halîm ve reşîd bir kimse olduğuna inanmaktalar ama bu vasıflarla birlikte onun kendi dinlerine muhalefet etmesini, putlara tapmamasını

²⁶² Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, Hûd 11/87.

²⁶³ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/1034.

²⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 15/452; Zeccac, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû*, 3/73; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/166; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 2/586; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/344; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, 2/420.

²⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/2073.

yadırgamaktadırlar. Sa‘lebî, Mekkî, Mâverdî ve Râzî de Mâturîdî gibi üç ihtimali zikrederek konuyu özetlemişlerdir.²⁶⁶

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimedeki (الرَّشِيدُ) kelimesine Türkçe meallerde yer verilen anlamlar aşağıda sunulmuştur.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاحٌ): İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı İzmirli.

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَةٌ): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَالْكَمَالُ): Şaban Piriş, Yaşar Nuri Öztürk.

4. Akıllı, aklı başında, akl-ı selim, akla uygun, akıl verme: Abdullah-Ahmet Akgül, Abdullah Parlıyan, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Kur’an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Emrah Demiryent, Erhan Aktaş, İsmail Yakıt, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İlyas Yorulmaz, Kadri Çelik, Mahmut Kısa, Mahmut Özdemir, Mehmet Çoban, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Mustafa Çavdar, Orhan Kuntman, Osman Fırat, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, Süleymaniye Vakfı.

Meallerin büyük bölümünün (الرَّشِيدُ) kelimesine *akıllı, aklı başında* anlamını verdiği görülmektedir. Bazı meallerce kelimeye *olgunluk ve doğruluk* anlamlarının verildiği görülmüştür. Tefsirlerde yoğun olarak zikredilen, bu ifadelerin kafirlerce alay yolu ile söylendiği görüşünün ise meallerin büyük kısmı tarafından dikkate alınmadığı görülmüştür. İncelenen mealler arasında sadece Abdullah Parlıyan’ın bu ifadelerin alaylı şekilde söylenmesini eserinde belirttiği görülmüştür.

²⁶⁶ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/170; Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, 14/436; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye*, 5/3453; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 2/496; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 18/387.

2.1.4.3. Hûd 11/97

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ﴾ “Andolsun, biz Mûsâ’yı âyetlerimizle ve apaçık bir mucize ile Firavun’a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber gönderdik de ileri gelenler Firavun’un emrine uydular. Hâlbuki Firavun’un emri doğru değildi.”²⁶⁷

Önceki başlıklar atında işlendiği üzere Hz. Lût ve Hz. Şuayb kıssalarından sonra bu âyetlerde Hz. Mûsâ’nın kıssası zikredilmiştir. Âyet-i kerimede yer alan (بِرَشِيدٍ) kelimesinin Firavun’un emrini vasıfladığı görülmektedir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (بِرَشِيدٍ) kelimesinin kıraati ile ilgili farklı bir görüş tespit edilememiştir. Terkip olarak incelendiğinde (بِرَشِيدٍ) kelimesinin bağlı olduğu kısımdaki (مَا) harfi olumsuzluk ifadesi olup (أَمْرُ فِرْعَوْنَ) ifadesi bunun ismi olmaktadır. Bu ifadede aynı zamanda izafet olup (أَمْرُ) kelimesi muzaaf, (فِرْعَوْنَ) kelimesi ise muzaafün ileyh olmaktadır. (بِرَشِيدٍ) kelimesi ise (مَا)’nın haberi olup mahallen mensuptur. Harf-i cer dâhil olduğu için mecrur olarak harekelenmiştir.²⁶⁸

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimede (بِرَشِيدٍ) kelimesinin genel olarak aynı doğrultuda tefsir edildiği söylenebilir. Mukâtil ve Zeccac kelimeyi *hidâyet* olarak açıklamışlardır. Mâturîdî ve İbn Kesîr de bu anlamı tercih etmiştir.²⁶⁹

Taberî ise kelimeyi *doğruluk ve hayır* olarak tefsir etmektedir. Semerkandî ve Sa’lebî’nin de kelimeye *doğruluk* anlamı verdiği görülmektedir.²⁷⁰ Vâhidî kelimeyi *mürşid* olarak açıklamakta ve anlamın *hayra sevk eden* manasına geldiğini belirtmektedir. Sem’ânî, Zemahşerî ve Râzî’nin de kelimeyi bu şekilde tefsir ettiği

²⁶⁷ Kur’an-ı Kerim Meali, 2011, Hûd 11/97.

²⁶⁸ Abdullah Ulvân vd., *İ’râbül’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, 2/1039.

²⁶⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2/297; Zeccac, *Meânî’l-Kur’ân ve İ’râbühû*, 3/76; Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/178; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 4/348.

²⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 15/466; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/169; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, 14/444.

görülmektedir.²⁷¹ İbn Atıyye ise kelimeye *isabet eden, doğruyu bulan* anlamı vermiştir.²⁷²

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimedeki (بَرِّشِيدٍ) kelimesine verilen anlamlar incelendiğinde oluşan tablo aşağıda sunulmuştur.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاحٌ): Ali Fikri Yavuz, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Emrah Demiryent, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İlyas Yorulmaz, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı İzmirli, Kadri Çelik, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Orhan Kuntman, Süleymaniye Vakfı.

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَةٌ): Abdullah Ahmet Akgül, Abdullah Parlıyan, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Cemal Külünkoğlu, Mahmut Kısa, Mahmut Özdemir, Mehmet Çoban, Osman Fırat, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, Şaban Piriş, Ümit Şimşek.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَالْكَمَالُ): Mustafa İslamoğlu.

4. Akıllı, akli başında, akl-ı selim, akla uygun, akıl verme: Bayraktar Bayraklı, Edip Yüksel, Erhan Aktaş, İsmail Yakıt, Mustafa Çavdar.

Meallerin hidâyet ve doğruluk anlamlarını daha çok tercih ettiği görülmektedir. Tefsir eserlerinde de benzer bir durum mevcuttur. Dolayısıyla verilen anlamların tefsirlerle aynı doğrultuda olduğu söylenebilir. Mustafa İslamoğlu'nun ise kelimeyi *sağduyulu ve makul* olarak açıkladığı görülmüştür. Bazı meallerin de kelimeye *akla uygun* anlamı verdiği görülmüştür. Bu anlamların da *r-ş-d* köküne uygun düştüğü söylenebilir. Ama âyetin bağlamının Firavun'un emrinin yanlışlığına vurgu yaptığı dikkate alındığında *doğruluk* anlamının konuyu daha iyi açıkladığı görülmektedir.

²⁷¹ Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 533; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2/456; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, 2/426; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 18/394.

²⁷² Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 3/204.

2.1.5. مُرْشِد Formunun Anlamları

İf'âl bâbından ism-i fâil olan bu form Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir defa geçmektedir. Ayrıca *r-ş-d* kökünden türeyen kelimelerden Kur'ân-ı Kerim'de yer alanların sülâsî mücerred bâblardan geldiği görülmektedir. Sadece bu form sülâsî mezîd bir bâbdan gelmiştir. Şimdi bu formun yer aldığı âyet ve bununla ilgili bilgiler incelenecektir.

2.1.5.1. el-Kehf 18/17

﴿وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَرَاوُرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا﴾ (Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah'ın mucizelerindendir. Allah, kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.²⁷³

Bu âyet-i kerimede ve öncesinde putlara tapmaya karşı çıkarak bir mağaraya sığınan gençler hikâye edilmektedir. Bu gençlerin kalplerine verilen manevi bir kuvvet ile âlemlerin rabbine iman ettiklerini söyleyip başka ilahlar edinmeyeceklerini söylemeleri bu sûrede anlatılmaktadır. Bu gençlerin sayıları ile mağarada kaç yıl kaldıklarına dair bilgiler de yer almaktadır. Yine mağaranın konumuna dair bilgiler ile güneş ışınlarının bu kişilere dokunmaması, görenin bu kişileri uyanık zannedeceği, bunların Allah tarafından sağa ve sola çevrilmeleri vb. durumlar sûrede anlatılmıştır.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (مُرْشِدًا) kelimesinin kıraatinin bu şekilde olduğu görülmektedir. Terkip olarak incelendiğinde (مُرْشِدًا) kelimesinin bağlı olduğu fiil (فَلَنْ) kelimesi olup öncesinde şart harfî dâhil olmuş (وَمَنْ يُضِلِلْ) fiili yer almaktadır. Bu fiilin fâili gizli (هُوَ) zamiridir. Sonrasındaki (فَلَنْ تَجِدَ) cümlesi ise şartın cezası olarak gelmiştir. Nasb edici olumsuzluk takısı gelen bu müzârî fiilin fâili de gizli (أَنْتَ)

²⁷³ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Kehf 18/17.

zamiridir. Sonrasındaki (لَهُ) ifadesi de mef'ûlün bih olarak yer almıştır. (وَلِيًّا) kelimesi de (فَلَنْ تَجِدَ) fiilinin mef'ûlün bihi olmaktadır. (وَلِيًّا) kelimesinin sonrasındaki (مُرْشِدًا) kelimesi ise bu kelimenin sıfatı olarak yer almıştır.²⁷⁴

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimede yer alan (مُرْشِدًا) kelimesinin *dost* anlamına gelen (وَلِيًّا) kelimesinin sıfatı olduğu belirtilmişti. Dolayısıyla burada Allah'ın dalâlete düşürdüğü bir kimse için mürşid bir dostun bulunamayacağı anlatılmıştır. Taberî buradaki (مُرْشِدًا) kelimesini *doğruya yönlendiren kişi* olarak yorumlamıştır.²⁷⁵ Semerkandî ise *tevhide yönlendiren kişi* anlamını vermiştir.²⁷⁶ İbn Kesîr ile Merâğî bu kelimenin *hidâyete sevk eden kişi* anlamında kullanıldığını söylemiştir.²⁷⁷ Şevkânî de *hakka hidâyet eden (yönlendiren)* şeklinde yorumlamıştır.²⁷⁸

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Meallerde (مُرْشِدًا) kelimesine verilen anlamlar aşağıda gruplandırılmıştır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاح): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten, yol gösteren (هُدًى, هِدَايَة): Abdullah-Ahmet Akgül, Abdullah Parlıyan, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bahaeddin Sağlam, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Emrah Demiryent, Erhan Aktaş, İsmail Yakıt, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Kadri Çelik, Mahmut Kısa, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Mustafa Çavdar, Osman Fırat, Süleyman Ateş, Şaban Piriş, Yaşar Nuri Öztürk.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.

4. Aydınlatan: Edip Yüksel.

²⁷⁴ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbül'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1296.

²⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 17/623.

²⁷⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/340.

²⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/143; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 21/10.

²⁷⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Şam: Dâru İbn Kesir, 1993), 3/326.

Meallerin ağırlıklı olarak kelimenin müteaddî bir bâbdan gelmesine bağlı olarak ve ism-i fâil veznine uygun şekilde *hidâyet eden, doğruya yönlendiren, yol gösteren* gibi anlamları tercih ettiği görülmektedir. Edip Yüksel'in verdiği *aydınlatıcı* manasının kök anlamdan uzaklaşarak yapılan bir yorum olduğu görülmektedir.

2.2. R-ş-d Kökünün Türevlerinin Medenî Sûrelerde Anlamları

Medenî sûrelerde *r-ş-d* kökünün üç formda, dört kere geçtiği görülmüştür. Bu formlardan bir tanesi fiil, diğer ikisi ise isim olarak yer almıştır. İki form sadece Medenî sûrelerde yer alırken bir formun (رُشِد) hem Medenî hem de Mekkî sûrelerde yer aldığı görülmüştür. Şimdi bu formlar ve Medenî sûrelerdeki anlamları ilgili başlıklar altında incelenecektir.

2.2.1. رُشِد Formunun Anlamları

Medenî sûrelerden ikisinde yer alan bu form aynı zamanda Mekkî sûrelerde de yer almıştır. Dört defa Mekkî sûrelerde, iki defa da Medenî sûrelerde olmak üzere altı defa geçen bu form *r-ş-d* kökünün türevlerinden Kur'an-ı Kerim'de en fazla yer alan formdur. Şimdi bu formun Medenî sûrelerde bulundukları âyetler incelenecektir.

2.2.1.1. el-Bakara 2/256

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²⁷⁹

Bakara sûresinde yer alan bu kısım Âyetü'l-Kürsî ismiyle bilinen âyetin devamında yer almaktadır. Allah Teâlâ'nın kendi isimlerinden ve sıfatlarından bahseden Âyetü'l-Kürsî'den sonra dinde zorlama olmadığını ve rüşd ile gayyin açıkça belli olduğunu belirten bu âyet yer almaktadır. Bu âyette de (الرُّشْدُ) kelimesiyle bu kelimenin zıt anlamlısı olan (الْغَيِّ) kelimesi birlikte zikredilmiştir.

²⁷⁹ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Bakara 2/256.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (الرُّشْدُ) kelimesinin kıraatı ile ilgili farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Kıraat imamlarından Hasen, A'rac, Ebû Abdurrahman ve Mücâhid'in kelimeyi nasb ile (الرَّشْدُ) şeklinde okuduğu aktarılmıştır. İsa b. Amr'ın ise (الرُّشْدُ) şeklinde hem *ra*'nın hem de *şın*'ın zammesi ile okuduğu bilgisi yer almaktadır. Diğer imamların ise (الرُّشْدُ) şeklinde *ra*'nın zammesi ile okuduğu belirtilmiştir.²⁸⁰

Terkip olarak bakıldığında âyet-i kerimede fâil olarak yer alan (الرُّشْدُ) kelimesinin bağlı olduğu fiil (قَدْ تَبَيَّنَ) kelimesidir. (مِنَ الْعَيِّ) ifadesindeki harf-i cer de yine (قَدْ تَبَيَّنَ) fiiline bağlıdır. Ayrıca bu cümle, önceki cümlede bahsedilen dinde zorlama olmadığını belirten kısmın sebebini (ta'lil cümlesi) bildirmektedir.²⁸¹

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimede yer alan (الرُّشْدُ) ve (الْعَيِّ) kelimelerinin tefsir eserlerinde daha önce zikredilen âyetlerin tefsirindekine benzer şekilde tefsir edildiği görülmüştür. Bu kelimelere daha çok *hidâyet-dalâlet*,²⁸² *iman-küfür*²⁸³ ve *hak-batıl*²⁸⁴ anlamlarının verildiği görülmektedir.²⁸⁵

Bu âyetin sonra gelen (seyf) âyetlerle nesh edilip edilmediğine dair farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bazı alimler bu âyetin (müvâdea) barış zamanına mahsus olup savaşa izin veren âyetlerle nesh edildiğini söylemiştir. Kimi âlimler ise bu âyetin cizye veren ehl-i kitaba mahsus olduğunu belirtmiştir. Âyetin sebab-i nüzûlü olarak da şöyle bir rivâyet de zikredilmektedir. Medîne'de hicretten önce çocukları doğup yaşamayan bir kadının çocuğu ölmediği takdirde onu Yahûdî veya Hristiyan yapacağına dair bir nezri olmuştur. Çocuk doğduğunda da İslam Medîne'ye

²⁸⁰ Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade Ahfeş, *Meâni'l-Kur'an*, thk. Hüdâ Mahmûd Karaa (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990), 1/196; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an*, 7/127; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğı'n-Nihâye*, 1/852.

²⁸¹ Ahmed Ubeyd Deâs vd., *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/108; Abdullah Ulvân vd., *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/204.

²⁸² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/214.

²⁸³ Mâturidî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 2/240; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizî't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, 1/303.

²⁸⁴ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 1/260.

²⁸⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/169; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an*, 7/127; Vâhidî, *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 183.

gelmiş ve kadının bu nezri üzerine âyet inmiştir. Dolayısıyla bu çocuğun Yahûdîlere verilmesi doğru bulunmamıştır.²⁸⁶

Taberî bu âyetin mensuh olduğu görüşüne katılmamış ve anlamın cizye veren kişilerin İslam'ın hükmünden râzı olması ve İslam'a girme hususunda zorlama yapılmaması olduğunu belirtmiştir. Taberî'nin (الرُّشْدُ) kelimesini *hak ve doğruluk* olarak yorumladığı görülmüştür.²⁸⁷

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Âyet-i kerimenin mealleri incelendiğinde (الرُّشْدُ) kelimesine verilen anlamlar aşağıdaki şekilde gruplandırılmıştır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقٌّ, صَوَابٌ, صَلَاحٌ): Abdullah-Ahmet Akgül, Abdullah Parlıyan, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Emrah Demiryent, Erhan Aktaş, İlyas Yorulmaz, İsmail Hakkı İzmirli, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Mustafa İslamoğlu, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, Süleymaniye Vakfı.

2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَةٌ): İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Kadri Çelik, Mahmut Kısa, Şaban Piriş.

3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.

4. İman: Ali Fikri Yavuz, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat.

Meallerin ağırlıklı olarak doğru, hak anlamını tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca hidâyet, doğru yol, iman gibi anlamların daha az olmakla birlikte tercih edildiği görülmüştür. Bu durum tefsir eserlerindeki yorumlarla uygunluk arz etmektedir.

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 5/414; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1/343.

²⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 5/416.

2.2.1.2. en-Nisâ 4/6

﴿وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا بِهَا﴾ *“Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleyle getirerek mallarını yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.”*²⁸⁸

Âyet-i kerimenin öncesinde yetimlerin ve kadınların malları ile ilgili durumlar anlatılmaktadır. Gerek mehir gerekse yetimlerin malları hususunda adaletsizlik, gasp gibi durumlar yasaklanmaktadır. Evlenme çağına gelen yetimlere de mallarının verilmesi emredilmektedir. Ama bu kişilerde rüşd görülmesi, bunların reşid olması bir şart olarak zikredilmiştir.

Âyet-i kerimede yer alan (رُشْدًا) ifadesi ile ilgili tespitler aşağıda başlıklar halinde incelenecektir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede (رُشْدًا) ifadesini kıraat imamlarından Sülemî ile İsa'nın fetha ile (رُشْدًا) şeklinde, diğer kıraat imamlarının ise zammeli olarak (رُشْدًا) şeklinde okudukları bilgisi yer almaktadır.²⁸⁹

(رُشْدًا) kelimesinin âyet-i kerimede yer alan (فَإِنْ آنَسْتُمْ) fiilinin mef'ûlû olduğu görülmektedir. Bu fiilin fâili ise muttasıl zamir (تُمْ) olarak yer almıştır. (مِنْهُمْ) kelimesindeki harf-i cerin müteallakı (فَإِنْ آنَسْتُمْ) fiili olmaktadır. Ayrıca şart edatının dâhil olmasıyla cümle şart cümlesi haline gelmiştir. Sonrasında gelen (... فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ...) fiil cümlesi ise şartın cezası olarak gelmiştir.²⁹⁰

²⁸⁸ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, en-Nisâ 4/6.

²⁸⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Teşîri'l-Kur'ân*, 10/69.

²⁹⁰ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbül'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/364.

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Mukâtil (رُشْدًا) kelimesinin anlamını (yetimlerin) dininde salah (doğruluk) sahibi olması ve malını muhafaza etmesi olarak açıklamaktadır. Vâhidî de aynı şekilde tevil etmiştir.²⁹¹ Süfyan-ı Sevrî ise bu kelimeyi malı hususunda aldanmaması ve israfçı olmaması şeklinde açıklamıştır.²⁹² İbn Vehb'in eserinde yer verdiği görüşe göre rüşdün şartı ihtilam olmaya başlamak ve kızlar için hayız görmek olarak açıklanmıştır.²⁹³ İmam-ı Şâfiî de konuyu daha detaylı ele almış ve âyette bahsi geçen yetimleri namaz üzerlerine farz olmuş kişiler olarak açıklamış ancak kişide hem buluğun hem de rüşdün bulunması gerektiğine âyetin işaret ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Rasûlullah'ın (s.a.v.) Abdullah b. Amr'a (r.a.) on dört yaşında harbe katılmasına izin vermeyip on beş yaşında izin vermesini esas alarak, on beş yaşının buluş yaşı olduğunu belirtmiştir. Ancak daha önce ihtilam olmakla veya hayız görmekle bu yaşın öne gelebileceğini belirtmiştir. Rüşdün ise dindeki salah (doğruluk) ve malın ıslahı olduğunu söylemiştir. Dindeki salahın kişinin şهادetinin kabul edilebilmesi ile meydana geleceğini, malın ıslahının ise imtihan ederek bilinebileceğini söylemiştir.²⁹⁴ Mâturîdî şهادetin kabul edilmesi görüşüne temkinli yaklaşmıştır. Çünkü bu takdirde kafirlerin yetim çocuklarına ve fasıklara mallarının verilmemesi gerekirdi.²⁹⁵

İmâm-ı Âzamın âyeti yaklaşımı ise şu şekilde olmuştur. Âyet-i kerimede yer alan (حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ) ifadesinden hareketle nikah çağına gelene kadar yetimlerin imtihan edilmesi emredilmektedir. Bu takdirde buluşa ermeyen rüşd sahibi bir çocuğun tasarrufu (alışveriş vb.) velisinin izni varsa geçerli olmaktadır. Bu yaklaşımdan rüşdün buluşdan önce teşekkül edebileceği anlaşılmaktadır. İmâm-ı Âzamın buradaki (رُشْدًا) kelimesini *doğruluk* ve *malını muhafaza edebilme* olarak tefsir ettiğini söyleyebiliriz.²⁹⁶

²⁹¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/358; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 252.

²⁹² Ebû Abdullah Süfyan b. Said Süfyan es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 88.

²⁹³ Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb İbn Vehb, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Mikloş Moranî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 2/166.

²⁹⁴ Şâfiî, *Tefsîru'l-İmâmi's-Şâfiî*, 2/523.

²⁹⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 3/22.

²⁹⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 9/497.

Taberî buradaki (رُشْدًا) kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşlerin olduğunu belirtmiştir. Bu görüşler şu şekilde özetlenebilir. *Akıl, dindeki salah (doğruluk), malını ıslah ve muhafaza, ilim.* Taberî bu görüşler içinde en doğrusunun *akıl ve dindeki salah (doğruluk)* olduğunu belirtmiştir. Sa'lebî ve Mâverî de bu görüşleri eserlerinde zikretmişlerdir.²⁹⁷ Zeccac ise kelimeyi *tutulan doğru yol* olarak açıklamıştır. Bununla birlikte bu kişilerin mallarını muhafaza edebilecek durumda olmaları gerektiğini söylemiştir.²⁹⁸

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Türkçe meallerde ilgili kelimenin anlamı tahlil edildiğinde aşağıdaki tablo oluşmaktadır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقّ, صَوَاب, صَلَاح): Hasan Basri Çantay.
2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هَدًى, هِدَايَة): İncelenen meallerde bu anlam tercih edilmemiştir.
3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): Abdullah-Ahmet Akgül, Abdullah Parlıyan, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Bayraktar Bayraklı, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Emrah Demiryent, Erhan Aktaş, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Yakıt, Mahmut Kısa, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Mustafa Çavdar, Mustafa İslamoğlu, Orhan Kuntman, Süleyman Ateş, Süleymaniye Vakfı, Şaban Piriş, Yaşar Nuri Öztürk.

Türkçe meallerde âyet-i kerimede yer alan (رُشْدًا) kelimesinin konu ile ilgili olarak daha çok çocukluktan çıkmayı ifade eden *aklen ve bedenlen olgunlaşma* anlamının tercih edildiği görülmektedir. Bu yaklaşımın doğru olduğu söylenebilir. Hasan Basri Çantay'ın kelimeye *akıl ve salah-doğruluk* anlamı vermesi de hem tefsir eserleriyle hem de kelimenin kök anlamı ile uyumludur.

2.2.2. رَاشِد Formunun Anlamları

Bu form Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir sûrede ve bir defa geçmektedir. Bu formun müfred değil de cemî halinde geçtiği görülmektedir. *R-ş-d* kökünün isim

²⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 7/576; Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, 10/69; Mâverî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/453.

²⁹⁸ Zeccac, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühü*, 2/14.

türevlerinden sadece bu formun Kur'ân-ı Kerim'de cemî halinde bulunduğu görülmüştür. Bu formun bulunduğu âyet aşağıda incelenecektir.

2.2.2.1. el-Hucurât 49/7

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ لَكُمُ الْمَوَدَّةَ إِنَّكُم بِأَعْيُنِكُمْ قَدْ رَأَيْتُمُ الرَّسُولَ إِذْ يُخْرِجُكُم مِّنَ الْمَسْجِدِ وَالْمَسْجِدَ أَنفُسُكُمْ فَانقُلُوا مِنْهُ الْخُتُبَ وَامْلِكُوا الْمَوَاقِدَ وَاسْمِعُوا آلَ بَنِي إِسْرَءِيلَ مَا رَدَّ وَهُوَ عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ﴾ *“Bilin ki, aranızda Allah'ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve (İslam'ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”*²⁹⁹

Önceki âyetlerde genel olarak Peygamberimize (s.a.v.) saygının gerekliliği ve bazı ahlakî tutumların anlatıldığı görülmektedir. Yine fasık kişilerin getirdiği haberlerin araştırılması gerektiği bildirilmiştir. Bu âyette ise Peygamberimizin (s.a.v.) insanların (yanlış) isteklerine uyması durumunda sıkıntıya düşecekleri anlatılmış ve imanın güzelliği ile küfür ve fıskın çirkinliğine vurgu yapılmıştır. Bu inanç ve yaşayışta olan Müslümanların râşid olarak vasıflandırıldıkları görülmektedir. Şimdi âyet-i kerimedeki (الرَّاشِدُونَ) kelimesiyle ilgili bilgiler başlıklar halinde incelenecektir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Âyet-i kerimede yer alan (الرَّاشِدُونَ) kelimesinin kıraati ile ilgili farklı bir görüş tespit edilmemiştir. Terkip olarak incelendiğinde bağlı bulunduğu cümlede isim cümlesi olduğu ve bu kelimenin de cümlede haber olarak yer aldığı görülmektedir. Cümledeki (أُولَئِكَ) kelimesi ise mübtedâdır. Bu kelimenin sonrasındaki (هُمْ) kelimesi ise fasıl zamiridir.³⁰⁰

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerimedeki (الرَّاشِدُونَ) kelimesinin anlamı ile ilgili müfessirlerin görüşleri birbirine benzer anlamlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Mukâtil, Semerkandî, Sem'ânî ve Vâhidî bu kökün *hidâyet* manasını tercih ederek *hidâyete ermiş kişiler* anlamını

²⁹⁹ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Hucurât 49/7.

³⁰⁰ Abdullah Ulvân vd., *İ'râbü'l-l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2274.

vermiştir.³⁰¹ Taberî ve Mekkî ise kelimenin *hak yolda gidenler* anlamında kullanıldığını belirtmiştir.³⁰² Merâğî ise kelimeyi *saadet yolunu tutanlar ve istikâmetten ayrılmayanlar* olarak tefsir etmiştir.³⁰³

Râzî âyet-i kerimenin başındaki (وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ) ifadesi ile sondaki (أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ) ifadesinden anlaşılması gereken güzel bir mana olduğunu belirtir. Ona göre bu âyet-i kerime, Rasûlullah'ın (s.a.v.) Müslümanlar için şefkat sahibi bir mürşid olduğunu tembihlemekte; ondan irşad talep edenler için irşad edici olarak kâfi geleceğine, onun getirdiklerini alanların ve yasakladıklarından kaçınanların rüşde ermeye muvaffak olacaklarına işaret etmektedir. Râzî'nin yorumunun da *hidâyet* merkezli olduğu söylenebilir.³⁰⁴

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Türkçe meallerde bu kelimenin anlamı incelendiğinde aşağıdaki tablo oluşmaktadır.

1. Hak, gerçek, doğru, doğruluk (حَقّ, صَوَاب, صَلَاح): Edip Yüksel.
2. Doğru yol, hidâyet, hidâyet eden, doğruya ileten (هُدًى, هِدَايَة): Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Emrah Demiryent, Hayrat Neşriyat, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Yakıt, Kadri Çelik, Mahmut Kısa, Mehmet Çoban, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Mustafa Çavdar, Mustafa İslamoğlu, Osman Fırat, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, Şaban Piriş, Ümit Şimşek.
3. Olgunluk, kemal, yetişkinlik, sağduyu (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): İlyas Yorulmaz, Süleymaniye Vakfı.

³⁰¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/93; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/325; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, 20/350; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 5/218.

³⁰² Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 22/290; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, 11/6997.

³⁰³ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 26/128.

³⁰⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, 28/103.

Mealler tetkik edildiğinde (الرَّاشِدُونَ) kelimesine ağırlıklı olarak hidâyeti, doğru yolu bulanlar anlamının verildiği görülmektedir. Olgunluk anlamının bu kelimenin tefsiri için doğru bir seçim olmadığı söylenebilir.

2.2.3. يَرْشُدُ Formunun Anlamları

Bu form Kur'ân-ı Kerim'de r-ş-d kökünden gelen tek fiil formudur. Bu formun Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir defa ve cemî (çoğul) halinde geçtiği görülmüştür. Bu formun bulunduğu âyet aşağıda incelenecektir.

2.2.3.1. el-Bakara 2/186

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾ “Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınum. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”³⁰⁵

Bu âyetin öncesindeki ve sonrasındaki âyetler Ramazan ayı ve oruçla ilgili bazı durumları anlatmaktadır. Bu âyet ise Allah Teâlâ'nın kullarını yakın olduğundan ve duaları kabul edeceğinden haber vermektedir. Rüşde ermek için Allah Tâlâ'nın davetine icabet edilmesinin ve ona iman edilmesinin emredildiği görülmektedir.

Âyet-i kerime ile ilgili bilgiler başlıklar halinde incelenecektir.

a. Dilbilimsel Tahlil

Zemahşerî eserinde bu kelimenin (يَرْشُدُونَ) “şın” harfinin fethası ve kesresiyle okunabildiğini söylemektedir. Ferrâ ise bu kelimeyi bazılarının nasb ile okuduğu bilgisinin kendisine ulaştığını söylemiş ama böyle bir okuyuşun doğru olmadığını belirtmiştir. Doğru kıraatin “şın” harfinin zammesi ile olan okuyuş olduğunu söylemiştir. Ahfeş ise bu kelimenin (يُرْشَدُونَ) şeklinde de okunduğunu aktarmıştır. Eserlerde (يَرْشُدُونَ) kelimesinin farklı okunuşuna dair kıraat imamlarına atfedilen bir görüşe rastlanılmamıştır.³⁰⁶

³⁰⁵ Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, el-Bakara 2/186.

³⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, 1/229; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemî Ferrâ, *Kitâbün fîhi Lügâtü'l-Kur'ân*, thk. Câbir b. Abdillâh es-Serî, 2014, 38; Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/172.

Terkip olarak incelendiğinde âyet-i kerime de şart ve ceza cümlelerinin yer aldığı görülmektedir. Âyetin sonunda yer alan (لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ) cümlesinin ise ta'lil cümlesi (sebebe bildiren cümle) olduğu bilgisi yer almaktadır. Buradaki (هُمْ) zamiri (لَعَلَّ) harfinin ismi, (يَرْشُدُونَ) müzârî fiili ise haber olarak yer almıştır.³⁰⁷

b. Kelimenin Tefsirlerdeki Yorumları

Âyet-i kerime de yer alan (يَرْشُدُونَ) kelimesinin anlamının müfessirlerce aynı doğrultuda değerlendirildiği görülmektedir. Kelimenin *hidâyet* anlamında kullanıldığı birçok müfessirce belirtilmiştir.³⁰⁸ Bu kelimenin öncesinde yer alan (لَعَلَّ) ifadesinin sebebe bildirdiği ifade edilmiştir. Bu sebeple âyette yer alan ifadenin (لَيْ) şeklinde tefsir edildiği görülmektedir.³⁰⁹

Bu âyetin sebebe-i nüzûlü olarak farklı rivâyetler olduğu görülmektedir. Şöyle ki bir kişinin Peygamberimize (s.a.v.) “Rabbimiz nerede?” diye sorması üzerine bu âyetin nazil olduğu rivâyet edilmiştir. Diğer bir rivâyette bir gazve sırasında ashâbın yüksek sesle tekbir ve tehlil getirmeleri üzerine Peygamberimizin (s.a.v.) onları Allah Teâlâ’nın sağı ve uzakta olmadığı konusunda uyarması üzerine nazil olmuştur. Bu konuda benzer farklı rivâyetler de yer almaktadır. Sonuç olarak bu âyet-i kerime de Allah Teâlâ’nın kullarına yakın olduğu, dualara icabet edeceği bildirilmekte ve rüşde ermek için de dua ve imanın gerekliliği vurgulanmaktadır.³¹⁰

c. Kelimenin Türkçe Meallerdeki Yorumu ve Tahlili

Türkçe meallerde (يَرْشُدُونَ) kelimesinin anlamı incelendiğinde aşağıdaki tablo oluşmaktadır. (Anlam tablosu fiil formatına uyarlanmıştır.)

1. Hak(ka ulaşırlar), doğru(ya ulaşırlar), doğruluk(a ulaşırlar) (حَقَّ, صَوَابٌ,) (صَلَّاح): Mahmut Özdemir, Yaşar Nuri Öztürk.

2. Doğru yol(u bulurlar), hidâyet(e ererler) , hidâyet(e iletirler) doğruya iletirler (هُدًى, هِدَايَةٌ): Abdullah-Ahmet Akgül, Abdullah Parlıyan, Ahmet Varol, Ali Bulaç,

³⁰⁷ Abdullah Ulvân vd., *Î'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/144.

³⁰⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/164; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/124; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğı'n-Nihâye*, 1/613.

³⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/164; Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/484; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, 4/516.

³¹⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, 5/260.

Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali, Kur'an Yolu, Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Emrah Demiryent, Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Mustafa Çavdar, Mustafa İslamoğlu, Orhan Kuntman, Osman Fırat, Süleyman Ateş.

3. Olgunluk(a ulaşırlar) , kemal(e ererler) (الرُّشْدُ وَ الْكَمَالُ): İlyas Yorulmaz, Kadri Çelik, Mahmut Kısa, Süleymaniye Vakfı, Şaban Piriş, Ümit Şimşek.

4. Çıkış Yolu: İsmail Yakıt.

Meallerin geneli tefsir eserlerinde olduğu gibi kelimeyi hidâyet, doğru yol olarak anlamlandırmışlardır. İncelenilen mealler arasında İsmail Yakıt'ın kelimeye *çıkış yolunu bulma* anlamını vererek farklı ve dikkat çekici bir yorumda bulunduğu görülmüştür. Bu yorumun tefsir eserlerinde sadece Ashâb-ı Kehf'le ilgili olan bir âyet için yapıldığı görülmüştü. Bu âyet için *çıkış yolunu bulma* anlamının uygun bir yorum olmadığı söylenebilir. Bazı meallerce tercih edilen *olgunluk* anlamının da çocukluktan çıkma konusu ile ilgili olmayan durumlarda verilmesi anlamlandırma için yeterli olmamaktadır.

2.3. R-ş-d Kökünden Türeyen Kavramların Değerlendirmesi

Kur'ân-ı Kerim'de on dokuz yerde geçen *r-ş-d* kökünün türevlerinin âyet merkezli incelenmeleri sonucunda elde edilen verilerin ilgili kavram başlıkları altında özetlenmesi faydalı olacaktır. Bu kökün sadece bir formu fiil vezninde yer almış olup Kur'ân-ı Kerim'de bir defa geçmektedir. On sekiz yerde geçen isim formlarının oluşturduğu kavramlar altı başlık altında incelenecektir.

2.3.1. Kur'ân-ı Kerim'de رُشْد Kavramı

Bu form dört defa Mekkî sûrelerde, iki defa da Medenî sûrelerde olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'de altı yerde geçmektedir. Hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde yer alan tek formdur. Mekkî sûrelerde bu form bir yerde nekre üç yerde ise marife olarak yer almıştır. Marife olması iki âyette lââm-ı târif ile bir âyette ise izafet sebebiyle olmuştur. Bu durumların anlama etkisi olabilmektedir. Bununla birlikte anlamlandırmada bağlamın daha çok dikkate alındığı görülmüştür.

(رُشْد) formunun nekre olarak yer aldığı yerde anlamının tefsir eserlerinde *doğruluk, hidâyet ve ilim* olarak açıklandığı görülmüştür. Meallerde de bu anlamların verildiği görülmektedir. Ayrıca bazı meallerde bu kelimeye *olgunluk, bilinç, aydınlatıcı prensipler* gibi farklı yorumların yapıldığı görülmüştür.

Marife olarak yer aldığı âyetlerdeki anlamının tefsirlerde genel olarak *doğruluk, hidâyet ve iman* olarak açıklandığı görülmektedir. Meallerin de kelimeyi benzer şekilde yorumladıkları görülmüştür. Bağlama bağlı olarak farklı yorumlar da yapılmıştır. İbrâhim Aleyhisselam'la ilgili olan yerde kelimeye müfessirlerce *peygamberlik, din, başarı* gibi anlamların verildiği görülmüştür. Meallerde ise Hz. İbrâhim'in akıl ile daha çok ilişkilendirildiği bu sebeple de *doğruyu ayırt etme, doğru düşünme, bilinç, doğruyu bulma yeteneği* gibi anlamların verildiği görülmüştür. Bu kelimenin iman kavramıyla beraber yer aldığı âyetlerde ise kelimeye *tevhid, iman, İslam, emir-nehiy* gibi anlamların verildiği görülmüştür.

Medenî sûrelerde bu formun bir defa lâm-ı târifle marife bir defa da nekre olarak yer aldığı görülmüştür. Mârife olduğu yerdeki anlamının müfessirlerce *hidâyet, iman ve doğruluk* şeklinde açıklandığı görülmüştür. Mealler de aynı anlamları tercih etmiştir. Kelimenin nekre olarak yer aldığı yerde ise kavram yetimlerin yetişkinlik çağı ile ilgili kullanıldığı için *erişkinlik ve olgunluk* anlamına daha çok yer verildiği görülmektedir. Mealler de kelimeyi bu doğrultuda yorumlamışlardır.

(رُشْد) formunun Mekkî ve Medenî sûrelerde kullanımından kaynaklı bir farklılığın olmadığı söylenebilir. Kavramın anlamlandırılmasında ilgili olduğu bağlamın dikkate alındığı görülmüştür. Kavram genel olarak *doğruluk, hidâyet ve erişkinlik-olgunluk* anlamında kullanılmıştır. Bağlama göre farklı anlamların verildiği görülmüştür. Yaşla ilgili kullanıldığı yerde *olgunluk, erişkinlik*; imanla ilgili kullanıldığı yerde *İslam, din, iman, peygamberlik, ilim* gibi anlamlar tercih edilmiştir. Yine bu kavramın akılla ilişkilendirildiği ve meallerde *bilinç, doğruyu bulma yeteneği* gibi anlamların verildiği görülmüştür.

Mârife ve nekrelikten kaynaklı anlamda kesin bir ayrımın olduğu söylenemez. Bununla birlikte mârife olarak yer alan kelimelerin *hidâyet, iman, İslam* gibi

kavramlarla daha çok ilişkilendirildiği söylenebilir. Nekre kullanımında ise *olgunluk*, *erişkinlik*, *doğruluk* gibi anlamlar daha çok verilmiştir. Genel olarak bu kavrama verilen anlamların kelime köküyle ilgili olduğu söylenebilir. Ama *peygamberlik*, *İslam*, *bilinç*, *doğru düşünme* gibi anlamların doğrudan bu kökle ilgili olmayıp, kelime köküne yapılan tefsirlerle ortaya çıkan manalar olduğu görülmektedir.

2.3.2. Kur'ân-ı Kerim'de رَشَد Kavramı

Sâdece Mekkî sûrelerde yer alan form Kur'ân-ı Kerim'de beş defa geçmektedir. Bu formun âyetlerde sadece nekre olarak yer aldığı görülmüştür.

Bu formun anlamı ile ilgili veriler analiz edildiğinde bağlamla ilgili yorumların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Ashâb-ı Kehf'le ilgili âyetlerde bu kelimeye müfessirlerce daha çok *çıkış yolu* anlamının verildiği görülmüştür. *Doğruluk* ve *kurtuluş* anlamı ise daha az olmakla birlikte kullanılmıştır. Mealler ise bu konuda geniş bir anlamlandırma alanı oluşturmuştur. Meallerce *çıkış yolu*, *başarı*, *kurtuluş*, *bilinç*, *doğruluk*, *hidâyet*, *olgunluk*, *haber*, *davranış*, *foyda* gibi farklı manaların verildiği görülmektedir.

Bu formun yer aldığı bazı âyetlerde cinlerle ilgili birtakım durumlar yer almıştır. Onların Kur'ân-ı Kerim'i dinlemeleri, imanla ilgili konuşmaları hikâye edilmiştir. Bu bölümlerde geçen (رَشَد) formuna müfessirlerce *iman*, *hidâyet*, *doğruluk*, *hayır*, *foyda* ve *kurtuluş* gibi geniş çerçevede anlamlar verildiği görülmüştür. Meallerin de benzer şekillerde anlamlandırmada bulunduğu görülmüştür. Bunlarla birlikte bazı meallerce kelimeye *bilinç*, *akıl verme*, *ışık* ve *aydınlık* gibi anlamlar verilmiştir.

Tefsir eserlerinin bu kelimenin anlamlandırmasında bağlama göre hareket ettiği söylenebilir. Müfessirler konu ve âyet bazlı olarak anlam çerçevesini bazen daha dar bazen de daha geniş tutmuşlardır. Meallerin ise genel olarak daha geniş bir çerçevede yorum yaptıkları görülmüştür. Bu kavrama verilen anlamların genişleyerek kelime kökünden uzaklaştığı görülmektedir. Tefsir eserlerinde de yer alan *çıkış yolu*, *kurtuluş* gibi anlamların kelime köküyle doğrudan bağlantılı olmayıp bağlama göre meydana geldiği görülmektedir. Meallerce verilen *bilinç*, *haber*, *davranış*, *akıl*

verme, ışık ve aydınlık gibi anlamların ise kelime köküne uzak yorumlar olduğu söylenebilir.

2.3.3. Kur'ân-ı Kerim'de رَشَاد Kavramı

Mekkî sûrelerde yer alan bu form sadece Mü'min sûresinde ve iki kere yer almıştır. Her iki halinde de (سَبِيلَ الرِّشَادِ) şeklinde izafetli olarak geçmektedir. Dolayısıyla bu formun marife olarak yer aldığı görölmektedir.

Bu kelimenin geçtiğı âyetlerde konu Firavun ile imanının gizlemekte olan Firavun'un yakınında bulunan mü'min bir kimsenin karşılıklı konuşmaları şeklinde işlenmektedir. Hem Firavun hem de mü'min kişi bu tabiri (سَبِيلَ الرِّشَادِ) kendi görüşlerinin isabetli olduğunu ifade etmek için kullanmışlardır. Genel olarak *doğru yol* olarak tabir edilen bu ifadeye tefsir eserlerinde *hak, doğruluk, hidâyet, din, hayır yolu* gibi anlamlarının verildiğı görölmüştür. Meallerin büyük bölümünün ifadeyi *doğru yol* olarak tercüme ettikleri görölmüştür. Bazı mealler ise *akl-ı selim yolu* anlamı vermiştir. Bu kavramda tefsirler daha geniş bir anlam çerçevesi sunarken meallerin genel olarak *doğru yol* tabirini tercih ettiğı görölmüştür. Bu anlamların kelime köküne uygun olduğı söylenebilir.

2.3.4. Kur'ân-ı Kerim'de رَشِيد Kavramı

Bu form sadece Mekkî surelerde yer almakta ve üç defa geçmektedir. Sadece Hûd sûresinde yer alan bu formun iki kere nekre, bir defa da marife olarak yer aldığı görölmektedir. Bu kelimenin iki yerde insanları vasıflarken bir yerde de Firavun'un emrini vasıfladığı görölmektedir. İnsanları vasıfladığı yerler incelendiğinde bir yerde kavminin Hz. Şuayb için bu tabiri kullandığı görölmektedir. Diğer yerde ise Hz. Nûh kavmine “içinizde reşîd bir kimse yok mu?” diye sormaktadır. Müfessirler bu kelimeyi *mü'min, yol gösterici, akıllı, iyiliğı emreden kötülüğü engelleyen kimse* olarak açıklamışlardır. Meallerin ise büyük bölümünün bu kelimeye *aklı başında* anlamını verdiğini görölmektedir. Bazı meallerin ise *iyiliğı emreden, kötülüğü engelleyen; olgun, doğru kimse* anlamlarını verdiğini görölmüştür.

Firavun'un emrinin reşîd olmadığının belirtildiğı âyetin yorumunda müfessirlerin bu kelimeye *doğru yola yönlendiren, hayra sevk eden, doğru* gibi anlamlar verdiğini görölmüştür. Mealler de benzer manaları tercih etmişlerdir.

Sonuç olarak bu kavrama verilen anlamların kelimenin köküne münasip şekilde oluşturulduğu söylenebilir. *Mü'min kimse, iyiliği emreden kötülüğü engelleyen kimse* anlamlarının ise bağlama bağlı yorum olduğu görülmektedir.

2.3.5. Kur'ân-ı Kerim'de مُرْشِد Kavramı

Mekkî sûrelerde yer alan bu form sadece bir âyette geçmektedir. Mezîd bâblardan gelen kelimelerden Kur'ân-ı Kerim'de yer alan tek kelimedir. Ashâb-ı Kehf kıssasının anlatımında yer alan nekre bir kelime olup *doğru yolu gösteren* anlamında dost (وَلِيًّا) kelimesinin sıfatı olarak yer almıştır. Tefsirlerde kelimeye *hidâyete yönlendiren, tevhide sevk eden, doğruya yönlendiren* anlamlarının verildiği görülmüştür. Meallerde de bu anlamlara ek olarak *olgun* ve *aydınlatan* anlamlarının verildiği görülmüştür. Kavrama verilen anlamlar genel olarak kelime köküyle ilgilidir. Meallerde yer alan *aydınlatan* anlamının ise kelime köküne uzak bir yorum olduğu söylenebilir.

2.3.6. Kur'ân-ı Kerim'de رَاشِد Kavramı

Medenî sûrelerde yer alan bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir kere geçmektedir. *R-ş-d* kökünün isim türevlerinden sadece bu form Kur'ân-ı Kerim'de cemî halinde yer almıştır. İlgili âyette bu kelimenin Müslümanlar için kullanıldığı görülmüştür. Müfessirlerin bu kelimeyi *hak yolda gidenler, hidâyete erenler, istikâmetten ayrılmayanlar* şeklinde yorumladıkları görülmüştür. Mealler de bu anlamlarla birlikte *olgun olanlar, doğruyu izleyenler* gibi yorumlara yer vermişlerdir. Genel olarak verilen anlamların kelimenin köküne uygun olduğu görülmektedir.

2.4. Bölüm Değerlendirmesi

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan *r-ş-d* kökünden türeyen kelimelerin tetkiki neticesinde elde edilen bilgiler şu şekilde özetlenebilir.

1. *R-ş-d* kökü Kur'ân-ı Kerim'de bir yerde çocukluktan yetişkinliğe geçmekle ilgili olarak yer almıştır. Bu durumda kelimenin *olgunlaşma* ve *akıllanma* anlamını ifade ettiği görülmüştür. Kelimenin Hz. İbrâhim'le (a.s.) ilgili geçtiği bir yerde bazı müfessirlerce çocukluk çağı ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Bu durumda kelimeye yine *akıllanma* ve *olgunlaşma* anlamı verilmiştir.

2. Bu kökün beş yerde *hidâyet* kökünden gelen kelimelerle birlikte yer aldığı görülmüştür. Bu âyetlerde *hidâyet* kökünün hep fiil formunda olması dikkat çekmektedir. Anlamın genel olarak “rüşde hidâyet etmek, yönlendirmek” şeklinde olduğu söylenebilir. Bu durum *rüşd* ve *hidâyet* kavramları arasında yakın anlam ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu kelimelerin eş anlamlı olmadığı söylenebilir. Âyetlerdeki *rüşde yönlendirme* fiilinin kime isnad edildiği incelendiğinde ise şu sonuçlarla karşılaşılmıştır. Öncelikle bu fiil Allah Teâlâ’ya ve Kur’ân-ı Kerim’e isnad edilmiştir. Bu durumda Allah Teâlâ ve Kur’ân-ı Kerim rüşde hidâyet etmektedir. Ayrıca bu fiilin insanlara da isnat edildiği görülmüştür. Bir âyette mü’min bir kimsenin rüşde hidâyet ettiği aktarılmıştır. Diğer bir âyette ise Firavun bu kelimeleri kendisi için kullanmıştır. Onun kullanımı Kur’ân-ı Kerim tarafından onaylanmamıştır. Dolayısıyla bu kelimelerin Müslüman olmayanlara isnat edilmesi doğru olmamaktadır.

R-ş-d kökünün bir yerde *hidâyet* ve *dalâlet* kavramlarıyla birlikte yer aldığı görülmüştür. İlgili âyette *hidâyet* ve *dalâlet* kavramları zıt anlamlı olarak kullanılmış olup *iman-küfür* anlamlarını ifade etmiştir. Âyet-i kerimede Allah’ın dalâlette bıraktığı kimse için yol gösterecek bir rehber (mürşid) olmadığı belirtilmiştir. *Dalâlet* kavramı küfürle ilişkilendirildiğinden dolayı kişinin rüşde ermesi için imanın ön şart olduğu anlaşılmaktadır.

3. *R-ş-d* kökü iki yerde *ğayy* kelimesiyle birlikte yer almıştır. İki yerde de isim vezninde olup *rüşd* ve *ğayy* masterları zikredilmiştir. Âyetler incelendiğinde bu iki kavramın zıt anlamlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anlam olarak *rüşd* kelimesi *doğruluk*, *ğayy* kelimesi ise *sapkınlık* manasını ifade etmiştir. Bağlam olarak dinle ilişkili olduğu için *rüşd* kelimesi *İslam-iman*, *ğayy* kelimesi ise *küfür-dalâlet* olarak tefsir edilmiştir.

4. Kur’ân-ı Kerim’de *r-ş-d* kökünün genel olarak *din*, *iman*, *İslam*, *küfür*, *şer* gibi konu ve kavramlarla birlikte yer aldığı görülmektedir. Âyetler anlam olarak incelendiğinde bu kökün *iman* kavramıyla kuvvetli bir bağının olduğu anlaşılmaktadır.

5. Bu kökten türeyen kelimeler Kur'ân-ı Kerim'de *doğruluk, hidâyet, akıllılık, olgunluk* gibi anlamlar ifade etmektedir. Tefsirlerde bağlama bağlı yorumlamalar sonucunda bu kökten gelen kelimelere *mü'min, din, tevhid, İslam, peygamberlik, ilim, çıkış yolu, başarı, kurtuluş, fayda, hayır* gibi anlamların verildiği görülmüştür. Meallerin ise bu konuda daha ileri giderek asıl anlamdan uzaklaşabildikleri müşahede edilmiştir.

6. Zemahşerî örneğinde olduğu gibi kelimelerin tefsirinde bazen mezhebî çekincelerle farklı yorumlamalara yer verilebildiği görülmüştür.

7. Bu kökün yer aldığı sûrelerin Mekkî veya Medenî olmasının anlama doğrudan bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır.

SONUÇ

R-ş-d kökünün semantik analizi neticesinde yapılan tespitler ve ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir.

1. *R-ş-d* kökünün açıklanmasında *hidâyet, delâlet, savâb, salâh, sedâd, hak* ve *istikâmet* gibi kelimelere müracaat edildiği görülmüştür. Bu kökün açıklanmasında çokça yararlanılan *hidâyet* kelimesi *rüşd* kavramıyla yakın anlamlı olmakla birlikte bu kelimenin eş anlamlısı olarak değerlendirilemeyeceği düşünülmektedir. Çünkü *h-d-y* kökünün *r-ş-d* kökünden anlam olarak daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Örnek olarak Kur’ân-ı Kerim’de *yönlendirme* manasında fiil formları yer alan *h-d-y* kökü hem *doğru yola* hem de *cehenneme iletme* anlamlarında kullanılmıştır. *R-ş-d* kökü ise sadece *doğruya yönlendirme, sevk etme* anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla *r-ş-d* kökünün sadece doğru ve güzel olan durumlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Rüşd ve *hidâyet* kavramları yakın anlamlı kelimeler olduğu için birbirleri yerine kullanılabilir. Bu sebeple özellikle imanla ilgili konularda *r-ş-d* kökünün *hidâyet* kelimesi ile tefsir edildiği görülmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de *hidâyete* erdirenin Allah Teâlâ olduğu belirtilmektedir. *R-ş-d* kökü ile ilgili olarak ise Cin sûresinde “*rüşdü arayanlar*” tabiri yer almaktadır. Yine Hz. Musa (a.s.) ve Ashâb-ı Kehf kıssalarında *rüşd* için bir çaba ve gayret olduğu görülmektedir. Bu durum *rüşde* ermek için çabanın önemine işaret etmektedir. Ayrıca *rüşd* kavramında *akıllanma, olgunlaşma* anlamı bulunduğu için *hidâyet* kavramına göre akılla daha çok ilişkilendirildiği görülmüştür. Bu durum *hidâyet* kavramının daha çok Allah Teâlâ’ya nispet edildiğini, *rüşd* kavramının ise kişinin aklıyla, olgunlaşmasıyla ve çabasıyla ilişkilendirildiğini göstermektedir.

2. *R-ş-d* kökünün karşıt anlamlısı olarak “*غَيِّ*” ve “*ضَلَالَة*” kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler yakın anlamlı olduğu için birbirleri yerine kullanılabilir. Bu sebeple bazı eserlerde *r-ş-d* kökünün zıt anlamlısı olarak “*ضَلَالَة*” kelimesinin zikredildiği görülmüştür. “*ضَلَالَة*” kelimesi anlam olarak “*غَيِّ*” kelimesinden daha kapsamlı olup “*هَدَايَة*” kelimesinin zıt anlamlısı olarak kullanılmaktadır. “*غَيِّ*” kelimesi ise *r-ş-d* kökü gibi daha dar kapsamlı olup akıllı

varlıklar için kullanımı daha doğru olmaktadır. Bu sebeple Araplar yolunu kaybetmiş bir hayvan için “ضَلَّتِ الدَّابَّةُ” derler de “غَوَتِ الدَّابَّةُ” ifadesini kullanmazlar. Çünkü “غَيَّ” kelimesi *iradesini kullanarak doğruluktan ayrılma* anlamını ifade etmektedir. Dolayısıyla *r-ş-d* kökünün zıt anlamlısı olarak “غَيَّ” kelimesinin kullanımı daha doğru olacaktır.

3. Bu kökün hem nüzul öncesi dönemdeki kullanımında hem de Kur’ân-ı Kerim’de ifade ettiği ortak anlamlar şu şekilde sıralanabilir:

a. Hak, doğru, doğruluk: Yanlışın, kötülüğün karşıtı olarak kullanılmıştır. Bu kökün temel anlamı olduğu söylenebilir. Câhiliye döneminin bozuk, karmaşık, sapkın yaşayış şekilleri birçok şiir ve nesirde “غَيَّ” kelimesi ile ifade edilmiş olup bu durumun karşıtı olarak *r-ş-d* köküyle ilgili kavramlar zikredilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de de bu kavramlar benzer şekillerde yer almıştır.

b. Hidâyet, doğru yol: Küfrün ve bozuk inançların karşıtı olarak kullanılmıştır. Özellikle imanla ilgili durumlarda kökün bu anlamda kullanıldığı söylenebilir. İslam Öncesi Dönemde Haniflere ve Hristiyanlara ait şiirlerde ve nesirlerde bu anlamları ifade eden kullanım örnekleri bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de de imanla ilişkilendirilen âyetlerde bu anlamda kullanıldığı görülmüştür.

c. Yol gösterme, rehberlik etme, yönlendirme: İslam öncesi dönemde bu kökün yolculukla ilgili durumlarda kullanıldığı görülmektedir. Yine ilk dönem İslam kaynaklarında bu kökün yanlış bir yola sapmadan ve güvenle yapılan yolculukları ifade etmek için kullanıldığına dair örnekler bulunmaktadır. Ayrıca bu kökün uğurlama ifadesi olarak kullanıldığı görülmüştür. Câhiliye Dönemine ait şiir ve nesirlerde bu kökün *yönlendirme, doğruyu gösterme, rehberlik etme* anlamlarında kullanıldığına dair örnekler bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de yer alan “مُرْشِدٌ” kelimesinin *doğru yola, hidâyete yönlendirme* anlamını ifade ettiği görülmektedir.

d. Olgunluk, erişkinlik: Bu kök çocukluktan kurtulma ve yetişkin olma konuları ile ilgili kullanımda *buluş çağı, olgunluk* ve *akıllılık* gibi anlamlarda kullanılmıştır. Lügat eserlerinde bu kullanıma dair örnekler bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de yetim çocuklarla ilgili olan bir âyette *r-ş-d* kökünün bu anlamı ifade ettiği görülmektedir.

e. Fazilet, akl-ı selim, güzellik: Erdemleri, iyi davranışları, güzellikleri anlatmak için kullanılmıştır. Bir insanla ilgili güzel huylar, akli başında davranışlar, o kişinin *râşid* ve *reşîd* kavramları ile vasıflanmasını sağlamaktadır. Yine güzel iş ve davranışlar bu kökle ifade edilmektedir. Bu tarz kullanıma dair Câhiliye Dönemine ait birçok kullanım örneği bulunmaktadır. Nüzul sonrası dönemde de bu kullanım şekli devam etmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de bu kavramların Şuayb Aleyhisselâm’la ve Müslümanlarla ilgili kullanıldığı ve onların güzel vasıflarını ifade ettiği görülmektedir.

4. Peygamber efendimiz (s.a.v.) için Kehf sûresinde “Allah’ın, rüşd olarak daha yakın olana hidâyet etmesinden” bahsedilmesi, Hz. Musa’nın (a.s.) Hızır Aleyhisselâm’a rüşd için tabi olmak istemesi, dinleri uğruna hicret eden Ashâb-ı Kehf’in dualarında durumları için rüşd talep etmesi, Allah Teâlâ’nın kalplerinde imanı sevdirdiği ve süslediği Ashâb-ı Kirâm’ı *râşidler* olarak vasıflaması *r-ş-d* kökünün iman sahibi kimseler için manen gelişmeye ve olgunlaşmaya matuf durumlar için kullanıldığını göstermektedir.

5. Bu kökten türeyen kelimelere tefsir eserlerinde bağlamla ilgili anlamlandırmalar yapıldığı görülmüştür. Bu durum rivâyetlere dayalı olarak yapılabildiği gibi kelimelerin dilbilimsel olarak yorumlanması yoluyla da yapılabilmektedir. Bunun sonucunda ilgili kelimelere *ilim*, *nübüvvet*, *çıkış yolu*, *din*, *iman*, *İslam*, *kurtuluş*, *hayır* gibi anlamlar verilmiştir. Bu durum *r-ş-d* kökün temel anlamının aynı olmakla birlikte anlam genişlemesine uğradığını göstermektedir.

6. *R-ş-d* kökünün anlamlandırılmasında tefsir eserlerindeki yorumlar ile Türkçe mealler arasında tam bir bağlantı olduğu söylenemez. Kimi âyetlerin anlamlandırılmasında tefsir eserlerindeki yorum farklılıklarının dikkate alındığı ve bu durumun meallere yansıdığı görülmektedir. Bazı âyetlerin anlamlandırılmasında ise tefsir eserlerindeki yorum farklılıklarının meallere yansımadağı görülmüştür. Örnek olarak Enbiyâ sûresi 21/51. âyetin tefsirinde *r-ş-d* köküyle ilgili tefsir eserlerinde ondan fazla farklı yoruma yer verildiği görülürken meallerdeki anlamlar dört başlıkta toplanmıştır. Kehf sûresi 18/24. âyetin tefsirinde ise *r-ş-d* köküyle ilgili tefsir eserlerinde iki farklı yorum yer alırken meallerdeki yorumlar yedi başlıkta gruplandırılmıştır. Bu durum tefsirlerdeki yorum farklılıklarının temelinde

rivâyetlerin ve dilbilimsel tahlillerin olduğunu, Türkçe meallerde ise bağlama bağlı kelime seçiminin etkili olduğunu göstermektedir.

Bazı meal müelliflerinin âyetlerin anlamlandırılmasında tefsir eserlerindeki bilgilendirmeleri gözden kaçırdıkları görülmüştür. Bu sebeple *r-ş-d* köküyle ilgili bazı âyetlere özgü verilen anlamlar Kur'ân-ı Kerim'de bu kökle ilgili kelimelerin yer aldığı birçok âyetin mealinde kullanılmıştır. Ashâb-ı Kehf'le ilgili olan bir âyetteki ilgili kelimeye verilen *çıkış yolu* anlamı ile bazı âyetlerdeki *erişkinliğe ulaşma* anlamındaki *olgunlaşma* manasının diğer âyetlerin meallerinde de kullanılması örnek olarak söylenebilir. Ayrıca bazı meal müelliflerinin kelimeleri Türkçeleştirme ve metinleri daha anlaşılır kılma amacıyla yaptığı yorumlamaların bazen kök anlamından uzaklaşılmasına sebep olduğu görülmüştür. *Bilinç, tahlil yeteneği, aydınlatıcı prensipler, ıstık ve aydınlık* gibi anlamlandırmaların *r-ş-d* kökünün temel anlamından uzaklaşılmasına sebep olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Yüce Kur'an'ın Manası ve Mesajı.* çev. Abdullah Akgül - Ahmet Akgül. İstanbul: Furkan Neşriyat, 2020.
- Kur'an-ı Kerim ve Özlü Tefsir: Tefsirlerin Özü.* çev. Abdullah Parlıyan. Konya: Damla Ofset, 2021.
- Abdullah Ulvân vd. *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm.* thk. Fethi ed-Dâbü'lî vd. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2006.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr. *el-Musannef.* thk. Habiburrahman A'zamî. I-XI Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi, 2. Basım, 1983.
- Abûlbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzı'l-Kur'ân.* Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1945.
- Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade. *Meâni'l-Kur'ân.* thk. Hüdâ Mahmûd Karaa. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1. Baskı., 1990.
- Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra.* Kahire: İlmü'l-Kütüb, 2008.
- Ahmed Ubeyd Deâs vd. *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm.* Şam: Dâru'l-Münîr, 1. Baskı., 2004.
- Kur'an-ı Kerim Meâli.* çev. Ahmet Varol. İstanbul: Madve Yayınları, 2006.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı.* çev. Ali Bulaç. İstanbul: Çıra Yayınları, 2009.
- Kur'ân-ı Kerim ve Me'âl-i Âlîsi.* çev. Ali Fikri Yavuz. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974.
- Al-Jamali, Mohammed. *Kurân'da (Rüşd) Kelimesinin Semantik Analizi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kur'an-ı Kerim Meali.* çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı., 2011.
- Âlûsî, Şihabüddin Mahmud. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'ül-Mesânî.* 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410.
- Âmir İbni't-Tufeyl, Ebû Ali. *Dîvânü Âmir İbni't-Tufeyl.* Beyrut: Dâru Sâdir, 1979.
- Askerî, Ebû Hilal el-Hasen İbn Abdillâh. *el-Furûku'l-Lüğaviyye.* Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, ts.
- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali.* çev. Bahaeddin Sağlam. İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1996.
- Bâhilî, Ebû Nasr Ahmed b. Hâtim. *Şerhu Dîvâni Zi'r-rumme.* thk. Ebû Salih Abdulkudûs. 3 Cilt. Cidde: Müessesetü'l-İmân, 1982.
- Başer, Hatice Merve Çalışkan. *Kur'an-ı Kerim'de C-h-l Kökünün Semantik Analizi.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meali.* çev. Bayraktar Bayraklı. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013.
- Kur'an-ı Kerim Gerekçeli ve Açıklamalı Meali.* çev. Cemal Külünkoğlu. İstanbul: Burhan Yayınları, 2015.
- Cevherî, İsmail b. Hamad el-Farabi Ebu'n-Nasr. *es-Sihah Tacü'l-Lügati ve Sihahı'l-Arabiyye.* thk. Ahmed Abdülgafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 4. Baskı., 1987.

Ebû Hanîfe, İmâm-ı Âzam Nu'mân b. Sâbit. *Müsnedü Ebî Hanîfe*. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.

Mesaj : Kur'an Çevirisi. çev. Edip Yüksel. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2019.

Efveh el-Evdî, Salâe b. Amr. *Dîvânü'l-Efveh el-Evdî*. thk. Muhammed et-Tüncî. Beyrut: Dâru Sâdir, 1. Baskı., 1998.

Hak Dîni Kur'an Dili Meali. çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1935.

İhyâu'l Meâl. çev. Emrah Demiryent. İstanbul: Esamer Yayınevi, 2023.

Kerim Kur'an - Türkçe Çeviri. çev. Erhan Aktaş. İstanbul: Emsal Matbaa, 12. Baskı., 2022.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Lüga*. thk. Muhammed Avad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2001.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn. *Mefâtihu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 3. Baskı., 1420.

Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemî. *Kitâbün fîhi Lüğâtü'l-Kur'an*. thk. Câbir b. Abdillâh es-Serî', 2014.

Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemî. *Meâni'l-Kur'an*. thk. Ahmed Yusuf el-Necatî vd. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts. Erişim 24 Nisan 2021

Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed. *el-Kâmûsu'l-Muhîd*. thk. Mektebü Tahkîkî't-Turâs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 2005.

Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed. *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbas*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2017.

Hacımüftüoğlu, Esra. "Kur'an-ı Kerim'de Rüşd Kavramı ve Bu Kavramla Bağlantılı Kelimelerin Analizi". *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/61 (Mart 2015). <https://doi.org/10.18505/cuifd.12582>

Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa. *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî Şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye*. Mısır: Matbaatü'l-Halebî, ts.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhidî. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.

Hâris b. Hillize. *Dîvânü'l-Hâris b. Hillize*. Şam: Dâru'l-İmâmi'n-Nevevî, 1994.

Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm. çev. Hasan Basri Çantay. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 2. Baskı., 1957.

Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Kur'an-ı Kerîm ve Muhtasar Meali. çev. Heyet. İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2013.

Huzâî, Dü'bül b. Ali. *Vâsâyâ'l-Mülûk*. thk. Nizar Abaza. Şam: Dâru'l-Beşâir, 1. Baskı., 1997.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselam Abduşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1993.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed. *Cemheretü'l-Lüga*. thk. Ramzî Münîr Ba'lebekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, 1987.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Baskı., 1998.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. I-VII Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1. Basım, 1989.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1995.

İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed. *Sîretü İbn İshak*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selame. Riyad: Dâru Taybe, 2. Baskı., 1999.

İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1993.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb. *Tefsîru'l-Kur'an*. thk. Mikloş Moranî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı., 2003.

İbnü'l-Mukaffa', Ebû Muhammed Abdullah. *el-Edebü's-Sağîr ve'l-Edebül'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.

İbnü'l-Mukaffa', Ebû Muhammed Abdullah. *Kelîle ve Dimne*. Kahire: el-Matbaatü'l-Emîriyye Bibûlâg, 1937.

İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-Vasîd*. İstanbul: Dâru'd-Da've, 1989.

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı: (Ma'âni-i Kur'an). çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1977.

Kur'an-ı Hakim Meali. çev. İsmail Yakıt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.

Kur'an. çev. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. Ankara: Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik, 1957.

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali. çev. Kadri Çelik. Nürnberg: Ferec Yayınları, ts.

Kâsımî, Muhammed Cemâleddin b. Muhammed Saîd. *Tefsîru'l-Kâsımî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1997.

Kays İbni'l-Hatîm, Ebû Yezid. *Dîvânü Kays İbni'l-Hatîm*. thk. Nâsiruddîn el-Esed. Beyrut: Dâru Sâdir, 1967.

Kefevî, Ebu'l-Bekâ el-Hanefî. *el-Küllîyyât*. thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza. *Ğarâibü't-Tefsîr ve Acâibü't-Te'vîl*. Cidde: Dâru'l-Kible, ts.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1964.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-İşârât*. thk. İbrahim el-Besyunî. 3 Cilt. Mısır: Heyetü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme lil-Kütüb, ts.

Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali. çev. Mahmut Kısa. Konya: Armağan Kitaplar, 2012.

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali. çev. Mahmut Özdemir. Ankara: Ankara Yayınları, 2013.

Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve. *el-Câmi'*. thk. Habîbürrahman el-Azamî. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1983.

Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2005.

- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksud. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kur'an'dan İzdüşümler*. çev. Mehmet Çoban. Mardin: Artuklu Yayınları, 2020.
- Kur'an Meal - Tefsir*. çev. Mehmet Okuyan. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Allah'ın Kelamı*. çev. Mehmet Türk. Konya: Kitap Dünyası Yayınevi, 2017.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*. thk. Şâhid el-Bûhîşî. BAE: Câmîatü's-Şarîka, 1. Baskı., 2008. <http://ktp.isam.org.tr/>
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı., 1946.
- Mufaddal ed-Dabbî, Ebû'l-Abbâs. *Mufaddaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdüsselam Muhammed Hârun. Kahire: Dâru'l-Meârif, 6. Basım, ts.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1. Baskı., 1423.
- Kur'an İsteyene Doğru Yolu Gösterir*. çev. Mustafa Çavdar. Sesli Kuran Yayınları, 2019.
- Hayat Kitabı Kur'an*. çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Mücâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselam. Mısır: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı., 1989.
- Kur'an (Açıklamalı Meal)*. çev. Orhan Kuntman. Ankara: Ufuk Matbaa, 2002.
- Kur'an-ı Kerim ve Meali*. çev. Osman Fırat. İstanbul: Köprü Kitap Yayınevi, 2021.
- Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi*. çev. Ömer Nasuhi Bilmen. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1982.
- Râğib el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân el-Dâvûdî. Şam: Dâru'l-Kalem, 1. Baskı., 1992.
- Reşit Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-Menâr*. 12 Cilt. Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme lil-Kütüb, 1990.
- Sa'dî Ebû Cîb. *Kâmûsu'l-Fıkhî*. Şam: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1988.
- Sâhib b. Abbâd. *el-Muhîd fî'l-Lüga*. thk. Muhammed Hasan Ali Yasin. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Baskı., 1994.
- Saîd b. Mansur, Ebû Osman. *Sünenü Saîd b. Mansur*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1982.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Nisaburi. *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an*. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsir, 2015.
- Sâmarrâî, Fâzıl b. Sâlih. *Lemesâtün Beyâniyye*. Amman: Dâru'l-Ammâr, 2003.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'an*. thk. Yâsir b. İbrâhim. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1. Baskı., 1997.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkindî*, ts.
- Süfyan es-Sevrî, Ebû Abdullah Süfyan b. Said. *Tefsîru's-Sevrî*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1983.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Hayat Yayınları, 2017.
- Kur'an-ı Kerim Türkçe Anlamı*. çev. Şaban Piriş. Kayseri: Okyanus Kitabevi, 2013.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris. *Tefsîru'l-İmâmi'sh-Şâfiî*. thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. Riyad: Dâru't-Tedmûriyye, 1. Baskı., 2006.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr*. Şam: Dâru İbn Kesir, 1. Baskı., 1993.

Taberî, Ebû Cafer b. Cerir Muhammed. *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Şâkir. 24 Cilt. Mekketü'l-Mükerrame: Dâru't-Terbiye ve't-Tûras, ts.

Tarafe b. Abd, Ebû Amr. *Dîvânü Tarafe b. Abd*. thk. Mehdî Muhammed Nâsiruddîn. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Baskı., 2002.

Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh. *Tefsîru't-Tüsterî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2002.

Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meali. çev. Ümit Şimşek. Ankara: Zafer Yayınları, 2005.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Baskı., 1994.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *et-Tefsîru'l-Basîd*. thk. Muhammed b. Salih vd. Riyad: Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 2009.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *et-Tefsîru'l-Vasîd*. thk. Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Yahya b. Sellâm, İbn Ebî Salebe. *Tefsîru Yahya b. Sellâm*. thk. Dr. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2004.

Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali. çev. Yaşar Nuri Öztürk. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2014.

Zeccac, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl. *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbü'hû*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. Dâru'r-Rayyân lî't-Türâs, 3. Baskı., 1987.

“Süleymaniye Vakfı Meali”. Erişim 05 Temmuz 2023.
<https://www.suleymaniyevakfimeali.com>